

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Halenur DURMUŞ

TERMESSOS ANTİK KENTİ'NDEN
BİR ADAK AYAK HEYKELİ

Arkeoloji Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Halenur DURMUŞ

TERMESSOS ANTİK KENTİ'NDEN
BİR ADAK AYAK HEYKELİ

Danışman

Prof. Dr. Gül IŞIN

Arkeoloji Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Halenur DURMUŞ'un bu çalışması, jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mehmet Ertan YILDIZ (İmza)

Üye (Danışman) : Prof. Dr. Gül IŞIN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Bilsen Şerife ÖZDEMİR (İmza)

Tez Başlığı:

TERMESSOS ANTİK KENTİ'NDEN
BİR ADAK AYAK HEYKELİ

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 04/02/2025

Mezuniyet Tarihi : 06/03/2025

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Termessos Antik Kenti’nden Bir Adak Ayak Heykeli” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Halenur DURMUŞ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.... / / 20...

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Halenur Durmuş
Öğrenci Numarası	202152001503
Anabilim Dalı	Arkeoloji
Programı	Yüksek Lisans
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Gül Işın
Yüksek Lisans Tez Başlığı	Termessos Antik Kenti'nden Bir Adak Ayak Heykeli
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2584477756
Rapor Tarihi	10.02.2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %7 Alıntılar dahil: %7
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Gül Işın İmza	

İÇİNDEKİLER

HARİTALAR LİSTESİ	iv
TABLOLAR LİSTESİ	v
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
ÖZET	xi
SUMMARY	xiii
ÖNSÖZ	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TERMESSOS ANTİK KENTİ

1.1. Coğrafi Konum ve Yerleşimin Genel Özellikleri	3
1.2. Kentte Yapılan Araştırmalara Kronolojik Bir Bakış.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

TERMESSOS ANTİK KENTİ'NDE BULUNAN ADAK AYAK HEYKELİ

2.1. Adak Ayak Heykeli.....	11
2.1.1. Konumu	11
2.1.2. Tanımlama	16
2.1.3. Fotogrametrik Veriler ve 3D Model İncelemesi	21
2.1.4. Epigrafik Veriler	27
2.2. Ayak Adağı ve Sandalet Sembolizmleri	30
2.3. Antik Çağ Sandalet Türlerinin Termessos Örneği ile Karşılaştırması	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKONOĞRAFİK KARŞILAŞTIRMA İÇİN SEÇİLMİŞ BAZI AYAK ve AYAK İZİ ADAK ÖRNEKLERİ

3.1. Pogla.....	43
3.2. İskenderiye	45
3.3. Ras el Soda	46
3.4. Atina	46
3.5. Kahire	48
3.6. Floransa	49
3.7. Turin (Torino).....	49

3.8. Korinth Akropolü	50
3.9. Maroneia.....	53
3.10. Gorna Gradeshnitsa	54
3.11. Baelo Claudia	55
3.12. İtanos	55
3.13. Lavinium, Practica di Mare	56
3.14. İtalica	57
3.15. Marbella.....	58
3.16. Thuburbo Maius	58
3.17. Sabratha	59
3.18. Timgad.....	60
3.19. Madaba	60
3.20. Ephesos.....	61
3.21. Sobesos	62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAZITLAR IŞIĞINDA THEOS HYPŚİSTOS

4.1. Theos Hypsistos	63
4.2. Theos Hypsistos Kültü Dağılımına Genel Bir Bakış.....	65
4.3. Hypsistos Epitheti ve Kültüne Dair Bazı Görüşler	69
4.4. Hypsistos Epitheti ve Takipçileri.....	71
4.5. Farklı Bölgelerden Theos Hypsistos'a Dair Seçilmiş Epigrafik Veriler	73
4.5.1. Nikopolis ad Istrum (Bulgaristan)	73
4.5.2. Serdica (Sofya - Bulgaristan)	74
4.5.3. Zeleni Grad (Pautalia Bulgaristan)	75
4.5.4. Byzantion (İstanbul)	76
4.6. Anadolu'da Theos Hypsistos'a Dair Seçilmiş Epigrafik Veriler.....	76
4.6.1. Termessos (Pisidia).....	76
4.6.2. Oinoanda (Lykia).....	79
4.6.3. Nysa (Lykia)	80
4.6.4. Perinthos (Marmara Ereğlisi)	80
4.6.5. Aphrodisias (Karia)	81
4.6.6. Stratonikeia (Karia)	82
4.6.7. Ankyra (Frigya)	82

4.6.8. Aizonai (Frigya)	83
4.7. Hypsistos'un Epithet Olarak Kullanımına Dair Seçilmiş Epigrafik Veriler.....	84
4.7.1. Seleukeia – Kalykadnos (Kilikya).....	84
4.7.2. Panormos - Kyzikos (Mysia).....	84
4.7.3. Edessa (Yunanistan).....	85
4.7.4. Neapolis (Kavala – Yunanistan)	86
4.7.5. Akrini-Kozani (Yunanistan)	86
4.7.6. Dion (Yunanistan).....	87
4.8. Hypsistos, Zeus Solymeus ve Termessos	88
4.8.1. Nümizmatik Veriler	89
4.8.2. N5 Tapınağı	92
4.9. En Yüce Tanrı Theos Hypsistos ve Pagan Monoteizmi	95
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	102
EK 1- Agisoft Metashape Raporu	110
ÖZGEÇMİŞ	116

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1 Antalya ve Termessos Antik Kenti Konumu.....	3
Harita 1.2 Kent Planı	4
Harita 1.3 Kent Planı II.....	6
Harita 1.4 Termessos Kent Planı 1847	8
Harita 2.1 Termessos Adak Ayak Heykelinin Konumu	12
Harita 4.1 Hypsistos Kültü, Tanrıdan Korkanlar ve Yahudi Cemaatleri.....	64

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1 Edebi Kaynaklarda Hypsistos Takipçilerinin Karşılaştırılması	73
--	----

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 2.1 Adağa Yakın Eksedral Yapı (Üst) ve Duvar Kalıntıları (Alt, Sağ-Sol).....	13
Fotoğraf 2.2 Pan Kutsal Alanı	14
Fotoğraf 2.3 Adak Ayak Heykelinin Karşısında Kutsal Solymos'un Görünümü.	15
Fotoğraf 2.4 Heykelin üstten görünümü.....	17
Fotoğraf 2.5 Heykelin Lanckoronski Tarafından Çizimi.	17
Fotoğraf 2.6 Heykelin Ön Üst Bakışından Ayak Üzerindeki Kayışın Görünümü.	18
Fotoğraf 2.7 Ayağın Sırasıyla Sol ve Sağ Yanından Görünümleri.	19
Fotoğraf 2.8 Ayağın Topuk Yönünden Görünümü	19
Fotoğraf 2.9 Heykel Yüzeyindeki Aşınmaların Genel Durumu ve Ön Sağ Köşe Kırığı	20
Fotoğraf 2.10 Parmaklarda Ve Sandalet Kayışlarındaki Bazı Deformasyonlar.....	20
Fotoğraf 2.11 Heykelin Fotogrametrik Görüntüsü	21
Fotoğraf 2.12 Heykelin Ön Yüzünden Dijital Işıklandırmalarla Fotogrametrisi	22
Fotoğraf 2.13 Heykelin Üst Yönden Dijital Işıklandırmayla Fotogrametrisi.....	23
Fotoğraf 2.14 Heykelin Sağ Yönden Dijital Işıklandırmayla Fotogrametrisi	23
Fotoğraf 2.15 Heykelin Sağ Arka Yönden Dijital Işıklandırmayla Fotogrametrisi	24
Fotoğraf 2.16 Heykelin Arka Yönden Dijital Işıklandırmayla Fotogrametrisi	24
Fotoğraf 2.17 Heykelin Sol Önden Dijital Işıklandırmayla Fotogrametrik Görüntüleri.....	25
Fotoğraf 2.18 Ayak Heykelinin Sandaletinin Kayış Düzeni (Yandan)	25
Fotoğraf 2.19 Ayak Heykelinin Sandaletinin Konturları ve Kayış Düzeni.....	26
Fotoğraf 2.20 Sandaletin Parmak Arası Kayış Detayı.....	27
Fotoğraf 2.21 Blombos Arkeoloji Müzesinden Bir Çift Sandalet.....	33
Fotoğraf 2.22 Mısır'dan Bir Çift Kamış Ayakkabı. MÖ 1550-1070.	35
Fotoğraf 2.23 Hermes (Sol) ve Ostia'dan Venüs'ün (Sağ) sandaletleri	37
Fotoğraf 2.24 Sandalet Temsilleri	38
Fotoğraf 2.25 Masada'da Bulunan Sandaletler	39
Fotoğraf 2.26 Masada'dan bir Caligae.	40
Fotoğraf 2.27 Çin'in Dunhuang Şehrinden Kenevir Ayakkabı	41
Fotoğraf 2.28 Augustus Prima Porta Heykelinin Zırh Detayında Sandaletler.	41
Fotoğraf 2.29 Antalya Arkeoloji Müzesi'nden İmparator Rahibi Heykelinin Sandaleti	42
Fotoğraf 3.1 Pogla, Sütun üst yüzeyinde A ve çevresinde B yazıtları (F: Mitchell).....	43
Fotoğraf 3.2 İskenderiye'den Serapis Ayak Heykeli ve Reinach'ın Çizimi	45
Fotoğraf 3.3 Serapeion'dan Serapis Büstünü Taşıyan Ayak Tasvirli Drahmi.....	46

Fotoğraf 3.4 Ras el Soda, Serapis-İsis Anıtı.....	46
Fotoğraf 3.5 Atina'dan Serapis Ayağı (Üst)	47
Fotoğraf 3.6 Atina'dan Serapis Ayağı (Sağ-Sol)	47
Fotoğraf 3.7 Kahire, Serapis Ayak Heykeli	48
Fotoğraf 3.8 Floransa, Serapis Ayak Heykeli	49
Fotoğraf 3.9 Turin, Harpokrates – Serapis - İsis Ayak Heykeli	50
Fotoğraf 3.10 Korinth Akropolü, Sandaletli Ayak Figürü 1.	50
Fotoğraf 3.11 Korinth Akropolü, Sandaletli Ayak Figürü 2.	51
Fotoğraf 3.12 Korinth Akropolü, Sandaletli Ayak Figürü 3.	52
Fotoğraf 3.13 Korinth Akropolü, Sandaletli Ayak Figürü 4.	52
Fotoğraf 3.14 Korinth Akropolü, Mozaik Zeminde Ayak İzi	53
Fotoğraf 3.15 Maroneia, Serapis, İsis, Anubis ve Harpocrates'e Adanmış Ayak İzleri	54
Fotoğraf 3.16 Gorna Gradeshnitsa Yakınlarından Yan Yana İki Sağ Ayak İzi	54
Fotoğraf 3.17 İspanya Baelo İsis Tapınağından İsis Domina'ya Adanmış Ayak İzleri	55
Fotoğraf 3.18 İtanos, İki Çift Ayak İzi	56
Fotoğraf 3.19 Lavinium, Zıt Yönlü İki Çift Ayak İzi.....	57
Fotoğraf 3.20 İtalica, Nemesis ve Caelestis İçin Ayak İzleri	57
Fotoğraf 3.21 Marbella, Mozaik Zemin Üzerinde Sandaletler.....	58
Fotoğraf 3.22 Thuburbo Maius, Labirent Hamamı Mozağinde Sandaletler	59
Fotoğraf 3.23 Sabratha, Tiyatro Hamam Mozağinde Sandaletler	59
Fotoğraf 3.24 Timgad Hamam Mozağinde Sandaletler	60
Fotoğraf 3.25 Madaba, Hippolytus Salonunda Sandalet Süslemesi.....	61
Fotoğraf 3.26 Madaba Hippolytus Salonu Planı	61
Fotoğraf 3.27 Efes, Mermer Cadde'den Ayak İzi.....	62
Fotoğraf 3.28 Sobesos Hamam Mozağinde Sandaletler.....	62
Fotoğraf 4.1 Prusa ad Olympum (Bursa), Epitherses Mezar Steli, Bursa Ark. Müz.	65
Fotoğraf 4.2 Philippopolis, Hypsistos ve Zeus Kartal Figürü	66
Fotoğraf 4.3 Kıbrıs, Theos Hypsistos'a Adanmış Altar.....	67
Fotoğraf 4.4 Zeus Hypsistos - Baal Shamin Tapınağı, Dumair, Suriye	68
Fotoğraf 4.5 Serdica, Theos Epekoos Hypsistos Adak Yazıtı.....	74
Fotoğraf 4.6 Serdica Theos Hypsistos Büstü Taşıyan Kartal Kabartması.	75
Fotoğraf 4.7 Termessos'tan Tykhios'un Hypsistos İçin Sunağı.....	77
Fotoğraf 4.8 Termessos'tan Stephanos'un Hypsistos'a Adadığı Sunak.....	78
Fotoğraf 4.9 Oinoanda, Khromatis'in Theos Hypsistos'a Kandil Adağı.....	79

Fotoğraf 4.10 Perinthos, Kireç Taşı Sunak.....	80
Fotoğraf 4.11 Aphrodisias, Sunak sırasıyla A ve B yüzleri	81
Fotoğraf 4.12 Stratonikeia, Zeus Hypsistos Adak Yazıtı	82
Fotoğraf 4.13 Ancyra, Kalecik'ten Yazıt	83
Fotoğraf 4.14 Panormos'tan Thallos'un Zeus Hypsistos için adak steli.....	85
Fotoğraf 4.15 Edessa, Zoilos'un Zeus Hypsistos'a adak steli	85
Fotoğraf 4.16 Akrini - Kozani, Zeus Hypsistos Steli	87
Fotoğraf 4.17 Dion, Zeus Hypsistos Kutsal Alanı	87
Fotoğraf 4.18 Dion, Zeus Hypsistos için adaklar A-B.	88
Fotoğraf 4.19 Termessos Major, Pisidia. AE21 yarı otonom Sikke.....	90
Fotoğraf 4.20 Termessos Major, Pisidia, Şehir sikkesi	91
Fotoğraf 4.21 Termessos Major, Pisidia, yarı otonom sikke.....	91
Fotoğraf 4.22 Termessos Major, Pisidia, AE26 yarı otonom sikke.	92

KISALTMALAR LİSTESİ

Adalya	Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı
AE	Bronz
AGRW	Associations in the Greco - Roman World
AnSt	Anatolian Studies
Ark.	Arkeoloji
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
Bkz.	Bakınız
BMC	British Museum Catalogue
CAPInv	Inventory of Ancient Associations
CCEC	Cahiers du Centre d'Études Chypriotes
Cedrus	Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi
cm.	Santimetre
CollAn	Colloquium Anatolicum
ed.	Editör
E. T.	Erişim Tarihi
f.	Feminen
F	Fotoğraf
Fig.	Figür
IAph	Inscriptions of Aphrodisias
IDP	International Dunhuang Programme
IGBulg IV	Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae
IK Byzantion	Die Inschriften von Byzantion
KVMGM	Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
lat.	Latince
m.	Maskülen
MAMA	Monumenta Asiae Minoris Antiqua
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
Müz.	Müze
No.	Numara
PHI	The Packard Humanities Institute
Πίv.	Πίvακας

Res.	Resim
s.	Sayfa
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
SNG	Sylloge Nummorum Graecorum
TAM	Tituli Asiae Minoris
V&A	Victoria and Albert Museum
vb.	Ve benzeri
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

ÖZET

Antalya ilinin kuzeybatısında, Güllük Dağı'nın sarp dorukları arasında yer alan Termessos Antik Kenti'nde E10 olarak adlandırılan nekropol bölgesinde uçuruma yakın bir şekilde konumlandırılmış bir tanrı adağı olan ayak heykelinin incelenmesi, adanmış olduğu düşünülen Tanrı Hypsistos ve yazıtı ile bütüncül şekilde değerlendirilmesi tezin ana amacıdır. Eser, zaman ve doğanın yarattığı sert koşullar nedeniyle zarar görmeye devam ederken fotoğraflarla belgelenmesi ve bu kült objesinin Antik Çağ düşüncesindeki yerinin aydınlatılması bir gereklilik halini almıştır.

Adak ayak heykeli ve üzerinde bulunan yazıtın 19. yüzyılda Pamphylia ve Pisidia Kentleri'nin ikinci cildinde Karl Lanckoronski tarafından ilk kez bahsedilip çizimi yapılmış, yazıtı kopyalanmış ancak Theopompos'un ismi bu ilk okumada anlaşılamamıştır. Heberdey daha sonra yazıtı tekrar değerlendirmiş ve Theopompos'un ismini okumuş ayrıca adağın adandığı tanrıyı [θεῶ Ὑψίστω(?) ὑπὲρ ὑγεί]ας olarak tamamlamıştır. Daha sonra eser uzun yıllar boyunca üzerinde çalışılmayarak unutulmuştur. Ardından Termessos ve Egemenlik Alanı Epigrafik–Tarihî Coğrafi Yüzey Araştırmaları kapsamında 90'lı yıllarda yapılan araştırmalar sırasında Prof. Dr. Güler Çelgin tarafından söz konusu adak heykelinin yazıtının incelenmesi sağlanmıştır. Ancak heykelin yazıtı çalışılmış olsa da kendisi hakkında detaylı bir çalışma yapılmamıştır.

Çalışmada öncelikle Termessos Antik Kenti'nin coğrafi konumu ve kent hakkında genel bilgiler verilmiş ve bölgede yapılan araştırmalar hakkında kısaca kronolojik bilgiler sunulmuştur. Daha sonra tezin konusunu oluşturan ve ayak biçimindeki bir tanrı adağı olan heykel detaylı şekilde ele alınmış, ikonografik karşılaştırma olarak seçilmiş bazı ayak adağı örneklerine yer verilmiş, fotogrametrik değerlendirmeleri yapılmıştır. Eser sahibi Theopompos'un onomastik değerlendirmesi için adının geçtiği başka bir yazıt da dikkate alınarak tarihleme sağlanmış ve Constitutio Antoniniana'dan sonraya ait olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca eserle bağlantılı olarak Theos Hypsistos hakkında çeşitli araştırmacıların görüşlerine yer verilmiş, Hypsistos'un bir sıfat olarak da kullanımına değinilmiş, farklı coğrafyalarda adına rastlanılan yazıtlardan örnekler verilmiştir.

Eserin adandığı düşünülen Theos Hypsistos ile ilgili Anadolu'nun farklı bölgelerinde ve başka coğrafyalarda çeşitli birçok yazıt ele geçmiştir. Hypsistos kavramı ile ilgili yüzlerce yazıtı derleyip incelemiş olan Mitchell'e göre bu bir tanrı iken, farklı araştırmacılara göre çeşitli tanrıları “en yüce” olarak tanımlamak için kullanılan bir söz öbeğidir. Bir grup araştırmacıya göreyse başlangıçta sadece bir sıfat olsa da sonradan bir tanrı biçimini alan bir

kelimedir. Pagan inanışlarından monoteist inanca geçiş döneminde ortaya çıkmış olan özgün bir tanrı ve kült mü yoksa tek tanrı inancını benimsemiş paganist gruplar tarafından geçmişte inandıkları tanrıların epithetleri halini alarak bu tanrılar ile tek tanrıyı bütünleştiren bir sıfat olarak mı kullanıldığı konusu hala tartışmalı olan Theos Hypsistos, Hellence “En Yüce Tanrı” anlamına gelmektedir. Eserin yüksek konumu ile adanmış olduğu tanrının adının anlamı arasındaki bağlantı ise dikkat çekici ve manidardır.

Anahtar Kelimeler: Adak, Heykel, Hypsistos, Termessos, Anatomik Adak

SUMMARY

A VOTIONAL FOOT STATUE FROM THE ANCIENT CITY OF TERMESSOS

The main purpose of this thesis is to examine the foot statue, a votive offering dedicated to the God Hypsistos, located near a cliff in the necropolis area labeled E10 in the ancient city of Termessos, situated among the steep peaks of Güllük Mountain in the northwest of Antalya province. The statue's connection to the God Hypsistos and its inscription are assessed in a holistic manner. As the artifact continues to suffer damage due to the harsh conditions caused by time and nature, documenting it through photographs and shedding light on the significance of this cultural object in ancient thought has become a necessity.

The dedicatory foot statue and the inscription on it were first mentioned and illustrated by Karl Lanckoronski in the second volume of the *Cities of Pamphylia and Pisidia* in the 19th century. The inscription was copied, but Theopompos's name was not deciphered in this first reading. Later, Heberdey re-examined the inscription and read Theopompos's name, as well as completing the name of the god to whom the dedication was made as [θεῶ Ὑψίστω(?) ὑπὲρ ὑγείας]. The work was then forgotten for many years without further study. Subsequently, during the research conducted in the 1990s as part of the Termessos and Sovereignty Area Epigraphic–Historical–Geographical Surface Surveys, Prof. Dr. Güler Çelgin examined the inscription of the dedicatory statue. However, while the inscription on the statue was studied, no detailed research was conducted on the statue itself.

The study first provides general information about the geographical location of the ancient city of Termessos and the city itself, along with a brief chronological overview of the research conducted in the area. The foot-shaped votive statue, which is the main focus of the thesis, is then examined in detail. Selected examples of other foot votive statues are included for iconographic comparison, and photogrammetric analyses are provided. An onomastic assessment of the statue's owner, Theopompos, is carried out by considering another inscription in which his name appears. This analysis leads to the conclusion that the statue dates to a period after the *Constitutio Antoniniana*. Additionally, various scholars' views on Theos Hypsistos are discussed in relation to the statue, with attention given to its use as an epithet and examples from inscriptions found in different regions mentioning Hypsistos.

Various inscriptions related to the God Hypsistos have been found in different regions of Anatolia and beyond. According to Mitchell, who compiled and studied hundreds of inscriptions on the concept of Hypsistos, it represents a god. However, other scholars interpret

it as a phrase used to define various gods as “the supreme deity”. Some researchers argue that it was initially only an epithet but later evolved into a distinct deity. Emerging during the transition from pagan beliefs to monotheism, Theos Hypsistos is still debated as to whether it represents a unique god and cult or was used as an epithet to merge the gods of pagan groups with a monotheistic god. The term Hypsistos means "The Highest God" in Greek. The connection between the statue's elevated location and the meaning of the name of the god to whom it is dedicated is both striking and meaningful.

Keywords: Votive Offering, Statue, Hypsistos, Termessos, Anatomical Offering

ÖNSÖZ

Coğrafi konumu, sergilendiği özel alanın seçimiyle ve nadir rastlanan bir örnek olmasıyla beni etkileyen adak ayak heykelini değerli danışmanım Prof. Dr. Gül İŞİN'in yönlendirmesi ile tez konum olarak seçtim. Bu süreçte benden desteğini ve yardımlarını esirgemeyen ve ne zaman bu serüvende yolumu kaybetsem bana ışık olan Prof. Dr. Gül İŞİN'a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Eser hakkında bizimle bilgilerini paylaşan ve yol gösteren ve Theopompos'un mezarı hakkında bilgi edinmemizi sağlayan, ayrıca Termessos için çok değerli çalışmalarıyla yeni araştırmalara ışık tutan Prof. Dr. Ahmet Vedat ÇELGİN ve Prof. Dr. Güler ÇELGİN'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Çalışmada ele alınan Hellence yazıtların çevirileri konusunda yardımcı olan Doç. Dr. Mehmet Ertan YILDIZ'a ve tezimi değerlendirerek katkı sağlayan Doç. Dr. Bilsen Şerife ÖZDEMİR'e saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca pek çok şey öğrendiğim ve örnek aldığım tüm bölüm hocalarıma saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmam sırasında ulaşılması güç konumuna rağmen fotoğrafların çekilmesi, ölçümlerin alınması, dijital modellemenin yapılması konularında yardımlarını esirgemeyen bölüm arkadaşlarım ve meslektaşlarım Arkeolog Veli KARACA ve Arkeolog Berat KARADENİZ'e teşekkür ederim. Ayrıca ne zaman bir kaynak arayışında olsam elindeki imkânları benden esirgemeyen Arkeolog Dr. Tijen YÜCEL-BAHÇETEPE'ye ve teknik destekleri için Arkeolog Ecem AKKAYA ve Arkeolog Ilgın TUĞCU'ya teşekkür ederim.

Almanca çevirilerde yardımcı olan aile büyüğüm ve aynı zamanda yeminli tercüman Erden ÖZGEN'e ve yine bazı çevirilerde danıştığım Gökhan ÖZGEN'e müteşekkirim.

Eğitim hayatım boyunca beni destekleyen ve yanımda olan aile üyelerime ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Halenur DURMUŞ

Antalya, 2025

GİRİŞ

Termessos'ta bugün halen *in-situ* konumunda bulunan ayak biçimindeki tanrı adağının kent topografyasıyla ilişkisi ve tarihlendirildiği dönemin siyasi ve kültürel konjonktürü içinde nasıl bir anlam taşıdığının sorgulanması araştırmanın temel sorunsalıdır. Heberdey'in Theos Hypsistos'a adandığını düşündüğü heykel 1900'lerden beri tanınıyor olmakla birlikte derinlemesine bir araştırma konusu olmamıştır. Eserin kent topografyasında yüksekçe olan konumu ve sergilenme biçimi "en yüce tanrı" kavramı veya kültü açısından ilgi çekicidir. Anadolu'nun ve diğer coğrafyaların farklı bölgelerinde çeşitli metinlerde bahsi geçen Theos Hypsistos pagan inanışlarının yerini monoteist inançların almaya başladığı dönemde ortaya çıkmış ve bazı araştırmacılar için monoteist bazıları için megatheist bir kült iken, bazı araştırmacılar içinse yalnızca pagan tanrılarına verilmiş bir epithet olarak değerlendirilmiştir. En yüce tanrı anlamına gelen bu kültün kelime anlamıyla bağlantılı olarak algılanış biçimleri konusunda farklı görüşler olsa da, bu kültün Termessos Antik Kenti'nde de tapınım gördüğü epigrafik veriler ışığında anlaşılmaktadır.

Araştırma kapsamında Termessos Antik Kenti'nde yazıtı ile Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen ayak formundaki adak heykelinin Theos Hypsistos kültüyle arasındaki ilişki sorgulanacak, daha önce epigrafik değerlendirilmesi yapılmış olsa da kendisi çalışılmamış olan eser bütüncül şekilde ele alınıp belgelenmesi sağlanacaktır. Araştırmada izlenen yöntem ilk aşamada arazi çalışması yapılarak heykelin mevcut durumunun tespiti ve detaylı belgelenmesine istinaden fotoğraflarının çekilmesi ve ölçümlerinin alınması, ikinci aşamada kütüphane ve literatür taraması, kitap, makale vb. kaynakların incelenerek veri toplanmasıdır. Son olarak da yazıtı ile birlikte Theos Hypsistos ile ilişkisinin irdelenmesi ve bulguların değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Termessos Antik Kenti'nin coğrafi konumu ve kent hakkında genel bilgiler verilmiş ve bölgede yapılan araştırmalar hakkında kronolojik olarak genel bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde Termessos Antik Kenti'nde ele geçen ve tezin ana konusunu oluşturan adak ayak heykeli detaylı şekilde ele alınmış, epigrafik değerlendirmesine yer verilmiş, fotogrametrik incelemesi yapılarak uğradığı korozyonun durumu tespit edilmiş, sandalet sembolizmine ve ayak adağı sembolizmine değinilmiş ve sandalet hakkında karşılaştırmalı örneklerle yer verilmiştir. Üçüncü bölümde karşılaştırma için ayak adağı örneklerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde heykel ile ilişkili olarak Theos Hypsistos hakkında çeşitli araştırmacıların görüşlerine yer verilmiş, Hypsistos'un bir sıfat olarak da kullanımından bahsedilmiş, farklı coğrafyalarda adına rastlanılan yazıtlardan örnekler

derlenmiştir. Yine dördüncü bölüm içerisinde Termessos özneline Hysistos ilişkili sikkelerden bahsedilmiş, tanrıya adanmış bir tapınağa yer verilmiş, ayrıca Hysistos ve pagan monoteizmi arasındaki bağlantıda kehanetlerin rolü hakkında kısaca söz edilmiştir. Son olarak değerlendirme ve sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

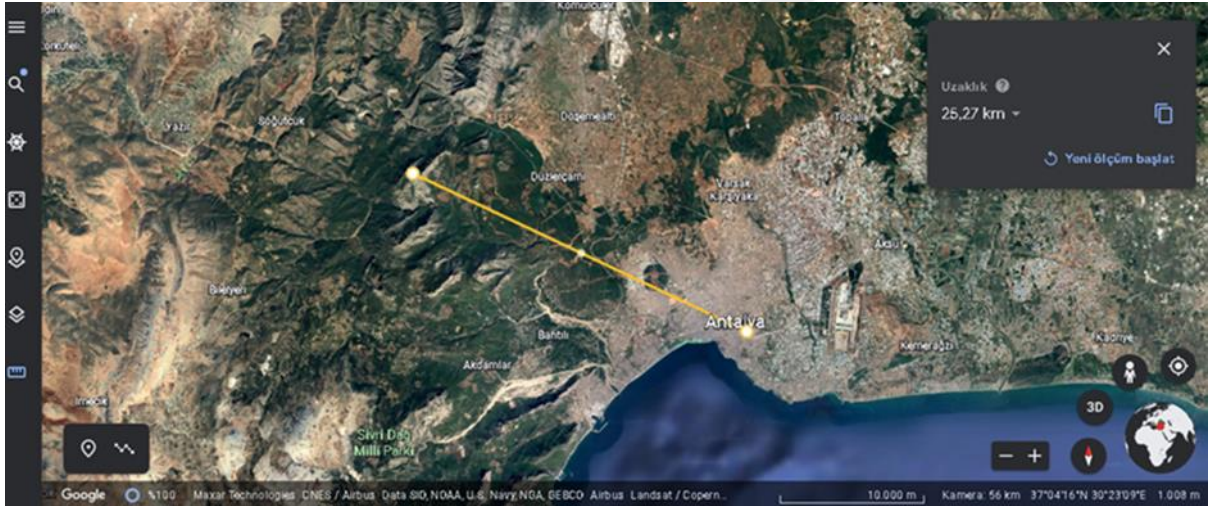

BİRİNCİ BÖLÜM

TERMESSOS ANTİK KENTİ

1.1. Coğrafi Konum ve Yerleşimin Genel Özellikleri

Termessos Antalya'nın yaklaşık olarak kuş uçuşu 25 kilometre kuzeybatısında, antik çağda Solymos ismini almış olan ve Pamphylia Ovası'ndan bir anda sarp yamaçlar şeklinde yükselen Güllük Dağı'nın doruklarında, bir vadi içinde neredeyse erişilmez bir konumda yer alır. Kent, deniz seviyesinden 908 metreden başlayıp 1254 metre yüksekliğe kadar ulaşır ve etrafı karmaşık görünen Güllük Dağı sırt ve tepeleri ile çevrelenmiş güvenli bir kale gibidir¹ (Harita 1.1). Coğrafi özelliği sayesinde İskender tarafından MÖ 333'teki seferinde ele geçirilememiş ve bu şekilde nam salmıştır. Roma İmparatorluğu Dönemi'nde iç işlerinde özerk bir statüye sahip olmuş ve Bizans dönemine dek önemini korumuştur.

Harita 1.1 Antalya ve Termessos Antik Kenti Konumu

Kaynak: Google, Google Earth (Erişim Tarihi: 12.12.2022)

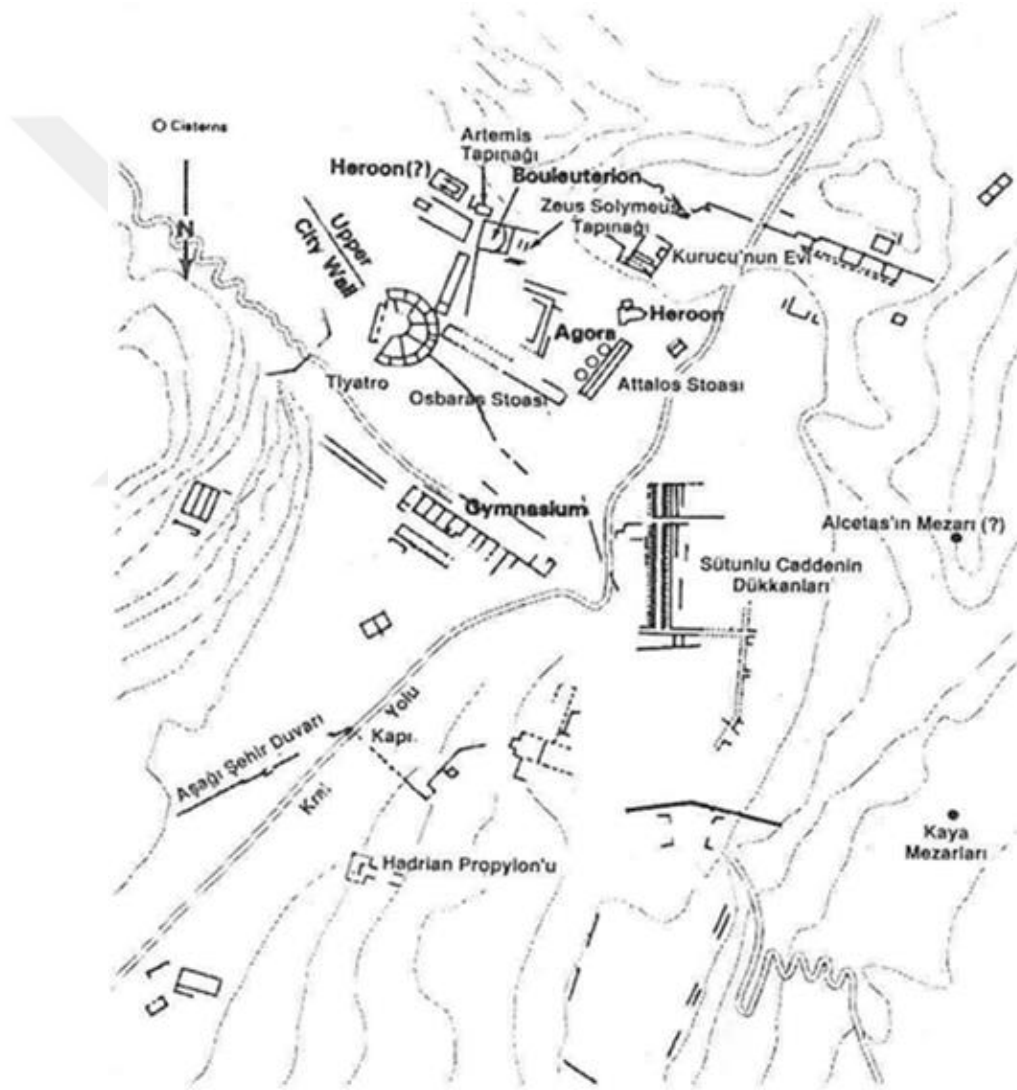
Yerleşmenin isminin “-ss-” son ekine sahip olması Termessos’un MÖ 3. ya da 2. bin yıla değin uzanabilecek çok eski Luvi kökenli bir Anadolu yerleşmesi olabileceği fikri dilbilimciler tarafından ortaya atılmaktadır². Termessos antik kaynaklarda bir Pisidia kenti olarak belirtilmektedir³. Çelgin antik kaynaklardan elde edilen bilgileri yorumlayarak Hellenistik ve Roma Dönemleri’nde bölgeler arasındaki sınırların çeşitli sebeplerden özellikle

¹ Kürkcü, 2016: 128.

² Çelgin, 1990: 13.

³ Strabon kentin konumu hakkında ayrıntılı bilgiler veren önemli antik kaynaklardan biridir. bkz. Strabon, XII. 570; XIII. 630 v.d.; XIV. 666.

de Roma İmparatorluk Dönemi eyalet ve kilise teşkilat düzenlemelerine bağlı olarak değişiklik göstermesi nedeniyle zaman zaman Kabalia, Milyas ve Pamphylia Bölgeleri içerisinde de sayıldığını ve etrafındaki bölgeler arasında bir sınır şehri olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir⁴. Öte yandan Herodotos'ta Solymoslular'ın yaşadığı bölgenin eskiden Lykia olarak anıldığı, Solymoslular'ın ise Milyas'da oturduğu bahsi⁵ erken dönemde sınırların tanımlanmasını zorlaştırır. Kente ulaşım Antalya'yı Korkuteli'ne bağlayan Devlet Karayolu'nun il merkezinden itibaren 25. kilometresinden güneye ayrılan yol ile sağlanır. Ören yeri Güllük Dağı Milli Parkı olarak bilinen doğal koruma alanı içindedir (Harita 1.2, Harita 1.3).

Harita 1.2 Kent Planı

Kaynak: S. Toramanoğlu, 2006: Lev, 58.

⁴ Çelgin, 1990: 5.

⁵ Herodotos, I. 73. Solymosluların Lykialılarla olan komşuluğu üzerine bkz.: Schürr, 2016: 100-108.

Termessosun günümüzdeki gelişkin kent görünümüne Hellenistik Dönem’de kavuştuğu, coğrafyaya bağlı ve bir dağ kentleşmesine uygun şekilde teraslar üzerindeki planlamanın yine bu dönemde yapıldığı ve MS 3. yüzyılda ise gelişiminin en üst düzeyine ulaştığı ve bu dönemde çağın en önemli merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır⁶. Bu dönemde nüfus yoğunluğunu mezar sayısının miktarından da anlamaktayız. Şehrin merkezi doğudan batıya doğru uzanan vadinin yukarı kısmında bulunan bir çukur alan olarak belirlenmiştir ve bu alanın kuzeyinde genellikle konutların ve sütunlu bir cadde veya galerinin bulunduğu, güneyinde ise kamu yapıları ile dini yapıların yer aldığı, merkezde agoranın olduğu, aslında dar bir alanı kapsayan bu iskân alanının etrafını çevreleyen tepelerin ve yamaçların da nekropol alanları ve taş ocakları olarak kullanıldığı görülmektedir⁷.

Ele geçen yazıtlar sayesinde kentin baş tanrısının Zeus Solymeus olduğu bilinmektedir ve Luvilerin Hava Tanrısı Tarhu/Tarhunt’un Hellenleşmiş görünümü olduğu kabul gören Zeus Solymeus yalnızca Termessos’ta değil kentin içinde yer aldığı ve Termessoslular’ın da mensubu olduğu Solym’lerin yerleşim alanını oluşturan tüm dağlık Milyas bölgesinde baş tanrı konumundadır⁸. Bununla birlikte Solym’lere adını veren Heros Solymos⁹ ve tartışmalı da olsa kente adını verdiği düşünülen sembolik ata ya da kurucu vasfındaki Heros Termessos ile Tanrıça Eleuthera’nın kültleri yerli kültler olarak yer alırken Hypsistos, İsis, Kuret’ler, Leto, Men, Meter Theon (Ana tanrıça, Kybele), Serapis ve Sozon kültleri eski doğu kökenli kültler olarak Zeus Solymeus kadar olmasa da karşımıza çıkmaktadır¹⁰. Ayrıca kentte Roma İmparatorluk Dönemi’nde İmparatorlar Kültü ve Roma Kültü de mevcuttu¹¹; ele geçen yazıtlarda ise Aphrodite, Apollon, Ares, Artemis (Artemis’in kentte Zeus kadar önemli olduğu görülebiliyor), Asklepios, Athena, Demeter, Dione, Dionysos, Dioskur’lar, Eros, Ge Karpophoros, Helene, Helios, Hera, Herakles, Hermes, Hygieia, Kharit’ler, Musa’lar, Nike, Nemesis, Nymphe’ler, Poseidon, Selene, Tykhe, Zeus gibi tanrı ve tanrıçalara da epithetli veya epithetsiz olarak rastlanmıştır¹². Heberdey’in düşüncesine katıldığını ifade eden Çelgin’e göre Termessoslular Hellenleşmenin güçlü etkisiyle Hellen tanrı ve tanrıçalarının çoğunun adını kendi yerli tanrılarına uyarlamış ve özdeşleştirmişlerdi. Sonuç olarak yeni tanrılar zamanla eskilerinin yerini almışlardı¹³. Bu da bir bölgede veya bir dönemde yeni ortaya çıkan

⁶ Çelgin, 1990: 40; Kürkcü, 2016: 127-138.

⁷ Çelgin, 1990: 44.

⁸ Çelgin, 2002: 122; Talloen, 2015: 103-105.

⁹ Talloen, 2015: 190.

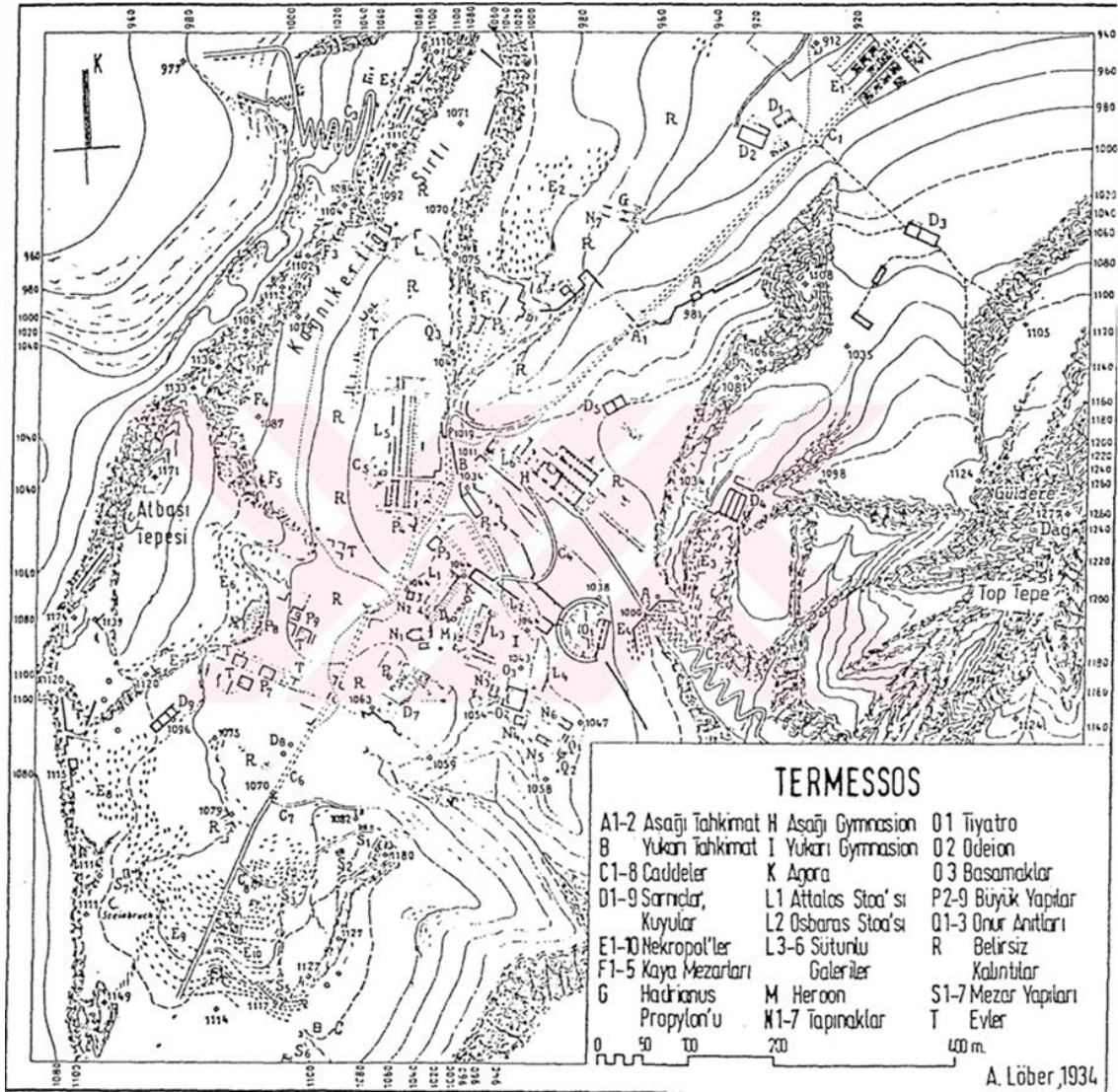
¹⁰ Çelgin, 2002: 122.

¹¹ Abbasoğlu, 1986: 220-221.

¹² Çelgin, 2002: 123.

¹³ Çelgin, 2002: 123.

dinlerin nasıl kendilerinden öncekilerin yerini aldığına ve bunu yaparken nasıl bir dönüşüm yaşandığına dair genel bir fikir verebilmektedir.

Harita 1.3 Kent Planı II.

Kaynak: A. V. Çelgin, 1990: Plan 1.

1.2. Kentte Yapılan Araştırmalara Kronolojik Bir Bakış

Çelgin, kentin nekropollerini ele aldığı “Termessos Kenti Nekropoller” adlı doktora çalışmasında mezar yapılarını detaylı şekilde ele alırken kentin tarihine, coğrafi ve jeolojik özelliklerine dair ayrıntılı bilgiler de aktarmış ve Termessos’tan bahseden en eski yazarın Historiiai adlı eseriyle Polybios olduğundan bahsederken Strabon’un kentin mevkii konusunda Geographika adlı eserinde ayrıntılı bilgiler veren önemli bir kaynak olduğuna değinmiştir ayrıca diğer bazı antik yazarların kentin tarihi ve coğrafyası ile ilgili eserlerinden

bahsetmiştir¹⁴. Çelgin'in bu doktora tezi kentte yakın tarihte yapılmış en önemli çalışmaların başında gelmektedir. Bu çalışma kendisinden sonra bölgede yapılacak diğer çalışmalara da zemin hazırlamıştır.

Termessos kalıntılarının zenginliği ve doğal güzelliği ile 19. yüzyıldan itibaren birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve birçok araştırmanın konusu olmuştur ancak bunların çoğu gezgin araştırmacıların civar bölgeler ile birlikte Termessos'a yaptıkları kısa süreli inceleme gezileri ve bu sırada tutulan kısa gezi notları şeklindedir¹⁵. Bu türden incelemelerin fazla bilimsel bir yönü olmamasına rağmen kentin keşfedilme ve daha iyi anlaşılmasına kapı araladıkları için önem arz etmektedirler. Bilimsel nitelik taşıyan araştırmalar daha çok epigrafi alanındadır¹⁶. Günümüze değin gerçekleştirilen çalışmalardan kronolojik olarak kısaca bahsedecek olursak;

1841-1842 yıllarında J. A. Schönborn, Lykia, Pisidia ve Pamphylia bölgelerinde araştırmalar yürütmüş ve kendisinden önceki araştırmacılardan farklı olarak bu bölgelerin hemen her yerini dolaşarak gözlemlerini kaynaklarla karşılaştırmış ve Termessos'u ilk keşfeden araştırmacılardan biri olmuştur¹⁷.

1842'de Ksanthos'tan pek çok önemli eseri Malta'ya götürmekle görevli olan Teğmen Thomas Abel Brimage Spratt, Edinburgh Üniversitesinde Doğa Bilimleri Profesörü Edward Forbes ve Rahip E. Th. Daniell görev süreleri sırasında Pamphylia, Pisidia, Phrygia sınır kesiminde araştırmalarda bulunmuşlar bu sırada rastladıkları bir yazıt sayesinde ören yerinin Termessos olduğunu tespit etmişler ve mimari eserlerin ilk kez tarif ve tasvirini yaparak bir şehir planı çıkartmışlar (Harita 1.4), ayrıca Daniell sonradan kenti bir kez daha ziyaret ederek eksik kalan detayları tamamlamış ve heyetin kentte yürüttüğü incelemelerin sonuçları Spratt ve Forbes tarafından 1847'de Londra'da *Travels in Lycia, Milyas and the Cibyratis* adıyla iki ciltlik bir kitap olarak toplanmıştır¹⁸.

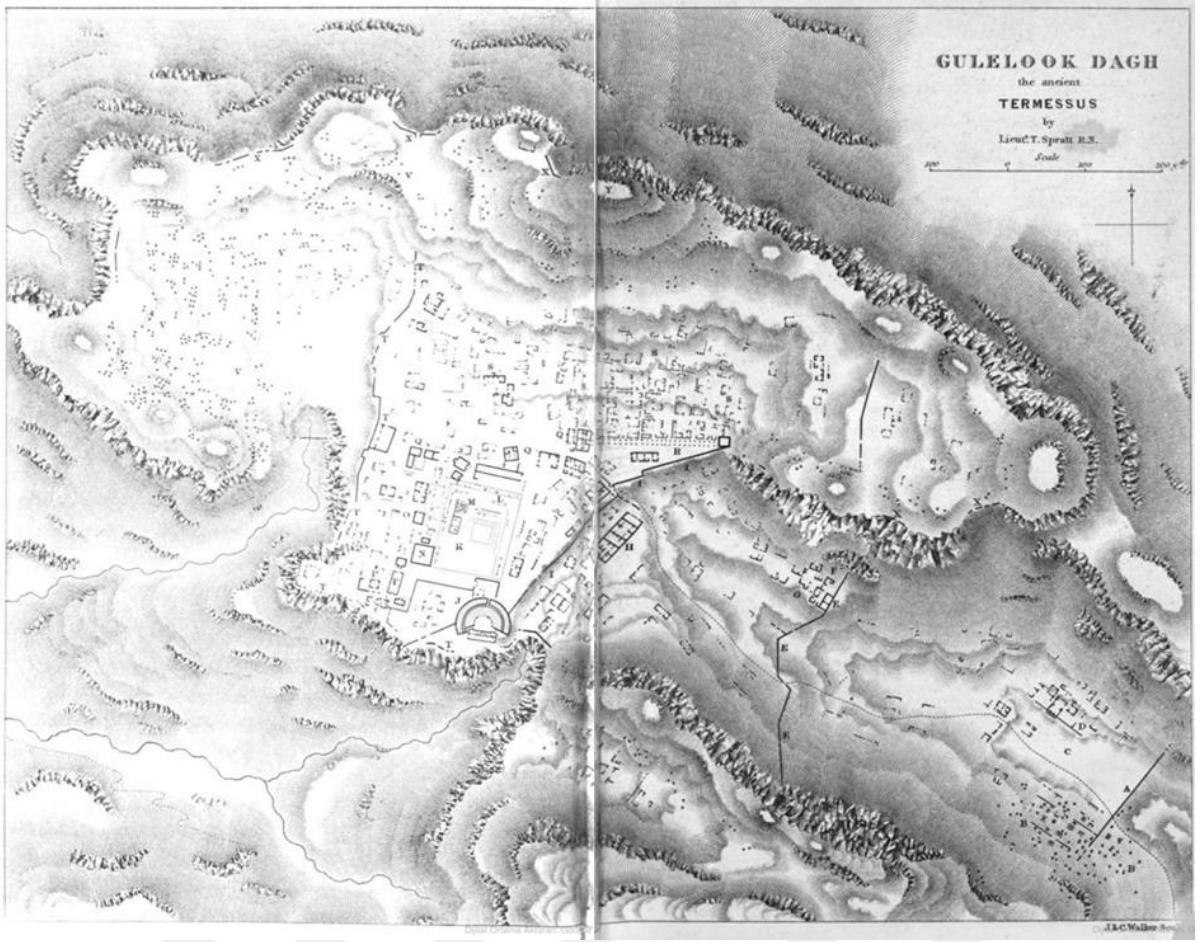
¹⁴ Çelgin, 1990: 3-5.

¹⁵ Çelgin, 1990: 51.

¹⁶ Çelgin, 1990: 51.

¹⁷ Özsait'ten akt. Çelgin, 1990: 52.

¹⁸ Spratt, 1847: 233-243.

Harita 1.4 Termessos Kent Planı 1847

Kaynak: T. A. B. Spratt, 1842: 240-241.

Termessos'u bilimsel esaslara göre ayrıntılı şekilde ilk tanıtanlar Avusturyalı Kont Karl Lanckoronski başkanlığındaki ekiptir. 1884-1885 yıllarında Kont Karl Lanckoronski, Arkeolog Eugen Petersen, Mimar-Ressam George Niemann ve topograflar ve teknik resamlardan oluşan ekibin araştırmaları Anadolu'da gerçekleştirilen klasik arkeoloji etütlerinin en önemlileri arasında sayılmaktadır. Pamphylia ve Pisidia Bölgelerini kapsayan araştırmaları Termessos'ta da dönemin sağladığı bütün teknik imkanlarla ve dikkatle yürütülmüş, bu çalışmalarda diğer kentlerin ve Termessos'un topografik planları çıkartılmış, başlıca yapıların tasvir ve tarifleri yapılmış, plan, kesit ve restitüsyon denemeleri, bazı yapıların detay çizimleri yapılmış, ayrıca ören yerlerindeki bazı yazıtların bir kısmı toplanarak katalog oluşturulmuştur ve bunlardan iki yüze yakını Termessos'tandır¹⁹. Ekibin çalışmaları 1890-1892 yıllarında Viyana ve Paris'te *Stadte Pamphyliens und Pisidiens* ve 1890-1893 yıllarında *Les Villes de la Pamphlie et de la Pisidie* adlarıyla iki ciltlik bir kitap olarak yayınlanmıştır Termessos'a ait geniş bir bölüm ikinci ciltte yer almıştır²⁰.

¹⁹ Çelgin, 1990: 53.

²⁰ Çelgin, 1990: 53.

G. Cousin, 1889'da Termessos'ta epigrafya çalışmaları yapmış ve tespit edilen eserlerin sayısını artırmış, araştırmalarını 1899'da *Termessos de Pisidie* adlı bir makalede yayınlamıştır²¹.

Rudolf Heberdey, 1899 yılında Viyana Bilimler Akademisi'nden görevlendirilerek A. Gaheis ve W. Wilberg ile beraber Termessos'a gelip araştırmalar yürütmüşlerdir²². 1900'de W. Wilberg ve Heberdey Termessos'ta E1 olarak adlandırılan Kuzeydoğu Nekropolü'nden önemli bazı mezarlar hakkında *Grabbauten von Termessos in Pisidien* adında bir makale yayınlamışlardır²³. Heberdey çalışmalarına 1902 yılında da devam etmiş ve kentte toprak üstünde bulunan hemen hemen tüm yazıtları toplamış, daha önceki araştırmacıların keşfettiği ama kendisinin görmediği yazıtları da ekleyerek 944 yazıttan meydana gelen bir repertuar oluşturmuştur. Söz konusu yazıtlar kendisinin vefatından sonra 1941'de Viyana Bilimler Akademisi tarafından yayınlanmakta olan *Tituli Asiae Minoris* isimli corpus'un Pisidia Bölgesi yazıtlarına (*Tituli Pisidiae*) ayrılan üçüncü cildinin *Tituli Termessi et Agri Termessensis* adı altında birinci fasikülünü oluşturmak üzere bilim dünyasına sunulmuştur²⁴. Ayrıca Heberdey 1929'da *Termessische Studien* isimli kitabında ve ayrıca birkaç makale halinde epigrafi ağırlıklı çalışmalarının sonuçlarını yayınlamıştır.

1962'ye geldiğimizde Frankfurt Üniversitesi'nden Prof. Dr. Gerhard Kleiner, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün İkinci Müdürlüğü görevindeyken Anadolu'da birçok araştırmada bulunmuş ve bu sırada Lanckoronski ekibinde bulunan E. Petersen tarafından keşfedilmiş olan Alketas mezarı üzerinde çalışmış ve Ephesos'ta yer alan Belevi Mausoleum'unu da inceleyerek *Diadochen-Graber* adlı eserinde İskender'in halefleri olan Diadokh'ların mezarlarının Anadolu'da bulunup bulunmadığı konusuna çözüm getirmeyi amaçlamıştır²⁵.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji Bölümünde Eski Yunanca Dili ve Edebiyatı dersleri vermiş olan ve Anadolu'da çeşitli araştırmalar yürütürken kaleme aldığı çeşitli arkeolojik rehberler sayesinde sahip olduğumuz kültürel zenginliklerin tanıtılması açısından büyük emek harcamış olan Prof. George Ewart Bean 1970'te *Turkey's Southern Shore= Kleinasien II: Südküste von Antalya bis Alanya* adlı arkeolojik gezi rehberi içinde

²¹ Çelgin, 1990: 54.

²² Çelgin, 1990: 54.

²³ Çelgin, 1990: 55.

²⁴ Çelgin, 1990: 54-55.

²⁵ Çelgin, 1990: 56.

Termessos için yaklaşık yirmi sayfalık bir yer ayrılmıştır ve sunduğu bilgiler araştırmacılar için de geniş bir içeriğe sahiptir²⁶.

Guntram Koch ve Hellmunt Sichtermann 1982'de **Römische Sarkophage** adındaki eserde Roma Dönemi lahitlerini çeşitli yönleri ile incelemiş ve Termessos lahit ve ostoteklerine de yer vermiş ve tipolojik özellikleri üzerinde durmuşlardır²⁷.

Yine 1982'de Anastasia Pekridou Termessos'ta bulunan Alketas Mezarı üzerine bir doktora tezi yazmış, 1986'da **Das Alketas-Grab in Termessos** adıyla yayınlanmıştır²⁸.

1977-1981 yılları arasında A. Vedat Çelgin tarafından Termessos nekropollerini konu aldığı doktora çalışmasının temelini oluşturan yüzey araştırmaları yürütülmüştür. 1986'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi yeni bir yüzey araştırmasına girişmiş ve bu çalışmalar 1987'de de sürdürülmüştür. Araştırmalar 1986-1989 yılları arasında ekibinde A. Vedat Çelgin ve Güler Çelgin'in de bulunduğu Haluk Abbasoğlu başkanlığında yürütülmüş, 1989 yılında Bülent İplikçioğlu ekibe katılıp epigrafya projesinin başkanlığını üstlenmiştir²⁹. 1989-1998 yılları arasında Güler Çelgin ile birlikte ortak proje şeklinde araştırmalar devam etmiştir. Çalışmalar daha önceki araştırmacıların sunduğu veriler üzerine kentin planının kontrolü, ölçümler ve belgelemeler ile nekropollerde bulunan mezarların yayına hazırlanma işleri ve bu sırada ele geçen yayınlanmamış yazıtların araştırılmasını içermektedir. 1990-1998 yılları arasında araştırma başkanlığını A. Vedat Çelgin üstlenmiştir.

1996-1998 yıllarında A. V. Çelgin, E. Erten, S. İ. B. İplikçioğlu **Termessos ve Ege Menlik Alanı Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırmaları**'nı yayınlamış, 1996'da M. Büyükkolancı **Pisidia Tapınak Mimari** adlı doktora tezinde Termessos tapınaklarına yer vermiştir. 2015'te Arzu Öztürk tarafından **Termessos Antik Kenti Mimari Yüzey Araştırması**'nda kentin şehir planının yenilenmesi amaçlanmıştır, 2017-2018-2019 yıllarında ise E. Erten ve M. Arslan, Ferit Baz başkanlığında yürütülen çalışmaların neticeleri **Termessos Antik Kenti'nde Epigrafik ve Mimari Yüzey Araştırmaları**'nda yayınlanmıştır ve 2022 yılında Ferit Baz başkanlığında araştırmalar devam etmiştir³⁰.

²⁶ Çelgin, 1990: 57.

²⁷ Çelgin, 1990: 57.

²⁸ Çelgin, 1990: 57.

²⁹ Çelgin, 1990: 58-59.

³⁰ KVMGM, Kazı ve Yüzey Araştırmaları Faaliyetleri, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44150/kazi-ve-yuzey-arastirmalari-faaliyetleri.html> (Erişim Tarihi: 28.02.2024); Ayrıca bkz. KVMGM, Araştırma Sonuçları Toplantıları, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44761/arastirma-sonuclari-toplantilari.html> (Erişim Tarihi: 28.02.2024)

İKİNCİ BÖLÜM

TERMESSOS ANTİK KENTİ'NDE BULUNAN ADAK AYAK HEYKELİ

2.1. Adak Ayak Heykeli

2.1.1. Konumu

Termessos, Roma İmparatorluk Dönemi'nde özellikle MS 2. ve 3. yüzyıllarda pek çok alanda yüksek bir düzeye erişmiş, şehirde bu dönemde büyük bir imar faaliyeti yürütülmüş, inşa edilen muazzam yapılar ve onların heykeller ve yazıtlardan oluşan süsleri ile çağın en önemli merkezlerinden biri olmuştur³¹. Kent sakinlerinin zenginlik içinde yaşarken ölümden sonraki yaşamı da düşünerek pek çok mezar yaptırmış olduğu ve ayrıca tanrılara her türden dileklerini iletme ve şükranlarını sunmak amacıyla pek çok adak ve sunak yapmayı ihmal etmemiş olduğu kentte yürütülen araştırmalarla ortaya çıkarılan eserlerden anlaşılmaktadır.

Kentin coğrafi özellikleri ve doğal sınırları sayesinde yerleşimin etrafında onu çepeçevre saran nekropol, barındırdığı mezar sayısı ve çeşitliliği ile bugün araştırmacılar tarafından bölgelere ayrılmış durumdadır. Bölgelere ayrılmasındaki neden bölgenin topografik yapısı sebebi ile doğal sınırlandırmaların olmasıdır³². Bu ayrımlar araştırmaların daha kolay ilerlemesi bakımından da kullanışlı olmuştur. Lanckoronski ve ekibinin kent hakkında araştırma yaparken kullandığı kodlama sistemi Heberdey tarafından da takip edilmiş ve Çelgin de karışıklığa sebep olmamak adına aynı isimlendirmelerle devam etmenin doğru olduğuna karar vermiştir³³.

Bu kodlama sisteminde nekropol alanları E harfi ile ifade edilmiş ve 1'den 10'a kadar sıralanmıştır. Kent merkezinin güney, güneybatısında yangın kulesinin bulunduğu tepenin kuzeydoğusu ile doğusunda yer alan nekropol bölümü E10 olarak kodlanmıştır³⁴. Bu bölgenin kent ile bağlantısı C6 olarak kodlanan cadde ile sağlanıyordu³⁵. Bölge Güllük Dağı'nın karakteristik sert ve dik yamaçları ile şekillenmiştir ve kızılçam bitki örtüsüne hâkim olmakla birlikte bazı maki türleri de bulunmaktadır. E10 bölgesi mezarların sayısı ve tipolojisi açısından oldukça zengindir³⁶.

Tezin konusunu oluşturan adak ayak heykeli de kentin güneyinde, E10 olarak kodlanan nekropolün mezar yoğunluğunun azaldığı vadiye bakan yüksek bölgesinde,

³¹ Çelgin, 1990: 65.

³² Çelgin, 1990: 65.

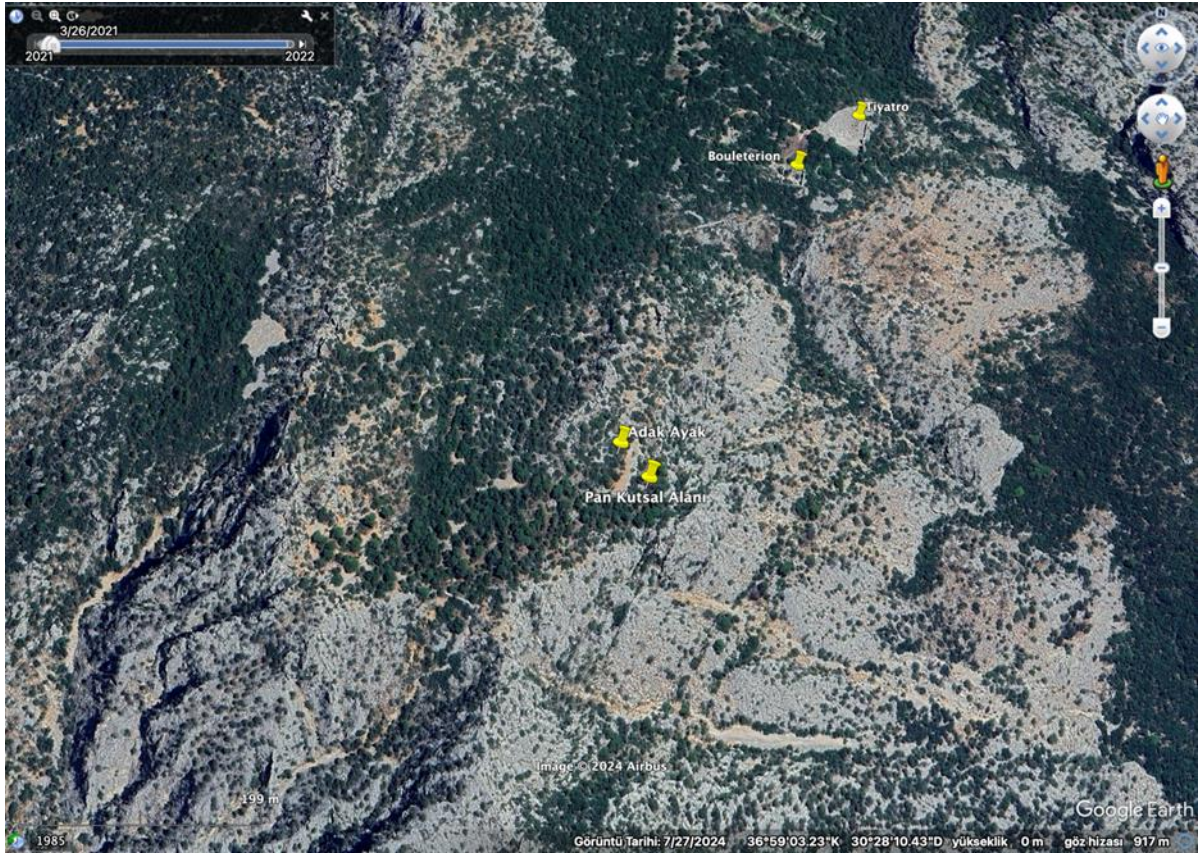
³³ Nekropol bölgeleri ve isimlendirmeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Çelgin, 1990: 65-89.

³⁴ Çelgin, 1990: 85.

³⁵ Çelgin, 1990: 85.

³⁶ Çelgin, 1990: 89.

36°58'43.3"N 30°27'42.7"E 36.978703, 30.461861 koordinatları üzerinde yer almaktadır (Harita 2.1).

Harita 2.1 Termessos Adak Ayak Heykelinin Konumu

Kaynak: Google Earth (E. T. 07.11.2024)

Adak ayak heykeline bitişik konumda, onunla organik bir bağlantı sunan herhangi bir mimari düzenleme bulunmamakla birlikte, adağın yakın çevresinde, anıt kaidesi oluşturacak biçimde düzenlenmiş, eksedral formlu bir yapı kalıntısı ile işlevi tespit edilememiş duvar kalıntıları yer almaktadır (Fotoğraf 2.1). Yüzeyde zorlukla takip edilen bu duvar kalıntılarının işlevleri tespit edilememektedir. Bu alanda bir kutsal alan düzenlemesine ilişkin verilerin olup olmadıklarına ilişkin sorulara verilecek cevaplar, ancak sistemli kazı çalışmaları ile çözümlenebilecek durumdadır.

Fotoğraf 2.1 Adağa Yakın Eksedral Yapı (Üst) ve Duvar Kalıntıları (Alt, Sağ-Sol)

Adak ayak heykelinin çok yakınında batı yönde kot kaybeden eğimli arazinin kuş uçuşu 70 metre güney batısında ($36^{\circ}58'42.1''N$ $30^{\circ}27'43.8''E$; 36.978364, 30.462153) Pan'a ait olduğu tespit edilmiş bir kutsal alan da mevcuttur (Fotoğraf 2.2)³⁷. Pan'ın tabiatına uygun olarak doğa ile iç içe ve küçük bir mağara hissiyatı veren kutsal alanını da barındıran bu yüksek bölgenin Solymos'un azametli bakışları altında kutsal bir alan olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

³⁷ Çelgin – Kürkcü, 2016: 238-258.

**Fotoğraf 2.2 Pan Kutsal Alanı
Duvarı Oluşturan Taşlar Üzerinde Yazıtı Mevcut**

Çağlar boyunca dağlar hem tek tanrılı dinlerde hem de pagan dinlerinde kutsal kabul edilmiş, ulaşılması güç dorukları dünyanın veya evrenin merkezi, tanrının mekânı olarak görülmüştür. Kutsal olana yakınlık düşüncesi kadar dağların düşmana karşı koruyucu oluşu ve insana sağladığı üstünlük ile güven hissiyatı insanların konaklama, ölü gömme ve tapınma adetleri bakımından dağları tercih etmesini sağlamış olmalıdır. Yüksek yerlerde edilen duaların, yapılan sunuların veya yakarışların tanrılar tarafından daha çabuk işitileceği düşünülmüş olması mümkündür. Bu bakımdan adak heykelinin böylesine yüksek bir mekânda kentin sınırlarının dayandığı bir noktada, neredeyse uçurumun kıyısında, vakarla yükselmiş olan ve kutsal kabul edilen Solymos'un zirvelerini rahatça seyreden bir noktada konumlanmış olması ve onunla görsel bir temas kurması manidardır (Fotoğraf 2.3).

Fotoğraf 2.3 Adak Ayak Heykelinin Karşısında Kutsal Solymos'un Görünümü.

Yukarıda yapmış olduğumuz açıklamalar günümüzde eseri ziyaret etmek isteyenlerin karşılaşacağı manzarayı resmetmektedir ancak geçmişte Lanckoronski'nin eserle bulunduğu tarihte manzara bambaşkaydı. Bu açıdan burada Lanckoronski'nin açıklamalarını da olduğu şekliyle aktarmak uygun olacaktır:

“Bu anıt, kentin güneybatısındaki yükseltilerde bulunmuştur. Etrafa yayılmış sarnıçlı konut, mezar ve de kutsal alan kalıntılarıyla ilişkisi belli değildir. Buradaki yükseltilerin birinin doruğunda, basit bir biçime sahip bir sunak bulunur; kayaya oyulmuş basamaklar üzerinden bu sunağa ulaşılır. Yanında bulunan küçük bir sütun gövdesi belki de bahsi geçen adağı taşıyordu. Termessos üzerine anlatımımı bitirirken bahsedeceğim bu son anıt da bir tanrıya adanmış bir hediye idi ve olasılıkla benzer bir kutsal alanda duruyordu. Söz konusu parça, kireç taşından olup bir kaide üzerinde yer alan, 1m'den uzun sandaletli bir sağ ayaktır. Kaidenin kısa ön yüzündeki 179 no'lu yazıta göre bu ayak, hem taş eserleriyle övünen hem metal heykellerde normal insan boyutundaki tüm eserlerden daha üstünü yapmış olmakla kendisini ölçen ve bunları da (bu durumda iki ayak söz konusu olmalıdır) tanrının şerefine ve gelecekteki insanların hayran kalması için kendi eliyle yapmış bir sanatçı tarafından dikilmişti. Öyleyse burada aparhe yani tanrının -bu durumda olasılıkla Hephaistos'un- ihsanına borçlu olmakla beraber çalışarak elde ettiği gelirden onda birini

vermesi söz konusudur. Burada adanılan, doğal boyutta sıradan tam boy bir heykel değil, vücudun devasa boyutta bir parçasıdır.³⁸”

2.1.2. Tanımlama

Kaidesi 5.0x1.14 metre ölçülerinde olan ve bir kısmı toprak altında bulunan kireç taşından yapılmış adak heykeli, dikdörtgen formlu bir kaide üzerinde kaideyi bütünüyle kaplayacak şekilde yerleştirilmiş bir sandaletli sağ ayak heykelidir. Bir metreden yüksek adağın ön yüzü kuzeydoğuya bakmaktadır ve karşısında kutsal Solymos Dağı yükselmektedir. İn-situ durumdaki adağın kaidesinin ön dar yüzündeki yazıta göre Theopompos adında, hem heykeltıraşlıktaki ünüyle hem de metal heykellerde insan boyutundaki tüm eserlerden daha üstününü yapmış olmasıyla övünen ve bunları da tanrının şerefine ve gelecekte insanların hayran kalması için kendi eliyle yapmış olduğunu belirten bir vatandaş tarafından sağlığı için Hypsistos’a adanmıştır. Adanan tanrının Hypsistos olduğu düşüncesi Heberdey’e aittir ve bu konu “Epigrafik Veriler” başlığı altında açıklanacaktır. Adak yazıtında eserin sağlık için adandığı belirtilmiş olmakla birlikte, yazıtın içeriğini teşekkür veya şükran olarak da yorumlamak mümkündür.

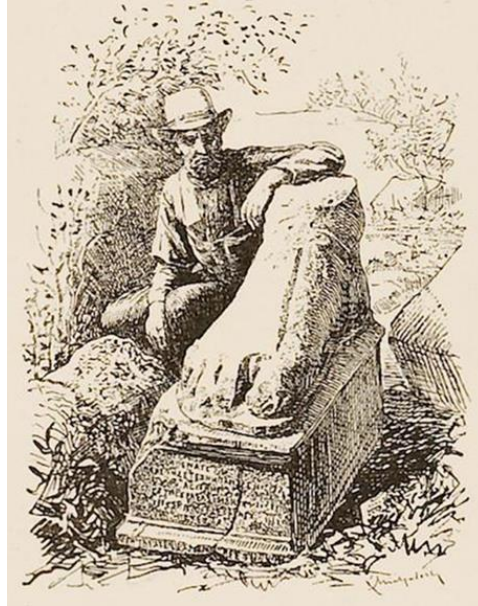
Ayak heykelinin sandalet giyiyor oluşu sağlık dileğini destekler niteliktedir. Sandalet burada zorlu koşulların atlatılmış olması isteğini, güveni ve tanrının izinden gidildiği anlamını taşıyor olmalıdır. Öte yandan sağlık dileği için yapılan adakların genelde küçük ve basit olduğunu ve genel olarak terracotta malzeme kullanıldığını bilmekteyiz. Fakat bu eserin böylesine büyük ve gösterişli oluşu, sergilendiği yerin seçimi, kamusalılığı ve kutsal dağ Solymos’un bakışları karşısında bulunuşu ile sıradan bir adak heykeli olmaktan ziyade bir tanrı adağı olarak da değerlendirilebileceği düşüncesine katkı sunmaktadır (Fotoğraf 2.4).

³⁸ Lanckoronski, 1892: 77.

Fotoğraf 2.4 Heykelin üstten görünümü.

Lanckoronski döneminde tamamen açıkta olmasına rağmen günümüzde kaidenin etrafı toprakla yarı yarıya gömülü şekildedir. Kaidenin üst kenarı korunabildiği kadarıyla üç sıra ince silme ile çevrilidir ve bu sağ kenarda daha belirgin fark edilmektedir. Tabanda da silme sırası olduğu görülse de kaide toprağa gömüldüğü için her tarafı seçilememekle birlikte Lanckoronski'nin çiziminde detaylı şekilde belirtildiği görülmektedir³⁹. Çizime göre alt silme ön yüzde yanlarda olmayan şekilde çıkıntı yapmaktadır (Fotoğraf 2.5).

Fotoğraf 2.5 Heykelin Lanckoronski Tarafından Çizimi.

Kaynak: Lanckoronski, 1892: Fig. 28. s. 77

³⁹ Lanckoronski, 1892: Fig. 28. s. 77.

Heykelin ayak bileği yukarı doğru genişler vaziyette işlenmiş, topuk da anatomik olarak arkaya doğru çıkıntı yapmış durumdadır ve sağ tarafta aşık kemiği belirgindir. Zamana bağlı aşınmalar nedeniyle neredeyse kaybolmak üzere olsa da sandaletin ayak üzerindeki kayışlarının düzeni özellikle topuk etrafında, ayak üzerinde ve başparmak etrafında hala belirgindir. Sandalet kayışlarının bilek etrafını saran yatay kayışla toplandığı ve ön tarafta bağlandığı anlaşılmaktadır (Fotoğraf 2.6).

Fotoğraf 2.6 Heykelin Ön Üst Bakışından Ayak Üzerindeki Kayışın Görünümü.

Baş ve orta parmak arasında bulunan bir sırim yardımıyla sandaletin ince tabanına tutturulan ve ayak üzerinde bulunan uzun kayış bileğe kadar uzanır ve orada bağcıkla bağlanmış görünür ayrıca bileğin iki yanından aşağı inen ve yine sandalet tabanına tutturulmuş kısımlar vardır (Fotoğraf 2.7). Bileği yatay saran kayış arka tarafta aşağı doğru üçgen şekilde bir kavis yapar. Bu kavisle beraber iki yanda bulunan kayışların da oluşturduğu sınırları sayesinde topuk kalp şekline benzer bir açıklıkta kalmaktadır (Fotoğraf 2.8). Başparmak üzerinde yatay duran kayışın diğer parmakların üzerine devam edip etmediği belirgin değildir. Bu haliyle *solea*⁴⁰ tipi basit bir sandalet olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁰ Solea: Ahşap veya deri tabanlar ve genellikle boyalı deri kayışlarla yapılırdı; tokalar ve düğmeler kemik ya da metal gibi başka malzemelerden yapılabilirdi. Kayışlar, ayağı sandaletin tabanına bağlayarak sabitler. Solea, topuk ve ayak üstü boyunca geniş, düz kayışlar içerir ve genellikle bu kayışlar ayağın üst kısmında birleşir, bu da sandaletlerin sağlam ve rahat bir şekilde giyilmesini sağlar.

Fotoğraf 2.7 Ayağın Sırasıyla Sol ve Sağ Yanından Görünümleri.

Fotoğraf 2.8 Ayağın Topuk Yönünden Görünümü

Açık havada bulunan eser üzerinde zamanla yağmur ve rüzgar gibi çevre şartlarına bağlı olarak hala devam eden tahribatlar bulunduğu göz önüne alındığında kültür mirasının yok olmadan her yönüyle bütüncül şekilde belgelenmesi ve geleceğe aktarılması önem arz etmektedir. Genel olarak bütün yüzeyde oluşan belirgin bir aşınma mevcutsa da daha detaylı bahsedecek olursak ilk göze çarpan kaidenin ön yüzünün sağ üst köşesinin (Heykele göre sol) üst silmenin altından başlayarak yan yüzde çapraz şekilde ön yüzde ise daha dik bir açıyla alt kenarlarına doğru derin bir kırıkla büyük bir parça ana gövdeden hemen hemen ayrılmış durumdadır (Fotoğraf 2.9).

Fotoğraf 2.9 Heykel Yüzeyindeki Aşınmaların Genel Durumu ve Ön Sağ Köşe Kırığı

Kaidenin arka her iki üst köşesinde ve bileğin arka kısmında kırıklar mevcuttur ve yer yer ince yüzeysel çatlaklar sezilmektedir. Sandaleti oluşturan kayışların bilek önünde toplanarak oluşturduğu bağcık motifi deforme olmuştur. Kayışların özellikle ayak üzerinde bileğe uzanan uzun bölümü iyi takip edilebilir durumdadır. Ancak başparmağı saran bölümü epey tahrip olmuştur ve üst kenarı iyi seçiliyor olsa da bu kayışın yatay şekilde diğer parmaklar üzerinde devam edip etmediği belirsizdir. Başparmak ve onu takip eden işaret orta ve yüzük parmaklarının uç kısımları eksik serçe parmak ise tamamen seçilemez durumdadır (Fotoğraf 2.10).

Fotoğraf 2.10 Parmaklarda Ve Sandalet Kayışlarındaki Bazı Deformasyonlar

2.1.3. Fotogrametrik Veriler ve 3D Model İncelemesi

Fotoğraf 2.11 Heykelin Fotogrametrik Görüntüsü

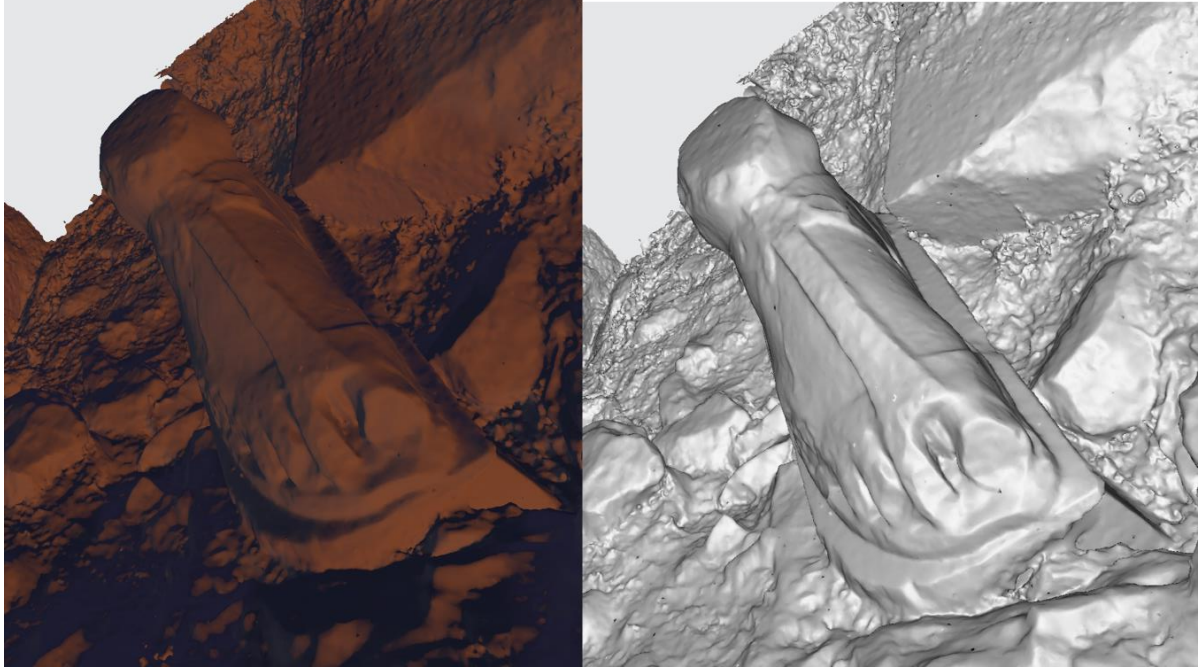
Bu bölümde, fotogrametrik yöntem kullanılarak elde edilen 3D model üzerinden yapılan analizlere değinilecektir. Farklı açılardan çekilen fotoğrafların çeşitli yazılımlar ile işlenmesi sonucunda oluşturulan modeller, nesnelerin fiziksel özelliklerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesine olanak tanımaktadır. Nesnelerin yapısal özellikleri, boyutları, oranları ve yüzey detayları, 3D modeller yardımıyla daha net bir şekilde analiz edilebilmekte ve incelenen esere dair detaylı ipuçları sunabilmektedir. Bu modelleme yöntemiyle elde edilen verilerle nesnelerin 3 boyutlu yazıcı aracılığıyla birer kopyası da basılabilmektedir. Bu bölümde, 3D modellemenin sunmuş olduğu yüzey detayları ve çalışmada ele alınan eserin genel yapısı hakkında elde edilen veriler değerlendirilecektir.

Çalışmada ele aldığımız heykelin sayısal modelinin oluşturulması aşamasında Agisoft Metashape yazılımı tercih edilmiştir. Modelin oluşturulması için ilk aşamada arazide heykelin birçok açıdan görüntü verisi alınmış ve tüm cepheleri kapsayan 170 fotoğraf kullanılarak yüksek çözünürlüklü bir 3D model oluşturulmuştur (Fotoğraf 2.11).

Fotoğraflar, iPhone XR modelinin 4.25mm odak uzunluğu ve 3024 x 4032 çözünürlük sunan arka kamerası ile çekilmiştir. Seyrek nokta bulutu 115,580 noktadan oluşurken, yoğun nokta bulutu 7,128,369 nokta ile detaylı bir yapı sunmaktadır. RMS reprojeksiyon hatası

0.894 piksel olarak hesaplanmış ve bu, modelleme doğruluğunun yüksek olduğunu göstermektedir.

Modelin doku haritaları 4096 x 4096 çözünürlükte üretilmiş ve mozaik dokulandırma yöntemiyle birleştirilmiştir. Modelleme işlemi, Agisoft Metashape Professional 1.7.3 sürümü ile High hizalama doğruluğu ve Medium kalite derinlik haritası ayarlarında gerçekleştirilmiştir. İşlem süresi boyunca kullanılan sistem, Intel Core i7 işlemci ve 15.78 GB RAM ile GPU desteği olmadan çalışmış, bu da işlem sürelerini uzatmıştır. Elde edilen 3D model, heykelin dijital belgelenmesi ve görsel sunumları için yüksek detay ve doğruluk sağlamaktadır⁴¹.

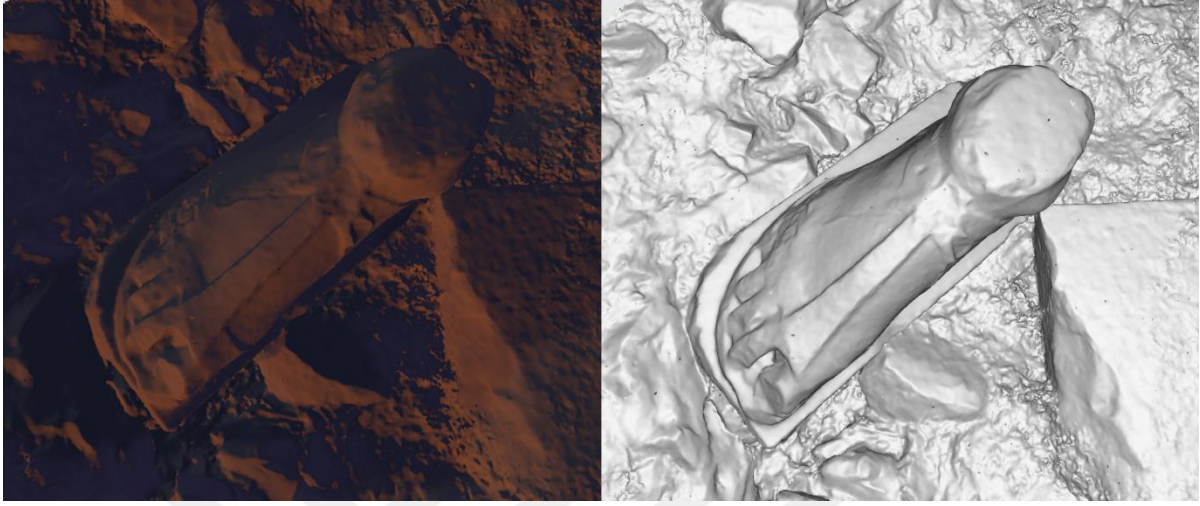

Fotoğraf 2.12 Heykelin Ön Yüzünden Dijital Işıklandırmalarla Fotogrametrisi

Fotogrametri metodundan elde edilen veriler ışığında ayak heykelinin geleneksel yöntemlerle farkına varılması güç olan detaylarını gözlemlemek mümkün görünmektedir. Heykelin ön yüzünden (Fotoğraf 2.12) baktığımızda farklı ışıklandırmalar altında uygulanan metot sayesinde sandalet detayları daha net görülebilmektedir. Normalde parmaklar üzerinden geçen kayışın ayağın sol yanından başlayıp başparmak üzerine kadar takip edilebilir olmasına rağmen diğer parmaklar üzerinde devam edip etmediği belirsizken burada görülüyor ki aslında tüm parmakların üzerinden devam edip sandaletin sağ tarafında tabana bağlanmaktadır. Başparmak ve ikinci parmak arasından tabana bağlanan dikey kayıştan başlayıp parmakları saran yatay kayışın üzerinden devam eden kalın ve uzun bir kayış ayağın üzerinde keskin konturlarla devam ediyor ve bilekte diğer kayışlarla bağlanıyor. Daha önce

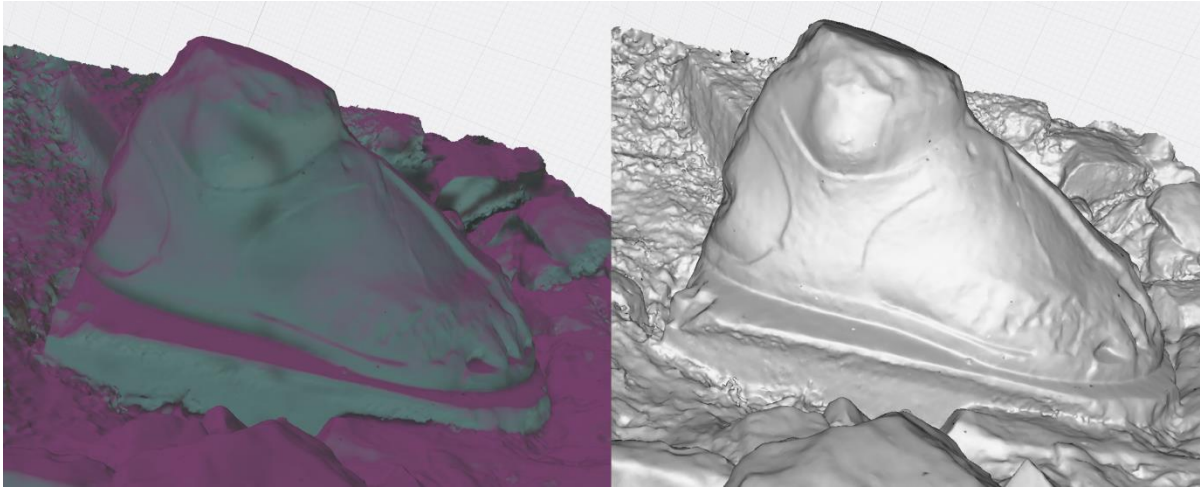
⁴¹ Agisoft Metashape'in detaylı raporu için bkz. Ek 1.

belirttiğimiz gibi başparmağın uç kısmı eksiktir. Diğer parmaklar da deforme olmuş sonuncu parmak ise neredeyse tamamen yok olmuş durumdadır. Sandaletin tabanı alttaki kaideden net şekilde ayrılıyor ve ön kısmının parmak konturunu takip eden bir kavise sahip olduğu görülüyor.

Fotoğraf 2.13 Heykelin Üst Yönden Dijital Işıklandırmayla Fotogrametrisi

Üst yönden (Fotoğraf 2.13) baktığımızda bileğin ön kısmında toplanan kayışların bir fiyonk ile bağlandığını, fiyongun uçlarının ayağın her iki yanına doğru hafif kıvrımlar yaparak indiğini görebiliyoruz. Fiyongun tam ortasında dairesel bir süslemenin izleri var gibi görünse de yıpranmanın seviyesi nedeniyle bunun doğruluğunu kestirmek mümkün görünmemektedir.

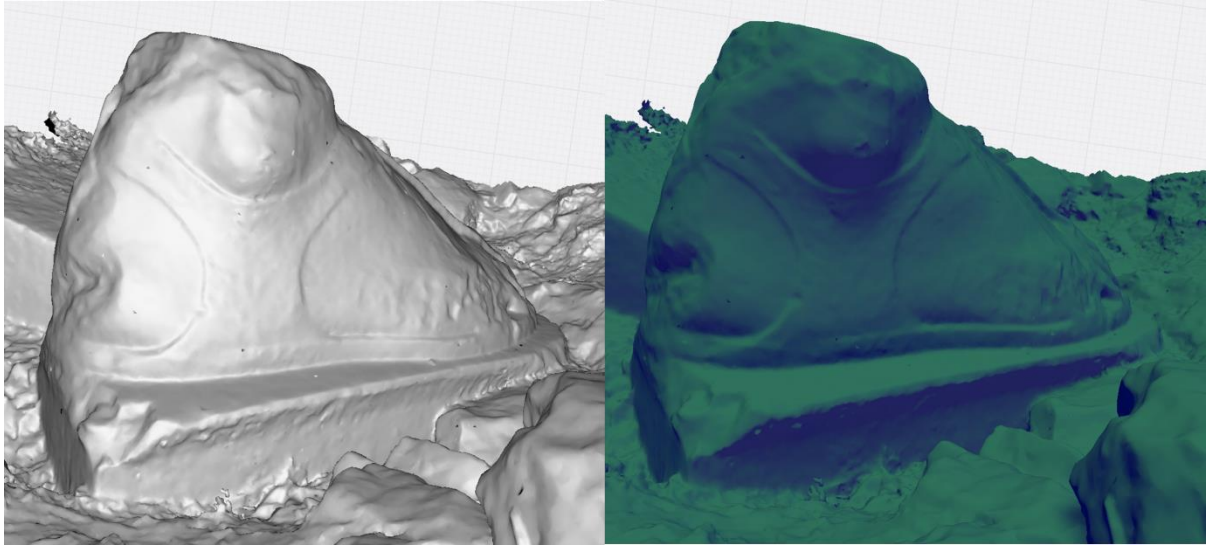

Fotoğraf 2.14 Heykelin Sağ Yönden Dijital Işıklandırmayla Fotogrametrisi

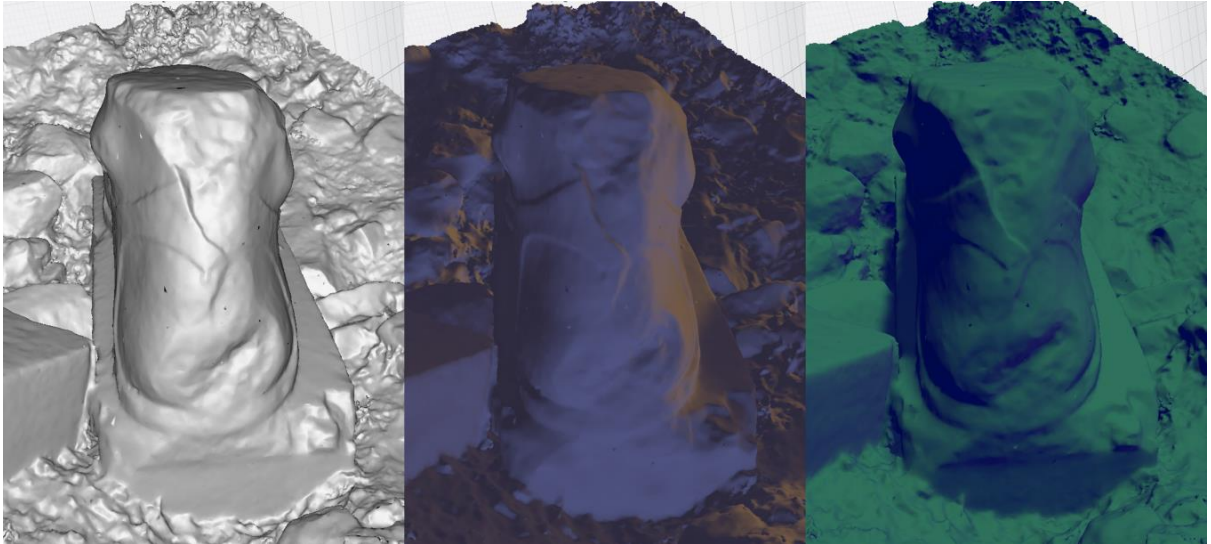
Heykelin sağ yönünden (Fotoğraf 2.14) baktığımızda aşık kemiğinin detaylandırılışını ve anatomiye dikkat edildiğini görmekteyiz. Ayrıca sandalet tabanının topuğa yakın yan kısmından başlayan kalın kayışın yukarıya, bileğin önüne ve topuğa doğru devam ederken yumuşak bir kavise sahip olduğu görülmektedir. Serçe parmağın aşınma durumu bu yönde daha belirgindir. Topuktaki ve kaidedeki bazı kırıklar da izlenebilmektedir.

Heykelin sağ arka yönüne (Fotoğraf 2.15) devam ettiğimizde kaidenin sağ üst kenarının içbükey bir kavisten sonra aşağıya devam ettiği görülmektedir. Ayrıca topuğun sağ alt köşesindeki kırık, kaidenin sağ arka köşe kırığı belirgindir.

Bileğin arkasında deformasyon mevcuttur (Fotoğraf 2.16). Sandalet kayışının bileği saran kısmının arkada yukarıya ve aşağıya doğru kavis yaparak kalınlaştığı görülmektedir. Kayışın bilek arkasından yukarı devam edip etmediği belirgin değildir ancak muhtemelen devam etmemektedir ayrıca topuk arkasından sandalet tabanına da bağlanıyor gibi de görünmemektedir. Sandalet tabanı ayak tabanını takip eden yumuşak bir kavis izlemektedir. Ona tezat şekilde kaide köşeli bir yapıdadır.

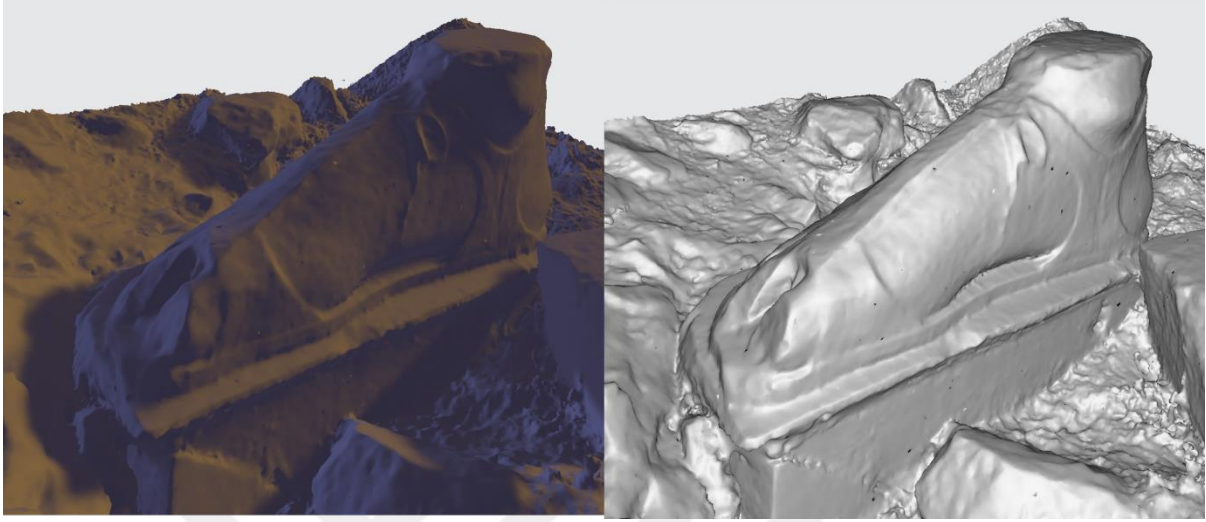
Fotoğraf 2.15 Heykelin Sağ Arka Yönden Dijital Işıklandırma ile Fotogrametrisi

Fotoğraf 2.16 Heykelin Arka Yönden Dijital Işıklandırma ile Fotogrametrisi

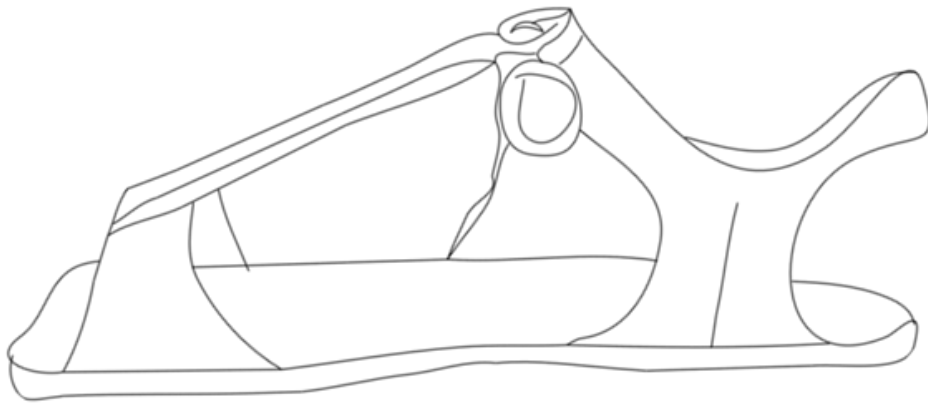
Sol önden (Fotoğraf 2.17) baktığımızda ayağın içe doğru yaptığı anatomik kıvrıma dikkat edildiği görülmektedir. Sandalet de aynı kıvrımı takip etmektedir. Sandaletin topuğun yan tarafından yükselen ve bileğin ön ve arkasına devam eden kalın kayışı ortadan dik bir

Çizginin ayırdığı görülmektedir. Bu belki bir motif olabilir belki de orada tek ve kalın bir kayışın değil iki kayışın yan yana olduğuna işaret ediyor olabilir. Bu açıdan yine bileğin  n kısmındaki fiyonk ve bunun ayak üzerine inen kıvrımlı ucu net şekilde seçilebilmektedir. Kaidenin  n sol k    kırığı ve üst kenarını çevreleyen silme belirgindir.

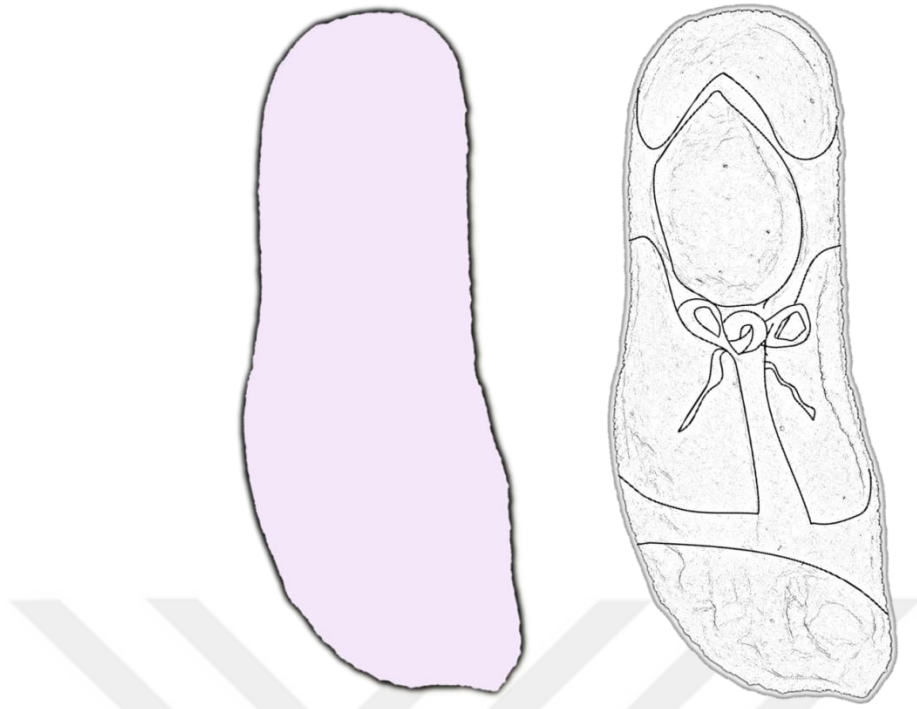

Fotoğraf 2.17 Heykelin Sol  nden Dijital Işıklandırmayla Fotogrametrik Görüntüleri

Agisoft'tan elde ettiğimiz model üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda heykelin sandaletinin ayağın i ve dış konturlarını hafif bir kavisle takip ettiğini, köşeli ve düz bir yapı yerine parmak uçlarını da takip eden bir kavisle devam ettiğini görmekteyiz. Taban tek ve ince bir katmandan oluşmaktadır (Fotoğraf 2.18).Başparmak ile ikinci parmak arasında ie doğru bir girintiye sahip gibi görünse de bunun aşınma sebebiyle olması muhtemeldir (Fotoğraf 2.19). Ayak parmakları neredeyse tabandan taşacak gibi görünmektedir.  n kısmındaki hafif aşınmadan sonra taban başparmağın şekline uygun şekilde dönüş almaktadır.

Fotoğraf 2.18 Ayak Heykelinin Sandaletinin Kayış Düzeni (Yandan)

Fotoğraf 2.19 Ayak Heykelinin Sandaletinin Konturları ve Kayış Düzeni
Agisoft Metashape Programından Elde Edilen Veriler ile.

Sandaletin kayış düzeni son derece sadedir. Tabanın ön tarafında bütün parmakların eklem yerlerinin üzerinden geçen bir bant vardır. Topuğun iki yanından başlayıp bileğe doğru yükselen yan bantlar Y şeklinde bir düzenle bileğin etrafından dolaşır, arka tarafta kalınlaşarak topuğa ve bileğe doğru baklava şeklinde bir çıkıntı yapar, bileğin ön tarafına devam eden kısımları ise ayak üzerinde parmak arasından başlayarak bileğe kadar devam eden uzun ve kalın kayış ile bir kurdele yardımıyla birleşirler. Ayak üzerinde bulunan ve parmak arasının ana bileşenlerinden olan uzun ve kalın kayışın başparmak ile ikinci parmak arasında tabana bağlanıp bağlanmadığını aşınmadan dolayı net şekilde söyleyemesek de iki parmak arasında silindirik bir kayışın tabandan yükseldiğine dair izler görülebilmektedir (Fotoğraf 2.20).

Fotoğraf 2.20 Sandaletin Parmak Arası Kayış Detayı

2.1.4. Epigrafik Veriler

Adak heykeli ve yazıtı 19. yüzyılda Pamphylia ve Pisidia Kentleri'nin ikinci cildinde Karl Lanckoronski tarafından ilk kez bahsedilip eserin tamamının çizimi yapılmış daha sonra uzun yıllar boyunca üzerinde çalışılmamıştır⁴². Lanckoronski, ayaklı kaidenin yazıtını kopyalamış ve ilk edisyonunu yapmıştır⁴³. Oldukça başarılı bir okuma olsa da Lanckoronski ilk satırda adağı adayan Theopompos'un ismini okuyamamıştır. Daha sonra Heberdey, Tituli Asiae Minoris'in III. cildinde bu yazıtı yayınlamış⁴⁴, ufak düzeltmelerin yanında ilk satırda da adağı adayan kişinin ismini okumuştur. Heberdey ayrıca Theopompos'un isminden önce geriye kalan -ας son iki harfi ve adağın adandığı olası tanrıyı [θεῶ Ὑψίστω(?) ὑπὲρ ὕψι]ας olarak tamamlamıştır. Theos Hypsistos, Termessos'un önemli tanrılarındandır ve kentin epigrafik belgelerinde de karşımıza çıkmaktadır⁴⁵.

Merkelbach ve Stauber, kitabenin vezinli yazılması sebebiyle 2002 yılında yayınladıkları Steinepigramme IV'te yazıtı yer vermişlerdir⁴⁶. Merkelbach ve Stauber yazıtı Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlemişlerdir. Heberdey'in adağın Tanrı Hypsistos'a adandığı önermesi Pisidia yazıtları arasında yayınlanmıştır⁴⁷.

Petridou, Artemis'e ithaf edilen ayak adalarının Pisidia bölgesindeki tapınaklar ve rahiplik pratiğiyle olan ilişkisini incelediği çalışmasında karşılaştırma için sunduğu örnekler

⁴² Lanckoronski, 1892: 77.

⁴³ Lanckoronski, 1892: 220, yazıt no: 179.

⁴⁴ TAM III, 1, 33.

⁴⁵ TAM III, 1, 32; SEG 57, 1475.

⁴⁶ Merkelbach – Stauber, 2002: 89, nr. 18 / 01 / 09.

⁴⁷ TAM III, 1, 33; <https://epigraphy.packhum.org/text/280138> (E.T.: 15.12.2022).

arasında Termessos'taki adığa yer verirken eserin kayıp olduğunu belirtmiştir⁴⁸. Ancak eser halen orijinal konumunda bulunmaktadır.

Prof. Dr. Güler Çelgin tarafından söz konusu adak heykelinin yazıtının tercümesi yapılmıştır. Ayrıca yazıt hakkında tüm bilgilerini bizimle paylaşıp önemli önerilerde bulunarak araştırmayı desteklemiş ve heykel sahibi Theopompos'un adının geçtiği bir mezar hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır.

Ayak heykelinin kaidesinin ön yüzünde bulunan yazıtın transkripsiyonu Merkelbach ve Stauber'in edisyonu ve çevirisi dikkate alınarak aşağıda verilmiştir. Ancak Heberdey'in ilk satırdaki tamamlaması da buraya düzyazı olarak dahil edilmiştir.

1	[θεῶ Ὑψίστω(?) ὑπὲρ ὑγεί]ας Θεόπομπος ε[ὐχίην]
Dize 2-3	[ζωγ]ραφίης κῦδος μὲν ἔχων ἱεροῖς ἐν ἀγῶσι
Dize 4-5	[κ]αὶ πλασθῇ δὲ τέχνῃ πάντας ὑπερβαλόμεν
Dize 6	χαλκῷ συνκεράσας εἶδη ὁμοιοπρεπῇ·
Dize 7-8	αὐτουργὸς καὶ τοῦσδε λιθογλυφίῃσιν ἔτευξα
Dize 9	σοὶ μάκαρ εὐζάμενος, ἐσσομέ[νοισι ἰδεῖν]

(Ben) Theopompos, sağlığım için Tanrı Hypsistos'a bu adağı sundum. Ben ki kutsal oyunlarda⁴⁹ resim sanatında çok büyük bir ün elde ettim, ve bakır ile karışım yaparak⁵⁰ gerçeğe benzer kabartma sanatında⁵¹ da herkesi geride bıraktım. Bunları (iki ayağı) da sana, sonrakilerin görebilmesi için yeminime bağlı, mutlu bir insan olarak kendi ellerimle yaptım.

Yazıtta Theopompos'un yeminine bağlı kalarak bu iki ayağı adaması (τούσδε = bunları) olasılıkla her iki ayağının sağlığına kavuştuğu anlamına gelmektedir ve τοῦσδε (bunları) kelimesi çoğul olarak kullanıldığından sol ayağın da, sağ ayağın yanında durduğu anlaşılmaktadır fakat sol ayağı taşıyan kaide şimdiye kadar bulunamamıştır⁵².

Adağın sahibi Theopompos'un adının önünde gens⁵³ adı bulunmamaktadır. Bu durum, Theopompos'un Roma yurttaşı olmadığına, yani adağın MS 212'den önceye ait olabileceğine

⁴⁸Petridou, 2009: 84.

⁴⁹ Olympia, Pythia, Nemea ve Isthmia oyunları veya bunlara eş değerli panhellenik şölenler kapsamındaki agon'lardan (yarışmalardan) biri. Ancak hangi agonda zafer kazandığı açıklanmıyor. Bu konuda daha kapsamlı bir okuma için bkz. Çelgin, 2007: 27-47.

⁵⁰ Çelgin yazıt hakkında kendisine danışmamızda burada bakırın kalay ile karışımından oluşan tunç (bronz) kastediliyor olduğunu belirtmiştir.

⁵¹ Realist kabartma sanatı.

⁵² M. Ertan Yıldız yazıt hakkında çalışmamıza katkıda bulunmuş ve Heberdey'in [θεῶ Ὑψίστω(?) ὑπὲρ ὑγεί] tamamlamasını toprak altında kalan yazıtın güncel olarak okunamamasından dolayı şüpheli kabul etmiştir. Ayrıca "τούσδε" kelimesinden yola çıkarak bir sol ayağın daha adanmış olduğunun anlaşıldığına dair olan önceki görüşlere katıldığını belirtmiş, adağın Theopompos'un iyileşmesine karşın bir teşekkür amacı taşıdığı yönündeki görüşlerimizi de desteklemiştir.

⁵³ Gens: Nomen Gentile, Soyadı, Klan.

işaret ediyor olabilirdi. Ancak, adak yazıtları ve epigramlar gibi özel nitelikli yazıtlarda şahıs adları önünde gens bulunmayabileceğini fakat resmi yazılarda zorunlu olduğunu unutmamak gereklidir⁵⁴.

MS 212’de İmparator Marcus Aurelius Antoninus Caracalla, Constitutio Antoniniana adlı bir edictum⁵⁵ ile herkesin vatandaşlık hakkı alabilmesini sağladı ve böylece azat edilmiş köleler dâhil herkesin Roma vatandaşı olabilmesiyle yabancılar ile asıl Roma vatandaşları hukuki olarak yakınlaşmış oldu⁵⁶. Vatandaşlık hakkını elde eden kişiler imparatorun soyadını bir onur olarak kendi adına ekliyordu⁵⁷. Böylece erkekler Aurelius, kadınlar Aurelia gens isimlerini kullanmaya başladı ve Termessos’ta da durum böyleydi ki bu soyadları bin yazıtın yarısından fazlasında görülmektedir⁵⁸. Termessos’ta sayısal olarak mezar yazıtları çoğunluktadır ve içerik bakımından genellikle resmi nitelik taşıdıklarından Aurelius/Aurelia ismi taşımayan resmi yazıtların bu edictum’dan öncesine ait olduğu sonucuna varılır⁵⁹. Bu da tarihleme açısından faydalıdır. Fakat kentte sayıca az da olsa edictum’dan önce de vatandaşlık hakkı alabilmiş ve bu adı kullanabilmiş kişilerin de bulunması sebebiyle tarihlemeye dikkatli olunup harf analizi, yazı stili gibi ipuçları da değerlendirilmelidir⁶⁰. Aynı kişinin adı iki değişik yazıtta hem nomen gentile olmadan hem de Aurelius/Aurelia adıyla kullanılmışsa bu kişi vatandaşlık hakkına edictum sayesinde sahip olmuş demektir ve edictum’un çıkmasından hemen önce ve sonraki yıllarda yaşamış demektir⁶¹.

Bu durumda Theopompos’un adak yazıtında gens ismi bulunmasa da onunla ilişkilendirilmiş olan bir mezarın dikkate alınması tarihleme için önemlidir. Mezar yazıtında Theopompos, Marcus Aurelius gens adını kullanmaktadır⁶²;

1 Μᾶρ(κος) Αὐρ(ήλιος) Θεόπομπος, ζωγράφος
 ἱερoneϊκης, τὴν σωματοθήκην ἑαυτῷ
 μόνῳ· ἄλλῳ δὲ μηδενὶ ἐξόν εἶναι
 ἐπιθάψαι ἕτερον αὐτῷ τινα, ἐπεὶ
 5 ὁ παραβᾶς τι τούτων δ<ώσει Δ>ὶ Σολυμεῖ (δην.) ,ε
 καὶ τῷ ἱερωτάτῳ ταμείῳ (δην.) ,ε.

⁵⁴ Çelgin, 2010: 176.

⁵⁵ Edictum: Emirname.

⁵⁶ Çelgin, 2010: 172.

⁵⁷ Çelgin, 2010: 174.

⁵⁸ Çelgin, 2010: 175.

⁵⁹ Çelgin, 2010: 176.

⁶⁰ Çelgin, 2010: 177.

⁶¹ Çelgin, 2010: 176-177.

⁶² TAM III, 1, 521; <https://epigraphy.packhum.org/text/280626> (E.T.: 15.12.2022)

“Marcus Aurelius Theopompus, oyunlarda zafer kazanan heykeltıraş, bu lahdi sadece kendisi için yaptı; başkasının bu mezara bir başkasını gömmesi için hiç kimseye izin verilmez, bunu ihlal eden kişi, Zeus Solymeus'a 5000 denaria ve en kutsal hazinedara 5000 denaria verecektir.”

Bu kişilerin aynı kişi oluşunu mezar yazıtında da kendisinden yine “zogrophos hieroneikes” (ζωγράφος ἱερoneίκης) yani “kutsal oyun galibi” olarak bahsetmesinden anlıyoruz. Böylece kendisinin Roma vatandaşlığı kazanmış olduğu, dolayısıyla mezarının en erken MS 212 yılı sonrasına ait olması gerektiği söylenebilir. Ayrıca ceza miktarının toplamda on bin denaria gibi yüksek bir miktar olması bu yazıtın tarihini de 3. yüzyılın ortalarına kadar götürebilir.

2.2. Ayak Adağı ve Sandalet Sembolizmleri

Uzuv adakları antik çağlarda genellikle sağlıkla ilişkili olarak yaygın bir şekilde kullanılmışlardır ve her çeşitten uzvun temsili hem terracottalar hem de bronz, mermer ve kireçtaşı gibi farklı malzemelerden yapılmıştır. Genellikle küçük boyutlu ve seri üretilmiş eserler kullanılsa da kullanılma amacına göre daha büyük ve özel sipariş edilmiş, alışılmışın dışında üretilmiş eserler de olabilirler.

Uzuv adakları üretildikleri dönemin insanların hastalıklar ve başka zorluklar karşısında tanrılarla nasıl anlaşmalar yaptıklarını, dualarını ve ritüellerini anlamamızı sağlayabilecek nesnelerdir. Uzuv adakları genellikle sağlıkla ilişkili olsalar da farklı amaçlar için üretilmiş de olabilirler. Örneğin hâlihazırda yerine getirilmiş bir dilek için şükran amaçlı üretilmiş olabilirler. Tanrının yolunda ilerlemek anlamında da olabilirler. Veya adanmış olduğu tanrının bir epifanisi olarak üretilmiş olabilirler.

Diğer türde uzuv adaklarından ziyade ayak adaklarından bahsedecek olursak; bunlar da birçok farklı malzemeden üretildikleri gibi bazen bir zemin veya doğal taş üzerine basitçe kazınmış, bazen de ayrı bir levha, kaide veya sunak üzerine dikkatlice işlenmiş olabilirler. Anlamları değişken ve bazen belirsiz olabilir ancak genellikle ortak noktaları ilgili oldukları kişinin, insan veya tanrı olsun, belirli bir yerde varlığına atıfta bulunurlar; ibadet edenin kutsal alandaki varlığını veya ibadet edilenin kendi ibadetçilerine görünmesini belirtmek için kullanılabilirler⁶³. Bir tanrı veya tanrıçaya olan saygıyı ve güveni ifade etme amacı taşıyabilirler. Koruma veya kutsama sembolü olarak kabul edilerek birinin güvenliği veya refahı için dua edilirken kullanılabilirler. Ayaklar, bir insanın gerçek anlamda veya metaforik olarak doğru yolu bulmasını sağlayan organlarıdır. Bu nedenle, ayak biçimli heykeller veya

⁶³ Dunbabin, 1990: 85-86.

izler bazen yol gösterme veya rehberlik sembolü olarak görülebilirler. Birinin hayatında önemli bir dönüm noktasında veya karar verme sürecinde bulunduğu zamanlarda, bu tür adak heykellerinin veya izlerinin bulunması veya kullanılması, kişinin doğru yolu bulması ve ilerlemesi konusunda kendisine ilham verici bir rol oynayabilir. Ancak her eserde olduğu gibi ayak biçimli bir adağın kullanım amacı ve taşıdığı anlam kendi özelinde değerlendirilmelidir. Her eserin, her sembolün ve her ritüelin farklı kültürel, tarihsel ve bireysel bağlamlarda farklı anlamlar taşıyabileceğini unutmamak, sembolizmin esnekliği ve çeşitliliği hakkında geniş bir anlayış sunar.

İlk akla gelen soru, ayak izlerinin adak sahibine mi yoksa adak adanan tanrıya mı ait olduğudur. Bazıları ayak adaklarının tanrısal nitelikleri üzerlerindeki yazıtlar aracılığıyla açıkça belirtilmişken bazılarının insan uzvunun normal boyutundan oldukça büyük olmaları onların tanrısal olarak kabul edilmelerine sebep olmuştur⁶⁴. Öte yandan, birçok durumda ayak izlerinin ibadetçiye ait olduğunu düşündürebilecek makul sebepler de vardır; bu izler, ibadetçinin kutsal alandaki varlığını ölümsüzleştirir ve orada sunulan duaların sürekliliğini sağlar⁶⁵.

Adaklar bireylerin ya da toplulukların tanrılardan yardım, korunma, lütuf taleplerini veya minnettarlıklarını göstermenin bir yolu olduğu gibi ayak şeklinde yapılmış bir sununun ayrıca sandalet giyiyor olması da çeşitli anlamlar taşıyabilir. Sandalet ayakları dış etkenlerden koruyan bir giysidir bu nedenle güveni temsil edebileceği gibi sandalet giyen bir ayak bir tanrı veya tanrıçanın rehberliğini ve korumasını da simgeliyor olabilir. Ayak veya sandalet, yolculuk ve güvenlikle ilişkili önemli sembollerdendir. Bu nedenle bir kişi yolculuğunda karşısına çıkabilecek tehlikelere karşı veya hali hazırda atlattığı zorluklar için minnettarlık ifadesi olarak da böyle bir adak sunabilir. Sandaletle beraber betimlenmiş bir ayak aynı zamanda refah ve yine sağlık ile de ilişkilendirilebilir.

Ruhani bir yolculuk, tanrılar aleminde seyahat, bir dileği veya haberi iletme gibi konularda sandaletin önemli bir sembolizma olarak kullanılışı mitolojide karşımıza Hermes'in kanatlı sandaletleri olarak çıkar. Benzer şekilde Hitit tanrısı Telepinu'nun diğer tanrılar ile yaşadığı bir tartışma sonrasında üzüntüyle yeraltına çekilmesi sırasında ayakkabılarını yanlış giydiği vurgulanır ve bu durum ayakkabının alemler arasında yolculukta önemli bir sembol olduğunu gösterir⁶⁶.

⁶⁴ Dunbabin, 1990: 86.

⁶⁵ Dunbabin, 1990: 88.

⁶⁶ Demir, 2019: 115-116.

Sandalet aynı zamanda dünyevi yaşamı sembolize eder. Özellikle Mısır mitolojisinde sandalet bağcığı ile ilişkilendirilen ve Nil'in anahtarı olarak da bilinen Ankh, hayatın sembolü olarak sıkça kullanılmıştır. Bu durum özellikle İsis'in elinde sıkça görülen Ankh'ın ruhani dünya ile yaşam arasında bir köprü olduğu fikrini desteklemektedir⁶⁷.

Birçok yerde kaya üzerinde, mağara duvarlarında ve çeşitli nesneler üzerinde oyulmuş ayak izlerinin ve ayak şeklinde yapılmış adak figürlerinin varlığı bilinmektedir. Bunlar verimlilik, yaşam, sağlık, bereket gibi konularla ilintili olduğu gibi bazı Mısır mezar örneklerinde ölümden sonraki hayat inancı ile de bağlantılı olarak sandaletler ortaya çıkartılmıştır ve bunlar bir çeşit sunu, hediye niteliği taşımaktadır⁶⁸.

Sandalet, ruhani ve dünyevi yaşama dair sembolizmi gibi sosyolojik boyutta da incelenebilir. Örneğin genelde kölelerin çıplak ayaklı oluşuna karşılık çoğu Roma vatandaşının sandalet giyiyor olması gibi sosyal yaşamın bir yansıması olabilir⁶⁹. Giyilen ayakkabının türü, rengi ve süslemesi gibi konular da bir prestij göstergesi olabilir. Tüm bunlarla birlikte tıpkı Augustus Prima Porta heykelinde olduğu gibi Roma geleneğinde imparatorların çıplak ayağına ilahi bir gönderme de vardır⁷⁰. Ayrıca Musa'nın da kutsal topraklara bastığı için ayakkabılarını çıkarır şekilde betimlemeleri vardır. Sandaletli veya çıplak ayak ile ilgili pek çok örneğe ve yoruma rastlamak mümkündür. Ancak sembolün tam anlamını çıkarmak için kullanıldığı kültürel bağlam ve inanç sistemini anlamak gereklidir. Ayrıca farklı dönem ve kültürlerde farklı anlamlar kazanacağını da unutmamak gereklidir⁷¹. Tıpkı bir hamam zeminindeki mozaik süslemelerin arasında bulunan bir sandalet motifinin belki de sıcak zemine karşı yapılan bir uyarı ve bölümler arasında yol göstermek için olabileceği gibi farklı bağlamlar olduğunu unutmamak önemlidir⁷².

2.3. Antik Çağ Sandalet Türlerinin Termessos Örneği ile Karşılaştırması

Antik çağ kıyafetleri, aksesuarları, saç stilleri gibi sandalet ve ayakkabılarına dair bilgilerimiz edebi kaynaklar, arkeolojik buluntular ve antik çağ sanatçılarının heykel, rölyef, mozaik gibi eserler üzerinde işledikleri görsellerden gelir⁷³. Arkeolojik buluntular arasında,

⁶⁷ Wilkinson'dan akt. Demir, 2019: 116.

⁶⁸ Achrafi'den akt. Demir, 2019: 117-118.

⁶⁹ Baker, 1996: 197-198.

⁷⁰ Demir, 2019: 121; Sebesta – Bonfante, 2001: 105.

⁷¹ Antik Roma dünyasında giyim ve moda da kapsamlı bir çalışma ve giyim in sosyol ve kültürel açıdan önemi, malzeme türleri, kültürler arası etkileşimi gibi daha detaylı incelemeler için bkz. Sebesta – Bonfante, 2001.

⁷² Dunbabin, 1990: 101.

⁷³ Edebi kaynaklar ve sanat eserleri, arkeolojik buluntuları tamamlayan önemli kanıtlar sunar. Roma ayakkabıları ile ilgili edebi kaynaklar arasında antik yazarların şiir ve düzyazılarındaki birçok referans bulunur

antik çağda ayakkabıların yapıldığı deri, ahşap, mantar veya metal parçaları bulunur (Fotoğraf 2.21). Daha eski veriler giyimli olduğu belli olan ayak izleri ve duvar resimlerinden gelir. Bazı fosil ayak izlerinin şekilleri itibariyle giyimli oldukları ve kayış izleri gözlemlenmiştir⁷⁴.

Mısır ve Mezopotamya gibi erken uygarlıkların ayakkabıları, genellikle deri veya örgü malzemelerden yapılmış ve kayışlarla ayağa sabitlenmiştir⁷⁵. Sandaletler Hellenistik Dönem’de yaygın şekilde kullanılmış, MÖ ikinci yüzyılda süslü ve gösterişli modeller ortaya çıkmış ve Roma Dönemi’nde çeşitlenerek karma stiller ortaya çıkmıştır⁷⁶.

Fotoğraf 2.21 Blombos Arkeoloji Müzesinden Bir Çift Sandalet⁷⁷

A: üst yüzey B alt yüzey

Kaynak: Helm vd., 2023: Fig. 6.

Roma yaşamının ve kültürünün diğer yönlerinde olduğu gibi, ayak giyiminde de Etrüsk ve Roma stillerinden önce veya onlarla çağdaş olan Hellen biçimleri vardır; bunlar ilk önce Roma modasını etkilemiş ve daha sonra imparatorluk Akdeniz dünyasına yayıldıkça

ve bunların en büyüğü MS 3. yüzyılın sonlarından itibaren çok sayıda sandalet, ayakkabı ve çizme çeşidini listeleyen Diocletianus Fermanı’dır bkz. Sebesta – Bonfante, 2001: 101.

⁷⁴ Bu konuda ve fosillerdeki ayak izlerinin yeni metotlar ile araştırılması konusunda daha fazla bilgi için bkz. Helm vd., 2023.

⁷⁵ Mısır’da eski krallık döneminden itibaren sandaletler giyilmiştir. Başlangıçta yalnızca bir taban ve bağlama kayışlarından oluşan basit sandaletler, zamanla büyük ve ikinci parmak arasından geçen bir bağ ile bağlanmıştır. Mezopotamya’da ise MÖ 2. binyılın başlarında yaygınlaşmıştır. Bazen sazlardan veya benzeri malzemelerden dokunarak ya da deriden yapılan sandaletler özellikle Önasya’da MÖ 2. binyılın sonlarına doğru yaygınlaşmıştır. Bu sandaletler, çoğunlukla parmak halkaları ve topuk kayışlarına sahiptir. Bkz. Kühnel, 1992:216; Britannica, 15 Ekim, 2024.

⁷⁶ Morrow, 1985: 90.

⁷⁷ Blombos Arkeoloji Müzesi’nde sergilenen sandalet “San avcı-toplayıcı” toplumlarının kullanımıyla ilişkilendirilmektedir. “San avcı-toplayıcı” toplumuna ait sandaletler, Güney Afrika’daki kumul alanlarda kullanılmış olup, tasarımları oldukça simetrik ve işlevseldir ancak tam tarihlendirme için detaylı arkeolojik analizler gerekmektedir. Blombos Müzesi’nin konumu, Blombos Mağarası’nın yakınında, Still Bay (Güney Afrika) bölgesindedir ve mağara Orta Taş Çağı’ndan kalma çok önemli arkeolojik buluntulara sahiptir. İnsanların bu mağarayı yaklaşık 100.000 yıl öncesinden itibaren kullanmaya başladıkları bilinmektedir, ancak daha yeni taş devri buluntuları da bölgede bulunmuştur. Bu bağlamda, müzedeki sandaletlerin muhtemelen San kültürüyle ilişkilendirilen, yaklaşık 2.000 yıl öncesine kadar uzanabilecek, daha yeni bir döneme ait olduğu tahmin edilmektedir.

Romalılar tarafından etkilenmiştir⁷⁸. Roma Dönemi sandaletlerinden bazıları; Sculponea, Baxa, Soccus, Crepida, Calceus ve Hellen sandaleti Hypodema'nın karşılığı olan Solea'dır. Bunları detaylandıracak olursak;

Hypodema (Yunanca, nötr): Farklı dönemlerde ve farklı kültürlerde varyasyonlar gösterir. Sandalet, ayakkabı veya yarım bot için Hellen dünyasında genel bir isimlendirmedir. Genelde kadınlar ve tanrılar tarafından giyilen bir ayakkabı türüdür. Himation ile ilişkili bir tür olarak tanımlanmıştır. Parmakları birbirine bağlayan bir kayış ile özelleşmiştir. Bizans döneminde halkın giydiği ayakkabılar gotik tarzda olup, az sayıda kısa çivilerle kaplanmış deri ayakkabılardır. Daha rahat yürümek için topukları alçaktır, bazen halk dizlere kadar ulaşabilen botlar giyer. Eğer düşman bacaklar için tuzak kurmuşsa ayakkabılar ahşap veya demir tabanlardan yapılır. Atlılar genelde dizlere kadar ulaşan botlar giyer ve bunların yüksek topukları vardır⁷⁹.

Sculponea (lat., f.): Bir parça ahşaptan oyulmuş, sabitlemek için deri ve kumaş parçaları kullanılan, yüksek koruyucu özelliklere sahip bir ayakkabıdır. Genellikle çiftçiler ve köleler tarafından giyilir, çünkü bu tür ayakkabılar kirli zeminlerde iyi bir koruma sağlar. Taban ve kenarları bazen bronz levhalarla güçlendirilir ve ayakkabılar, iki ayrı parçadan yapılabilir⁸⁰.

Bax(e)a (lat., f.): Romalılar tarafından genellikle Mısır kökenli ve ekonomik olarak erişilebilir sandaletlere verilen isimdir (Fotoğraf 2.22). Hurma, söğüt, papirüs yaprakları, ağaç kabukları ve saman gibi doğal malzemelerden üretilirdi. Daha çok düşük gelirli halk tarafından tercih edilse de sade yaşamı temsil etmesinden dolayı filozoflar tarafından da kullanılırdı. Baxa adı altında zamanla daha lüks ayakkabılar da üretilmiş olabilir. Mevcut örnekler bakıldığında ya ayak başparmağı arasına geçirilen bantlarla tutturulan açık, basit bir sandalet ya da güçlendirilmiş burun kısmına sahip kapalı bir ayakkabı türü olabilirdi⁸¹.

⁷⁸ Sebesta – Bonfante, 2001: 101.

⁷⁹ Kühnel, 1992: 123-124.

⁸⁰ Kühnel, 1992: 233.

⁸¹ Kühnel, 1992: 26-27.

Fotoğraf 2.22 Mısır'dan Bir Çift Kamış Ayakkabı. MÖ 1550-1070.

Kaynak V&A. Major Myers Koleksiyonu.

Soccus (lat., m.): Romalılar tarafından Hellen giyiminden alınan, terlik benzeri hafif ve yumuşak yarım bir ayakkabıdır. Parmakları tamamen kapatır ama bilekler açıkta kalır. Roma'da, ilk olarak sadece kadınlar tarafından giyilirken, daha sonra erkekler tarafından da giyilmeye başlanmıştır, özellikle de daha narin erkekler tarafından. Üçüncü yüzyılın sonlarına doğru, Soccus'un erkekler ve kadınlar için farklı türleri olduğu ayrımı yapılmış ve bu nedenle Soccus, erkekler arasında da yaygın bir ayakkabı olmuştur. Soccus özellikle de komedi oyuncularından giyilen bir ayakkabı olarak yer alır; tıpkı trajedi oyuncularının giyilen Kothurnus gibi⁸².

Solea (lat., f.): Sandaletlerin Latince genel ismidir. Ayak tabanını kaplayan ince ve düz deriden bir tabanın kayışlarla ayağa bağlanmasıyla oluşan basit bir sandalet türüdür. Hasır veya tahta gibi başka malzemelerden tabanlar da olabilir. Üst kısmı neredeyse çıplaktır. Roma'da, Hypodema adı verilen Hellen sandaletinin karşılığıdır. Solea'nın kayışları Soccus'dan farklıdır. En basit haliyle, bir kayış tabanın ön kısmında üst yüzeye dikilmiş olup başparmak ile ikinci parmak arasından geçer ve geniş bir yan kayış ile uzunlamasına ayak tabanına doğru uzanan daha dar bir kayışa bağlanır ve bu da topuk kayışına bağlanır. Taban genellikle deriden yapılır. Genelde evde veya yemek davetinde giyilir; hem erkekler hem de kadınlar kullanabilir. Roma'da Toga ile giyilmesi hoş karşılanmazdı ancak İmparatorluk Dönemi'nde sokakta da solea giymek yaygınlaşmıştır; Solea'ya ek olarak Gallica ve Crepida gibi türler de ortaya çıkar⁸³.

Crepida (lat., m.): Solea ile calseus veya kapalı ayakkabının karışımı olan bir türdür. Her iki yanı ve topuk tarafı kapalı olan, ayak boyutundan beş santim daha büyük kesilen tek parça yumuşak kalın deriden üretilen ağır bir modeldir. Yan yüzler üstteki deliklerinden geçen deri kayışlar ile birbirine tutturulurdu. Yürüyüşe uygun ve sağlam olmasından dolayı askerler

⁸² Kühnel, 1992: 238.

⁸³ Kühnel, 1992: 238-239.

tarafından tercih edilirdi. Romalılar'a Etrüsklerden geldiği tahmin edilmektedir. Daha dayanıklı ve güvenli olması gereken durumlarda ahşap ayak tabanına pirinç veya demir çivilerle güçlendirme yapıldı. Mahkûmlar için daha kalın ahşap kullanılarak kaçmasının engellenmesi amaçlanırdı⁸⁴.

Calceus (lat., m.): Romalılar tarafından yaygın şekilde toga ile kullanılırdı. Birçok şekil alabilirdi ama en basit haliyle ayağı bileğe kadar saran bir mokasene benzer ve statüye göre çeşitli şekillerde süslemelere sahip olabilirdi. Deriden yapılmış ince bağcıklar ile bileğe sabitlenirdi⁸⁵.

Yoke “Boyunduruk” tipi: ilk iki ayak parmağı arasından çıkan kayış, ayak parmaklarının üzerindeki banttan geçer ve bileğe kadar uzanarak iki yan kayışa bağlanır. Topuğu saran kayışlar basitçe Y veya X şeklindedir ve ayağın her iki tarafına kalın bir tabana (bir veya iki yerde) tutturulur. Topuk etrafındaki kayışlar, parmaklar üzerindeki bant ve parmak arasından çıkan kayışın bu temel biçimi içinde çok sayıda varyasyon vardır. Kayışlar geniş ve kaba veya ince ve narin olabilir⁸⁶. Solea'dan ayıran yönü bileği sıkıca sarıp kavrayan ve ayağı sabitleyen bir yapısı olmasıdır.

Sandaletlerde genel olarak, çok erken döneme ait taban şekilleri kabadır, daha sonra taban, ayağın konturlarını takip edecek şekilde şekillendirilir. Tipik beşinci yüzyıl sandalet tabanı, büyük parmağın önünde keskin bir açığa sahip olup, eklem bölgesine kadar düz bir kenara sahiptir ve buradan topuğa doğru kıvrılır ve taban genellikle kalındır⁸⁷.

Sandaletin üst yapısında dikkate alınması gereken birkaç nokta vardır; ilk olarak, parmaklar arasından gelen ve ayağın etrafına sarılacak şekilde ayrılan kayış, eski örneklerde yüksektir, ancak Helenistik dönemde bu ayrım parmaklar arasındaki kayışa inmiştir⁸⁸. Bir sonraki adım, dikey kayışı tamamen ortadan kaldırmak ve çapraz kayışın bir kısmını parmaklar arasına yerleştirmektir⁸⁹.

⁸⁴ Pendergast, 2004: 201-202.

⁸⁵ Pendergast, 2004: 199-200.

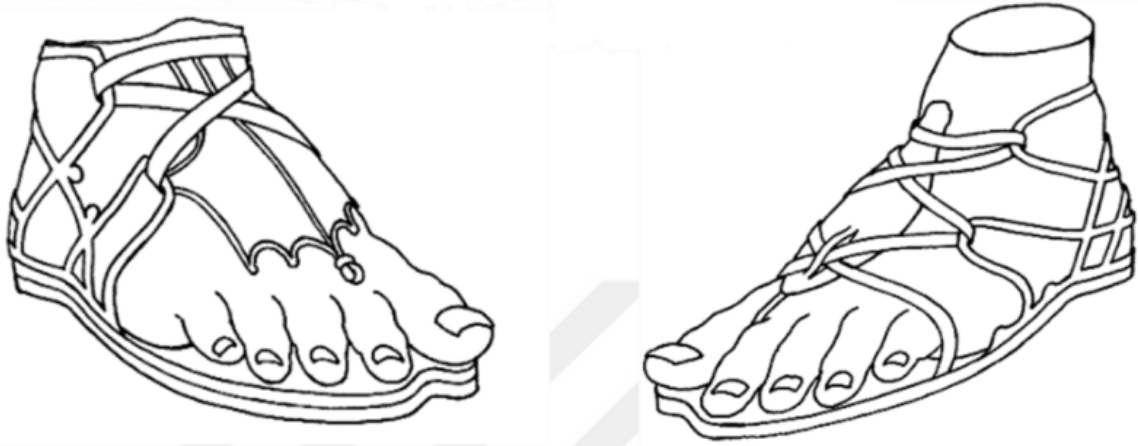
⁸⁶ Morrow, 1985: 5.

⁸⁷ Wallace, 1940: 217.

⁸⁸ Wallace, 1940: 217

⁸⁹ Alternatif olarak, dördüncü yüzyılın sonlarına doğru, çapraz kayışı tamamen çıkarmak ve sandaletin parmakların tabanında her iki yanına birer halka eklemek moda haline gelmiş gibi görünmektedir, böylece parmaklar arasındaki kayış bu halkalardan geçirilip, ayak sırtında çaprazlanıp daha geriye doğru diğer halkalardan geçirilir ya da eski usulde, halkalar göz ardı edilerek yalnızca ayağın sırtına yukarı doğru getirilir, bu durum tamamen giyenin isteğine bağlıdır, bkz. Wallace, 1940: 217. Ayrıca ayakkabı ve sandalet üretimi deriye bağımlıydı ve deri ticareti antik ticaretin önemli bir parçasıydı. Keçi, koyun, inek, boğa veya öküz derileri kazınarak ağaç kabuğu, safra, mineral tuzları veya benzer maddelerle yapılmış bir tür "tanen"den yapılan bir sıvı ile empenye edilerek (ateşe, suya ve çürümeye karşı dayanıklılık sağlar) veya aşılansak tabaklanırdı ve genellikle meşe, ladin veya köknar kabuğu kullanılırdı; bazen tabaklama işleminde bir renklendirici eklenirdi. Çoğu insan genellikle doğal renkte ayakkabı giyerdi, ancak daha pahalı boyalı deriyi karşılayabilenler siyah, kırmızı veya diğer renklerde ayakkabı giyerdi bkz. Sebesta – Bonfante, 2001: 104.

Hellenistik Dönem’de pek çok çeşit türemiş, sandalet bağcıklarının arasından geçen dil bu dönemde ortaya çıkmıştır ve MÖ 300’de başparmak ve ikinci parmak arasında içe kıvrılan ve ön kısımdan iplerin bağlandığı taban şekli popüler hale gelmiştir (Fotoğraf 2.23, Fotoğraf 2.24)⁹⁰. Stilleri kronolojik olarak takip etme konusu sınırlıdır çünkü eski stiller zaman zaman yeniden ortaya çıkıp kaybolabilmekte veya değişebilmektedir ancak yeni bir stilin ilk ne zaman ortaya çıktığını belirlemek daha kolaydır⁹¹.

Fotoğraf 2.23 Hermes (Sol) ve Ostia’dan Venüs’ün (Sağ) sandaletleri

Kaynak: Wallace, 1940: Fig.4-5.

⁹⁰ İlk formunda bu girinti keskin kenarlı sığ bir çentik olarak görünüyordu ancak sonra daha derin ve yuvarlak hale geldi ve bazen tabanın tüm dış kenarı parmakların şekline uygun biçimde taraklı bir görünüm oluştuyordu bkz. Baker, 1996: 197.

⁹¹ Wallace, 1940: 213.

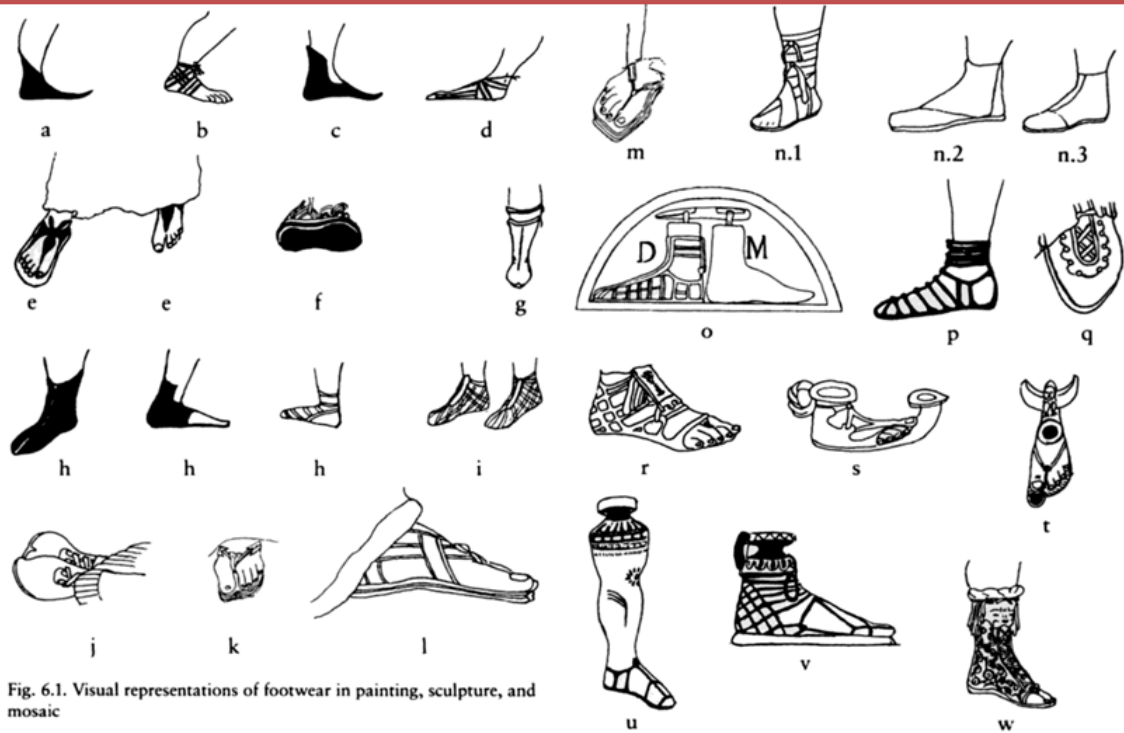

Fig. 6.1. Visual representations of footwear in painting, sculpture, and mosaic

Footwear in Painting

- a. Tomb of the Baron, Tarquinia: Flute player wearing calcei repandi
- b. Tomb of the Augurs, Tarquinia: Phersu wearing crepidae
- c. Tomb of the Augurs, Tarquinia: Augur wearing calcei repandi
- d. Tomb of the Leopards, Tarquinia: Flute player wearing crepidae
- e. Villa of the Mysteries, Pompeii: Terrified initiate wearing sandals
- f. Villa of the Mysteries, Pompeii: Ariadne, central panel, with sole of crepida facing viewer
- g. Villa of the Mysteries, Pompeii: Flagellante wearing a boot or buskin
- h. Museo Nazionale Archeologico, Naples: Bakery shop customers, father and son. Male to left of father wearing calcei and son wearing crepidae
- i. Museo Nazionale Archeologico, Naples: Aeneas being treated for a wound on the thigh, wearing crepidae

Footwear in Sculpture

- j. Villa Giulia Museum, Rome: from Caere, terracotta sarcophagus depicting a couple on a couch, with the wife wearing calcei repandi
- k. Capitoline Museum, Rome: Juno wearing sandal with thick platform sole, indented between large and second toes
- l. Museo Nazionale Archeologico, Naples: Apollo wearing sandal (solea) with platform sole, indented between large and second toes

m. Hadrian's Villa, Tivoli: Karyatid wearing sandal with thick platform sole (no toe indentations)

- n. Ara Pacis, Rome: 1. Flamen wearing calceus patricius
2. Rex Sacrorum wearing pero or calceus
3. Agrippa wearing pero or calceus

o. Capitoline Museum, Rome: Tombstone of C. Julius Aelius, a shoemaker, showing the right and left lasts (formae), with a caliga on the left one

p. Trajan's Column, Rome: Soldier wearing caliga

q. Norwegian Institute, Rome: Statue of an empress wearing calceus decorated with pearls

r. Metropolitan Museum of Art, New York: Ivory foot wearing trochas (gallica?)

s. Offenbach Shoe Museum: Marble foot lamp wearing trochas

t. British Museum, London: Terracotta lamp in the form of a foot, wearing a sandal with yoke-thong arrangement

u. Villa Giulia Museum, Rome: Leg vase wearing sandal of simplified crepida style

v. British Museum, London: Foot vase wearing crepida

w. Museo Nazionale Archeologico, Naples: Spirit of Rome, wearing dress parade boot

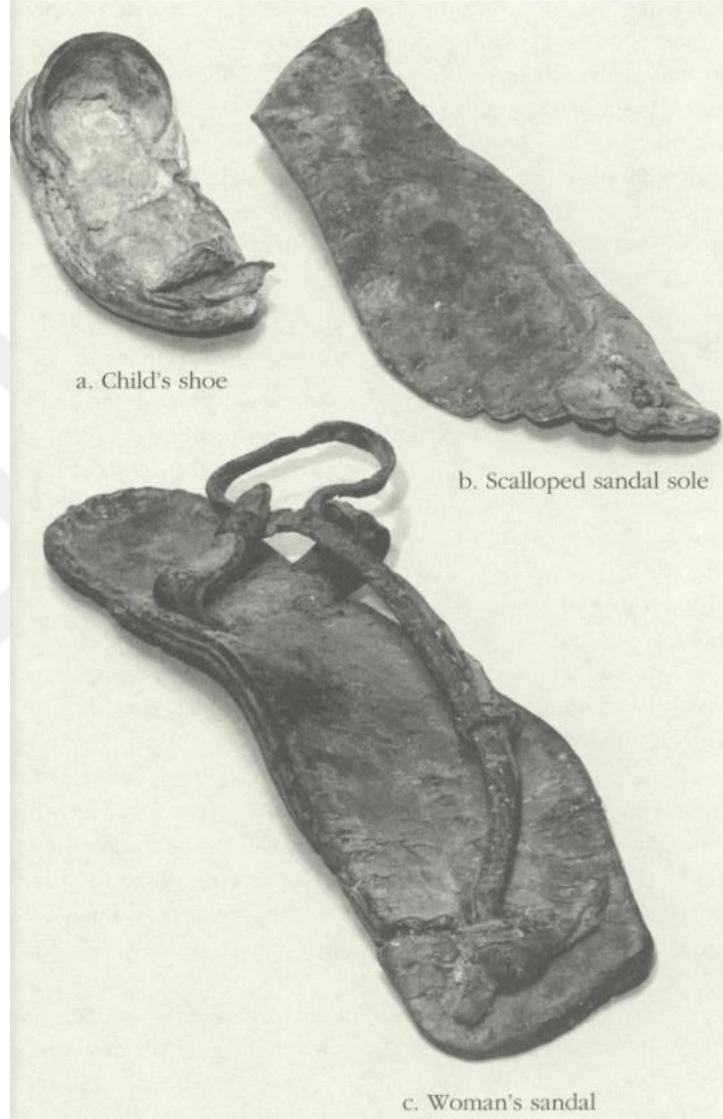
Fotoğraf 2.24 Sandalet Temsilleri

Kaynak: Sebesta - Bonfante, 2001: Fig. 6.1.

1964 yılında İsrail'de bulunan Masada saray kompleksinde yürütülen kazılarda Roma tarzı küçük bir hamamın kalıntıları altında çölün sert kuru iklimi sayesinde 1. yüzyıla tarihlenen birkaç çift sandalet günümüze ulaşmayı başarmıştır (Fotoğraf 2.25)⁹². Bu tür arkeolojik bulgular dönemin ve bölgenin giyim tarzı hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

⁹² Baker, 1996: 196.

Masada sandaletlerinden ilki (Fotoğraf 2.25c) hafif deri tabanlı, bağlama için deri ipi bulunan bir çift kadın sandaletidir. Taban topuk tarafında yuvarlak, ön kısımda ise kare ve köşelidir; bu döneme ait yaygın bir özellik gibidir. Deri şeritten oluşan zarif ip birinci ve ikinci parmak arasından başlar ve bileğe yakın bir noktada her iki yandan tabandan yukarı doğru gelen deri kayışlara tutturulur⁹³.

Fotoğraf 2.25 Masada'da Bulunan Sandaletler

Kaynak: Baker, 1996: Fig. 1.

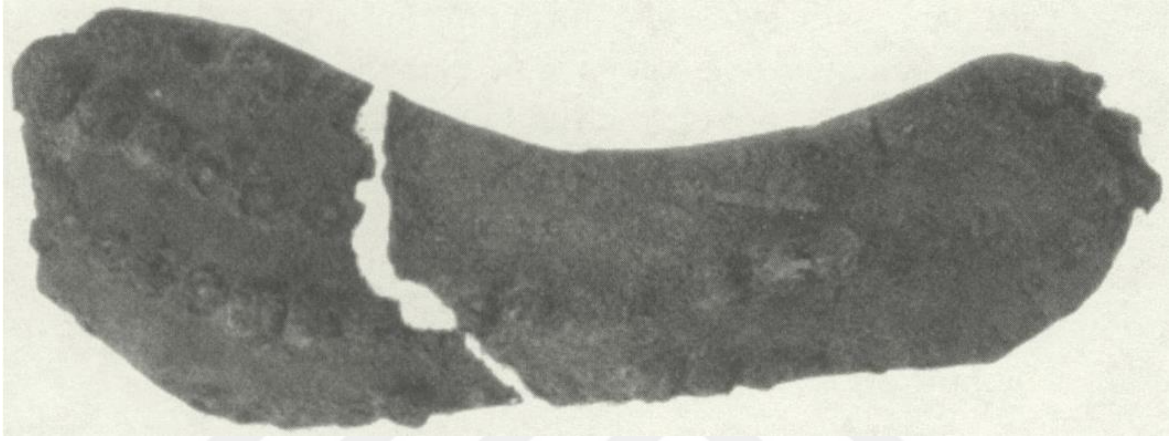
İkincisi; uçları parmak uçlarının konturunu takip eden, hafif şekilde ince bir deri tabana sahip daha küçük bir sandalettir. Bu uç tasarımı erken dönem Hellen tarzına benzer ve ipleri eksik olduğu için doğrudan bilinemese de diğeri gibi bir bağlama tarzına sahip olduğu tahmin edilmektedir (Fotoğraf 2.25b)⁹⁴.

⁹³ Baker, 1996: 199.

⁹⁴ Baker, 1996: 201.

Diğeri ise biraz buruşmuş ve deforme olmuş olsa da kapalı bir ayakkabı örneğidir (Fotoğraf 2.25a). Uzunluğu 12 santimetreden azdır. Bu sebeple bir çocuk ayağına uygun bir örnektir. Daha ağır katmanlı bir deri taban ve ayağın büyük kısmını kaplayan, bilek hizasında tam deri bir üst kısımdan yapılmıştır⁹⁵.

Masada'dan bir başka örnek olarak neredeyse mükemmel bir caligae örneği sağlam kayışları ve tabanında metal çivileri ile bulunmuştur (Fotoğraf 2.26). Deri tabanı oldukça serttir. Ayağa sırt kısmında tek bir kayış ile bağlanmıştır. Deri üst kısmı, parmakları kapatır ancak üst kısmın çoğu açıkta kalır⁹⁶.

Fotoğraf 2.26 Masada'dan bir Caligae.

Kaynak: Baker, 1996: Fig. 2.

V&A koleksiyonundaki en eski ayakkabılardan biri yorgan dikimine benzer şekilde birbirine dikilmiş birkaç kat kenevirden yapılmıştır (Fotoğraf 2.27). Dikişlerin dekoratif bir işlevi de vardır. Çin'in Dunhuang şehrinin kuzeyinde, antik İpek Yolu üzerinde bulunan, MÖ 200'den MS 400'e kadar uzanan, bölge boyunca malların güvenli geçişini sağlamak için tasarlanmış bir dizi müstahkem kamp olan Limes Gözetleme Kuleleri'nde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan birkaç ayakkabıdan biridir. Han Hanedanlığı döneminden MÖ 68-56 yıllarına ait çok sayıda Çin belgesi ile aynı istasyonda bulunmuştur. Bu örnek ayrıca Xi'an'daki pişmiş toprak askerlerin ayaklarında da görülebilir⁹⁷.

⁹⁵ Baker, 1996: 201.

⁹⁶ Baker, 1996: 201.

⁹⁷ Bkz. V&A Stein Collections, Accession Number: LOAN:STEIN.344/T.VI.b.i.009; <https://collections.vam.ac.uk/item/O92510/the-stein-collection-shoe-unknown/> (E. T. 10.11.2024). Ayrıca bkz. IDP, Textile from Central Asia; <https://idp.bl.uk/collection/1B2BA37963F54E9B8C1936E112F073A5/> (E. T. 10.11.2024)

Fotoğraf 2.27 Çin'in Dunhuang Şhrinden Kenevir Ayakkabı

Kaynak: IDP, Textile from Central Asia.

<https://idp.bl.uk/collection/1B2BA37963F54E9B8C1936E112F073A5/> (E. T. 10.11.2024)

Fotoğraf 2.28 Augustus Prima Porta Heykelinin Zırh Detayında Sandaletler.

Kaynak: Harland, 29.03.2023; <https://philipharland.com/Blog/?p=7910>. (E. T.: 20.11.2024)

MS 1. Yüzyılın başlarına tarihlenen Augustus Prima Porta heykelinin zırhı üzerinde savaşın yenilgisi ile oturur şekilde betimlenen figür bir çeşit solea giymektedir (Fotoğraf 2.28)⁹⁸.

Son olarak Antalya Arkeoloji Müzesi'nden İmparator Rahibi heykelinin sandaletlerini incelediğimizde çalışmamızda ele aldığımız adağın sandaletine çok benzer bir biçimde

⁹⁸ Prima Porta Heykelinin detayları için bkz. Özgan, 2013: 153 ve devamı.

olduğunu görmekteyiz. Perge'den ele geçen heykel MS 2. yüzyıla tarihlenmektedir ve 10.23.72 envanter numarası ile kayıtlıdır (Fotoğraf 2.29).

Fotoğraf 2.29 Antalya Arkeoloji Müzesi'nden İmparator Rahibi Heykelinin Sandaleti

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKONOĞRAFİK KARŞILAŞTIRMA İÇİN SEÇİLMİŞ BAZI AYAK ve AYAK İZİ ADAK ÖRNEKLERİ

3.1. Pogla

Korkuteli İlçesi, Çomaklı Köyü, Kaçarlar Höyük mevkiinde bulunan ve eski adı Fığla veya Fuğla olan Pogla Antik kentinde Mitchell tarafından keşfedilen bir yazıtta Artemis’e adanan bir ayak veya ayak izinden bahsedilmiş olması Termessos’ta Hypsistos’a adanmış olan ayak heykeli ve üzerinde ayak izi veya ayak şeklinde bir obje taşıdığı anlaşılan sunak ile benzer bir temayı ortaya çıkarttığından üzerinde kısaca durmak gereklidir.

Oluklu bir sütunun üstüne yazılmış olan A metni ve sütunun çevresine yazılmış olan B metni (Fotoğraf 3.1) şu şekildedir⁹⁹;

A: Αρτέμιδ[ι ?] τὸ ἰχνοῦς κατὰ χρηματισ μόν	B: [...]ωνιανός[...] [Αρ]τεμεις Τροκόνδου Σω[σ]α ἱε[ρούμε]νοι θεῶ [ἐπηκόω κατὰ] τὸ ἔθος τῆς πόλεως vac.
--	--

Fotoğraf 3.1 Pogla, Sütun üst yüzeyinde A ve çevresinde B yazıtları (F: Mitchell)

Kaynak: G. Petridou, 2009: Fig. 2. ve 3.

⁹⁹ Petridou, 2009: 81.

Taşın kötü korunmuş durumu nedeniyle düzgün okunamayan ve kısmen betona gömülmüş olması nedeniyle tümüyle kaybolmuş olan harfler bulunmaktadır. Yazıtta Artemis'e hizmet eden iki kişiden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi ismi tam olarak okunmayan bir erkeğe (Onianos) ve diğeri de Trokondas'ın kızı olarak bahsedilen Artemeis'e aittir. Araştırmalar Trokondas'ın Artemis Ephesia'nın rahibi olduğunu ve ailenin nesiller boyu bu görevi üstlendiğini ortaya koymuştur¹⁰⁰. Yazıtın çevirisi şu şekildedir¹⁰¹;

A: (Onlar) bu ayak/ayak izini bir rüya görüşünün emri ile Artemis'e adadılar.	B: Onianus... ve... Sosas oğlu Trokondas'ın kızı Artemeis, polisin geleneği uyarınca (duayı işiten) tanrıçanın rahipleri olarak hizmet ederken.
--	---

Etrafta başka bir delil olmamasına rağmen yazıttan anlaşıldığı üzere sütuna bir ayak objesi veya ayak izi eşlik ediyor olmalıydı üstelik üst kısımdaki biri çimento ile doldurulmuş olan iki oluğun ayak biçiminde bir objeden geriye kalan izler olma ihtimali üzerinde durulmuştur¹⁰². Bu haliyle tıpkı Termessos'ta bulunan Tykhios'un Hypsistos'a adadığı sunak ile benzerlik taşıdığı görülebilir¹⁰³. Petridou'ya göre diğer bir benzerlik de hem Pogla anıtında hem de Tykhios sunağı örneğinde tanrı/tanrıça'nın isteği üzerine yapıldığı söylemidir¹⁰⁴. Benzer şekilde tanrının kehanetini ve isteğini içeren rüyalar nedeniyle bu tür adakların ve sunakların yapıldığı başka birçok örnek bulmak mümkündür. Bu da gösterebilir ki ilahi güçlerin hizmetinde bulunan rahipler sıklıkla bu tür rüyalar ile ilahi mesajları iletiyordu ve bu türden adakları yapan veya yaptıran kişilerse ya bu kalıbı takip ediyordu ya da bu türden bir rahip topluluğunun üyesi olmalıydı¹⁰⁵.

Sonuç olarak doğrudan Hypsistos ile ilişkili olmasa da Pogla anıtına burada yer vermemizin nedeni adayanlarının benzer kehanet anlayışına sahip olduğuna ve benzer bir geleneği paylaştığına değinmektir. Bu benzerlikler, kültler arasında belirli bir etkileşim veya benzer bir kültürel arka plan olabileceğine, farklı yerlerde ve farklı inançlar içinde benzer uygulamalar olduğuna işaret edebilir. Ancak, kesin bir sonuca varmak için daha fazla araştırma ve kaynak analizi gerekmektedir.

¹⁰⁰ Petridou, 2009: 89-91.

¹⁰¹ Petridou, 2009: 81.

¹⁰² Petridou, 2009: 83.

¹⁰³ Tykhios'un Hypsistos adına sunağı için bkz. bölüm 4.6.1: 63-64

¹⁰⁴ Petridou, 2009: 87.

¹⁰⁵ Petridou, 2009: 87-88.

3.2. İskenderiye

1) İskenderiye Sebasteion’da bulunan ve mevcut uzunluğu 0,38, yüksekliği 0,33 cm olan ve orijinal uzunluğu 0,39 ve yüksekliği 0,45 cm olan bir sağ ayak heykeli Serapis’in giysili bir büstünü taşımaktadır(Fotoğraf 3.2). Büst bileğin üzerinde keskin bir geçişle durmaktadır. Reinach’ın eski ve kayıp bir fotoğrafa dayanan çizimi şuan yerinde olmayan büstün Bryaxis tipinde olduğu tespit edilmiştir¹⁰⁶. Ayağın arka kısmında sol yanda yılan ve sağ yanda bebek Harpokrates’in simetrik görünümüleri ve kıvrılan karmaşık yılan görünümüleri ile topuk kısmında yer alan yazıtı ile aslında ön görünüm kadar ilginç olmasının ve dikkate alınmasının amaçlandığı açıktır¹⁰⁷. Yazıtın ilk satırın son iki harfi yer sıkıntısından dolayı alta yazılmıştır¹⁰⁸:

Fotoğraf 3.2 İskenderiye’den Serapis Ayak Heykeli ve Reinach’ın Çizimi

Kaynak: Dow - Upson,1944: Fig. 1-3. No. 1.

Heykel fiziksel boyutu, tanrı büstünü taşıması ve karmaşık gösterişli yapısıyla sıradan bir adak olmaktan ziyade bir tanrı adağıdır.

2) İbadet eden fanilerin ayakları yerine tanrının ayaklarını temsil eden ayak şeklindeki eserlere dair küçük ölçekli açık örneklerin pek çoğundan biri de İskenderiye’deki Serapeion’da bulunan ve ön yüzünde Antoninus Pius’un portresini ve arka yüzünde devasa bir ayağın üzerinde Serapis büstünü tasvir eden Roma-Mısır drahmisidir (Fotoğraf 3.3)¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Dow – Upson, 1944: 60-62.

¹⁰⁷ Dow – Upson, 1944: 63.

¹⁰⁸ Dow – Upson, 1944: 64.

¹⁰⁹ Petridou, 2009: 86.

Fotoğraf 3.3 Serapeion'dan Serapis Büstünü Taşıyan Ayak Tasvirli Drahmi

Kaynak: Petridou, 2009: Fig. 9.

3.3. Ras el Soda

İskenderiye ile Abukir arasında kalan Ras el Soda'da MS üçüncü yüzyıla ait küçük bir tapınakta Serapise veya İsis'e ithaf edilmiş olduğu düşünülen bir anıt başka bir örnektir¹¹⁰ ve Pogla eserinde kayıp olan ayak veya ayak izinin hâlâ yerinde dursaydı nasıl olacağına dair fikir vermektedir (Fotoğraf 3.4). Tapınağın girişinde duran bu mermer sütunun üzerinde mermer bir ayak durmakta, ön yüzündeki yazıtta bir kazadan sağ kurtulan İsidoros'un adağı olduğu belirtilmektedir ve Serapis'in adı geçmese de Guarducci anıtın ona adandığını öne sürmekteyken bunun İsis olabileceğini düşünenler özellikle İsidoros isminin bir kelime oyunu olabileceği fikrini öne sürmektedir (İsis ve Doron yani İsis'in hediyesi)¹¹¹.

Fotoğraf 3.4 Ras el Soda, Serapis-İsis Anıtı

Kaynak: Petridou, 2009: Fig. 10.

ῥιφθεὶς | ἐξ ἱππων | ἀπ' ὀρχήματος, ἔνθ' | Ισίδωρος σωθεὶς ἀντὶ ποδῶν | θῆκεν ἵχνος | μάκαρι.¹¹²

3.4. Atina

Atina'da muhtemelen Sarapieion'a adandığı düşünülen ayak heykelinin (Fotoğraf 3.5, Fotoğraf 3.6) orijinal uzunluğu 0,64, genişliği 0,295 cm'dir ve beyaz Pentelikon mermerindendir¹¹³. Müze envanterinde kayıtlı olmayan eserin keşif tarihi bilinmese de 1936'dan birkaç yıl önce bulunduğu tahmin edilmekte ve başka bir yerden gelmiş

¹¹⁰ Petridou, 2009: 86.

¹¹¹ Petridou, 2009: 87.

¹¹² Petridou, 2009: 87.

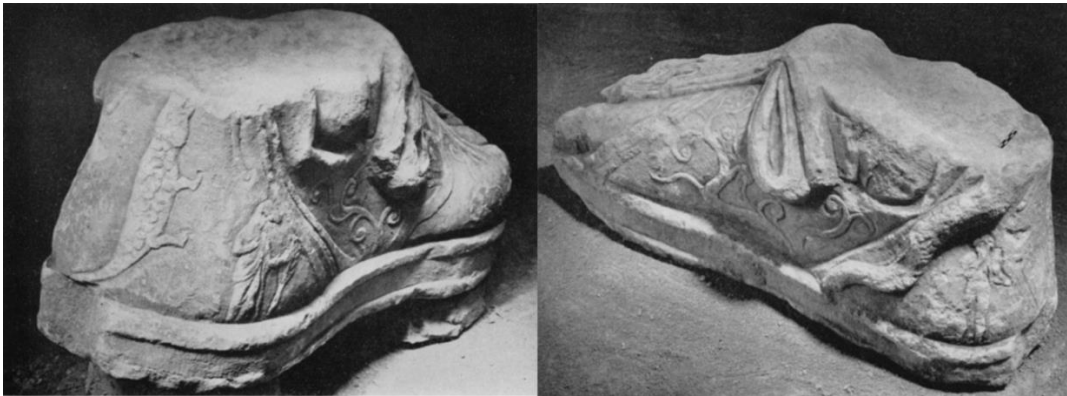
¹¹³ Pentelikon Mermeri: Yunanistan'ın Attika bölgesindeki Pentelikon (Pentelicus Dağı) dağından çıkarılan ve Parthenon gibi kamu binalarında kullanılan beyaz mermer.

olamayacağı düşünülmektedir¹¹⁴. Sandaletli sağ ayak alçak kabartmalı süslemeler ve figürler ile yüksek kabartmalı bir yılan ile bezenmiştir. Başlangıçta Serapeion'daki Serapis heykelinin parçası olup olmadığı düşünülse de Serapisi doğrudan temsil eden ayrı bir heykel olduğu görüşü ortaya atılmıştır¹¹⁵. Bu iddiayı güçlendiren şey yılan figürünün ölçeğidir. Tam bir heykel olduğu iddiası düşünüldüğünde bu yılan figürü boyutsal olan bir solucana benzeyecektir ancak bunun bir tanrı adağı olduğu ve tanrıyı temsil eden ayrı bir heykel olduğu düşünüldüğünde figürün boyutları daha anlamlı kalmaktadır¹¹⁶. Topuğa yakın yan köşelerde bulunan figürlerden biri Anubis diğeri Harpokrates olmalıdır. Topukta duran timsah figürü yalnızca boşluk doldurmak için olmamalıdır çünkü bunu bir çiçek de yapabilirdi, bu figür muhtemelen mısır ile ilişkisi nedeniyle sanatçı tarafından orada istenmiş olmalıdır¹¹⁷.

Fotoğraf 3.5 Atina'dan Serapis Ayağı (Üst)

Kaynak: Dow – Upson, 1944: Fig. 5. No. 2.

Fotoğraf 3.6 Atina'dan Serapis Ayağı (Sağ-Sol)

Kaynak: Dow – Upson, 1944: Fig. 6-7. No. 2.

¹¹⁴ Dow – Upson, 1944: 65.

¹¹⁵ Dow – Upson, 1944: 65.

¹¹⁶ Dow – Upson, 1944: 65.

¹¹⁷ Dow – Upson, 1944: 67.

Yılan figürünün boyutu ve duruşu ile eksik kısmının nasıl sonlandığı hakkındaki tahminler ayağın bilek kısmındaki aşınma ile birlikte biraz daha yüksek olduğu ve muhtemelen bileğin üzerinde yılanın başının veya İsis başı veya daha olası olarak İsis'i simgeleyen bir ouraios yılanının¹¹⁸ başının yer aldığını düşündürmektedir çünkü Serapis'in orada olduğu zaten belirgindir¹¹⁹.

3.5. Kahire

Aslında başlangıçta Kahire'deki Harris Koleksiyonu'nda olduğu belirtilse de sonrasında bu koleksiyonun geri kalanı gibi satıldığı ve şuan nerede olduğu konusu bilinmemekte olan ancak muhtemelen bir zamanlar bir tacirin elinde olduğu düşünülmekte olan bir ayak heykeli, üzerindeki bezeme ile Serapis'e adanmış olduğu anlaşılmaktadır¹²⁰. Heykel hakkında elde kalan tek görüntü Maury'nin çizimidir (Fotoğraf 3.7)¹²¹. Sandaletli sağ ayak yardımcı figürlerle bezenmiş durumdadır ve bilek kısmında oturur şekilde betimlenmiş bir Serapis vardır. Figür, Bryaxis'in eseri olarak kabul edilen ve Ptolemaios Soter tarafından İskenderiye'nin baş tanrısı haline getirilmiş olan Serapis heykelinin mükemmel bir benzeridir¹²². Çizimde bir ouraios yılanı açıkça görülmektedir. Serapis'in eli Kerberos'un sırtında (ya da bir başının üzerinde) duruyor gibi görünmektedir. Bu detay, çizimde net bir şekilde görülmekte ve Bryaxis orijinaline dayanmaktadır¹²³.

Fotoğraf 3.7 Kahire, Serapis Ayak Heykeli

Kaynak: Dow – Upson, 1944: Fig. 8. No. 3.

¹¹⁸ Ouraios Yılanı: Eski Mısır mitolojisinde, başında güneş diskini taşıyan bir yılanı temsil eden bir terimdir. Bu yılan sembolü, kutsal ve koruyucu bir varlık olarak kabul edilirdi. Ouraios terimi genellikle güneş tanrısı Ra'nın sembolü olarak kabul edilse de Horus ve İsis gibi tanrılarla da ilişkilendirilirdi.

¹¹⁹ Dow – Upson, 1944: 69.

¹²⁰ Dow – Upson, 1944: 70.

¹²¹ Dow – Upson, 1944: 71.

¹²² Smith, 2002: 67-68; Dow – Upson, 1944: Fig. 9.

¹²³ Dow – Upson, 1944: 71.

3.6. Floransa

Uffizi Galerisinde, 1817'den önceki bir tarihte bulunmuş olan 0,33 m. uzunluğunda çıplak bir sağ ayak (Fotoğraf 3.8), dikdörtgen bir taban üzerinde durmakta ve bilek kısmı başında bir modius¹²⁴ bulunan Serapis büstü ile sonlanmaktadır¹²⁵. Taban köşelerden kesilerek sekiz köşeli hale getirilmiştir. Gözbebekleri oyulmadığı için Hadrian döneminden öncesine ait olabileceği belirtilmiştir¹²⁶.

Fotoğraf 3.8 Floransa, Serapis Ayak Heykeli

Kaynak: Dow – Upson, 1944: Fig. 10. No. 4.

3.7. Turin (Torino)

1855'ten önceye ait olan ancak keşif tarihi bilinmeyen, uzunluğu 0,71 m. yüksekliği 0,43 m. olan, beyaz mermerden sağ ayak heykelinin tabanı topuk tarafında Harpokrates figürünü desteklemek için uzatılmış, ayrıca bileğin her iki tarafındaki yılanlardan biri İsis diğeri ise Serapis olarak sonlanmıştır (Fotoğraf 3.9)¹²⁷.

Ayak bileği açısı tam doğru olmasa da eğimli bir şekilde düz kesilmiş yani üzerinde bir büst veya başka bir nesne taşımamaktadır. Eğimin sebebinin kullanılan mermerin orijinalinde bu şekilde eğime sahip olmasından kaynaklanıyor olduğu öne sürülmüştür¹²⁸.

¹²⁴ Modius: Roma, Hellen ve Mısır tanrı ve tanrıçalarından bazıları gibi Serapis'in de kullandığı, tahıllar, tohumlar ve bereket ile ilişkilendirilmiş, düz tepeli silindirik başlık. Bazı hükümdarlar ve rahipler de başlığın farklı formlarını kullanmıştır.

¹²⁵ Dow – Upson, 1944: 72.

¹²⁶ Dow – Upson, 1944: 72.

¹²⁷ Dow – Upson, 1944: 74.

¹²⁸ Dow – Upson, 1944: 74.

Fotoğraf 3.9 Turin, Harpokrates – Serapis - İsis Ayak Heykeli

Kaynak: Dow – Upson, 1944: Fig. 11. ve 12. No. 5.

3.8. Korinth Akropolü

1) Korinth akropolünden sandaletli sol ayak figürü üzerinde kırmızı boya izleri ile bulunmuştur (Fotoğraf 3.10). Yükseklik: 0.034 m; maksimum genişlik: 0.016 m; uzunluk: 0.041 metredir. Diğer örneklerle nazaran oldukça küçük bir eser olmasına rağmen yoke tipi sandaleti olması açısından bahsetmeye değer bir örnektir. Büyük ölçüde sağlam olan eserin sandalet kayışları eksik görünmektedir.

Fotoğraf 3.10 Korinth Akropolü, Sandaletli Ayak Figürü 1.

(a) Üst görünüm (b) Sağ görünüm (c) Sol görünüm.

Kaynak: Klinger, 2018: fig 2.

Kilden el yapımı figürün ayak parmakları kesi ile belirtilmiştir ve yüksek bir platformun üzerinde ince ve düz bir tabana sahip olan sandalet ayağa üç kayış ile sabitlenmiştir¹²⁹.

2) Korinth Akropolünden ikinci kilden sol ayak figürünün detayları yine kesi yöntemiyle verilmiş ve beyaz astar ile kırmızı boya kullanılmıştır¹³⁰. Yükseklik: 0.020 m; maksimum genişlik: 0.016 m; uzunluk: 0.045 metredir (Fotoğraf 3.11). Çoğu kısmı sağlam olsa da parmaklarda ve bilek kısmında eksikler vardır. Ayrıca sandalet tabanı da korunmamıştır. Sandalet kayışları parmaklara yakın yerde bir toka ile tutturulmuş gibi görünmektedir. Bilek etrafından gelen kayışlar bu toka ile toplanıp parmak üzerinden geçen kayışla birleştirilmiştir.

Fotoğraf 3.11 Korinth Akropolü, Sandaletli Ayak Figürü 2.

(a) Üst görünüm (b) Sağ görünüm (c) Sol görünüm.

Kaynak Klinger, 2018: fig 7.

3) Korinth Akropolünden üçüncü bir sandaletli sağ ayak figürü (Fotoğraf 3.12) yine kilden yapılmıştır ve kahverengi boya ve kömür izleri vardır¹³¹. Yükseklik: 0.030 m; maksimum genişlik: 0.013 m; uzunluk: 0.043 metre ölçülerindedir. İncelik sivrilerek biten bilek kısmında kolye gibi kullanılmasını sağlayabilecek bir delik vardır. Sandalet tabanı ve kayışları kazıma yöntemi ile belirtilmiş, bileğin iki yanında, ayak üstünde ve topukta dairesel tokalar kayışları tutuyor şekilde belirtilmiştir ve yoke tipindedir¹³².

¹²⁹ Klinger, 2018: 432.

¹³⁰ Klinger, 2018: 434.

¹³¹ Klinger, 2018: 435.

¹³² Klinger, 2018: 435.

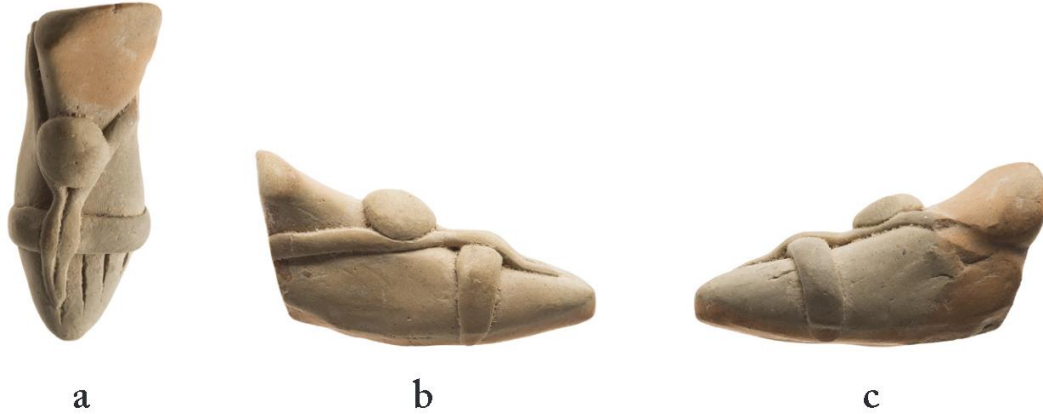

Fotoğraf 3.12 Korinth Akropolü, Sandaletli Ayak Figürü 3.

(a) Üst görünüm (b) Sağ görünüm (c) Sol görünüm.

Kaynak: Klinger, 2018: fig 8.

4) Korinth Akropolünden bir sandaletli sol ayak figürü (Fotoğraf 3.13) daha büyük ölçüde sağlam olsa da kayışlarından bazı kısımları ve sandalet tabanı eksiktir. Kazıma ile kabaca detaylar verilmiş ve kahverengi ile kırmızı boya kullanılmıştır. Bilek incelererek bitmektedir. Kayışları bilek önünde bir toka tutmaktadır¹³³.

Fotoğraf 3.13 Korinth Akropolü, Sandaletli Ayak Figürü 4.

(a) Üst görünüm (b) Sağ görünüm (c) Sol görünüm.

Kaynak: Klinger, 2018: fig 11.

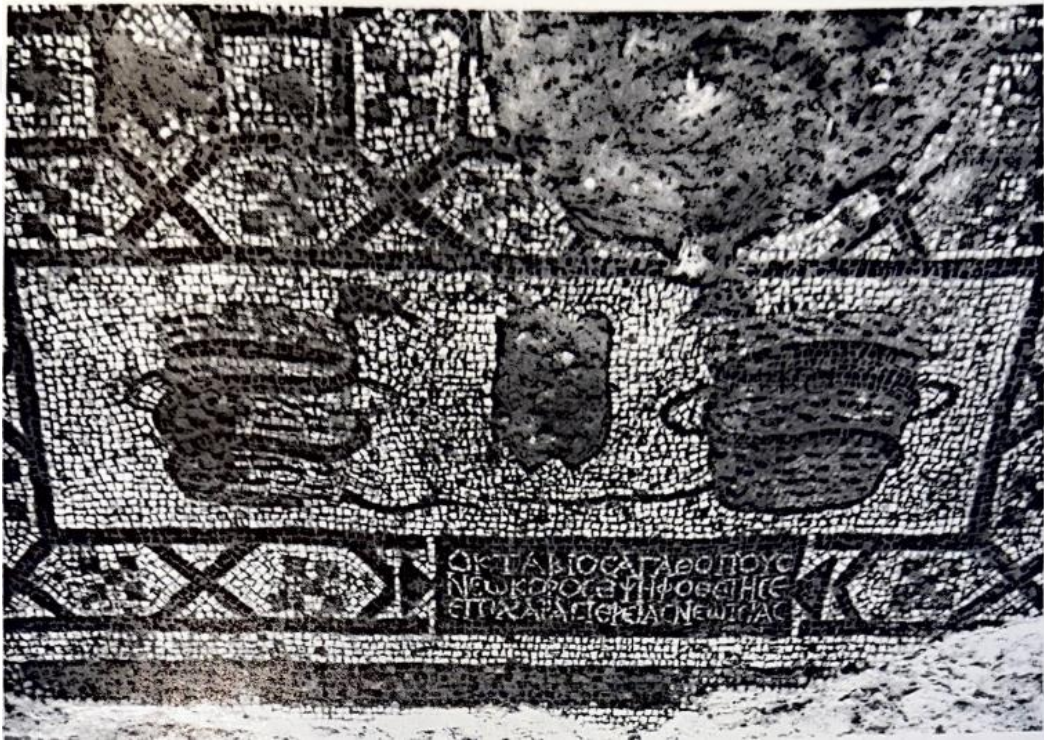
5) Korinth Akropolünde Demeter ve Kore tapınağının üst terasında, ortadaki mozaik bir zeminle süslü olmak üzere üç küçük kare binanın sıralandığı bir alan vardır. Mozaik'in unsurları basittir (Fotoğraf 3.14): trellis¹³⁴ deseni çerçevesi ve düz siyah bir çerçeve içinde kesişen sekizgenlerden oluşan bir zemin ve bunun içinde girişin bulunması gereken kuzey

¹³³ Klinger, 2018: 437.

¹³⁴ Trellis: Belirgin geometrik şekillerle oluşan ve sıklıkla birbirini kesen çizgilerden oluşan bir desendir. Genellikle çerçeve şeklinde kare veya baklava (rombus) formasyonları meydana getirir. Bu desenin ana fikri, bir ızgara veya kafes yapısının görünümünü taklit etmektir.

kenarına yakın bir yerde figürlü bir panel, ve onun önünde “Οκτάβιος Ἀγαθόπους νεωκόρος ἐψηφοθέτησε ἐπὶ Χαρᾶς ἱερείας Νεωτέρας” yazılı siyah bir tabula ansata yer almaktadır¹³⁵.

Panelin gerisinde merkezden biraz kaymış olarak zemine yerleştirilmiş dairesel bir nesneden geriye kalan bir iz vardır ki bu muhtemelen bir sunak veya kaideye aittir ve panel yılanların sarıldığı iki sepeti resmetmekte, aralarında eksik bir nesneden geriye kalan bir izi taşımaktadır. Eksik nesne büyük ihtimalle kült nesnesi olarak kullanılan, parmak uçları yazıtta doğru bakan, ayrı bir malzemeden yapıp mozaik monte edilen bir çift ayak izine aittir¹³⁶. Ayak izlerinin konturları onların kutsal alanın önünde, yazıtın önünde duracak olan ve ibadet edecek olan kişiyi işaret ettiğini göstermekte; bu nedenle de yazıtta “neotera” olarak geçen genç tanrıçanın ayaklarını temsil etmektedir¹³⁷.

Fotoğraf 3.14 Korinth Akropolü, Mozaik Zeminde Ayak İzi

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 1.

3.9. Maroneia

Yunanistan'ın Rodop bölgesinde, Doğu Makedonya ve Trakya'nın batı kısmında, Gümölcine'nin 25 kilometre güneyinde yer alan antik bir kent olan Maroneia'dan bir örnekte (Fotoğraf 3.15) biri diğerinden biraz daha büyük olan yan yana iki çift ayak izi, bir adam

¹³⁵ Dunbabin, 1990: 85.

¹³⁶ Dunbabin, 1990: 85.

¹³⁷ Dunbabin, 1990: 95.

tarafından Serapis, İsis, Anubis ve Harpocrates'e adanmış mermer bir kaidenin üzerine yerleştirilmiştir¹³⁸.

Fotoğraf 3.15 Maroneia, Serapis, İsis, Anubis ve Harpocrates'e Adanmış Ayak İzleri

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 2.

3.10. Gorna Gradeshnitsa

Trakya'nın daha kuzeyinde bulunan Gorna Gradeshnitsa yakınlarından bir örnekte (Fotoğraf 3.16) iki farklı boyutta sağ ayak izi, İsis'e özgü iki sistrumun¹³⁹ arasında yer almaktadır¹⁴⁰:

Fotoğraf 3.16 Gorna Gradeshnitsa Yakınlarından Yan Yana İki Sağ Ayak İzi

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 3.

¹³⁸ Dunbabin, 1990: 86.

¹³⁹ Sistrum: Antik Mısır'da tanrıça İsis'e adanan ritüellerde yaygın olarak kullanılan müzik aleti. Genellikle metalden yapılmış olan bu alet, bir tür zil sesi veya çınlamalar çıkarak ritim tutmak için kullanılırdı.

¹⁴⁰ Dunbabin, 1990: 86.

3.11. Baelo Claudia

Güney İspanya'daki Nolonia köyü yakınında, Tarifa'nın 22 kilometre dışında bulunan Hispania'daki antik kent Baelo Claudia'da İsis Tapınağı'nın basamakları önünde in situ olarak bulunan iki levha vardır (Fotoğraf 3.17). Bu levhalar iki farklı adam tarafından İsis Domina'ya adanmıştır; her ikisi de tapınağa girenlere dönük şekilde bir çift ayak izini göstermektedir ve yazıtlar aynı konumdan okunacak şekilde yerleştirilmiştir ve bunlar kesinlikle tanrıçanın ayakları olarak görülmelidirler¹⁴¹. Bu şekilde adak sahiplerine görünen tanrıçanın vizyonunun kalıcı bir kaydı olarak işlev görmüş olmalıdırlar¹⁴².

Fotoğraf 3.17 İspanya Baelo İsis Tapınağından İsis Domina'ya Adanmış Ayak İzleri

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 4.

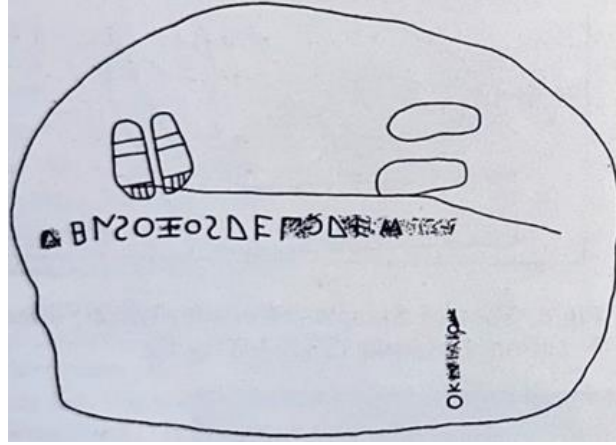
3.12. İtanos

Tanrıya ait ayakların adanması ile ilgili arkaik dönemden bir örnek Grit'te yer alan İtanos antik kentinde Athena Sammonia kutsal alanında kayaya kazınmış şekilde belgelenmiştir (Fotoğraf 3.18). İki çift stilize ayak izinden bir çifti çıplak ayak diğeri ise sandaletlidir. Bunların Denias'ın ayakları olduğunu ifade eden yazıtı mevcuttur ve Denias'ın Zeus olduğu düşünülmüşse de ibadetçinin adı olması ve kutsal alandaki varlığını simgeliyor olması da muhtemeldir¹⁴³.

¹⁴¹ Dunbabin, 1990: 86.

¹⁴² Dunbabin, 1990: 88.

¹⁴³ Petridou, 2009: 85; Dunbabin, 1990: 90.

Fotoğraf 3.18 İtanos, İki Çift Ayak İzi

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 7.

3.13. Lavinium, Practica di Mare

Lavinium’da Practica di Mare’den bir mermer levha üzerinde zıt yönlerde bakan iki çift ayak izi vardır (Fotoğraf 3.19). Levha üzerinde “Isidi Reginae/ C. Sempronius Crhyse/ros votum solbuit” yazıtı yer almaktadır. Genellikle bu şekilde zıt yönlü ayakların, ibadetçilerin kutsal alana ziyaretlerini kaydettiği ve güvenli bir dönüş yolculuğu umudunu ya da daha mecazi bir anlamda, üstlenilen bir yolculuğun veya görevin güvenli bir şekilde tamamlanması için bir dua olduğu varsayılmaktadır ve ayrıca ibadetçinin kutsal alandaki varlığını ve tanrının koruması altında güvenli bir çıkış umudunu ifade edebilir¹⁴⁴. Ancak bir çift çıplak diğeri ise ayakkabılı tasvir edilmiştir. Bu durumda koruyucu tanrı ile ibadetçinin ayaklarını yan yana gösterdiği de öne sürülebilir¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Dunbabin, 1990: 91.

¹⁴⁵ Dunbabin, 1990: 91.

Fotoğraf 3.19 Lavinium, Zıt Yönlü İki Çift Ayak İzi

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 8.

3.14. İtalica

İspanya'nın Endülüs bölgesinde Sevilla'nın kuzeyinde yer alan İtalica'daki amfiteyatroda Nemesis ve Afrikalı Caelestis için adanmış zengin bir levha serisi bulunmuştur (Fotoğraf 3.20) ki bunlar arasında hem tek ayak izi, hem de zıt yönlü çift ayak izleri, çıplak ve sandaletli ayak izleri ve bir adet de üç çift ayak izi yer alır¹⁴⁶.

Fotoğraf 3.20 İtalica, Nemesis ve Caelestis İçin Ayak İzleri

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 9-11.

¹⁴⁶ Dunbabin, 1990: 91.

3.15. Marbella

İspanya'nın güneyinde, Endülüs bölgesinde, Costa del Sol kıyılarında yer alan Marbella, Málaga şehrine yaklaşık 60 kilometre uzaklıkta bulunur. Sandaletli veya çıplak ayak izlerinin dini bağlamdan uzak seküler kullanımına dair bir örnek burada Villa Romana de Rio Verde olarak bilinen Roma villasının “Mosaico Culinario” olarak bilinen mutfak gereçleri ve yiyeceklerle süslenmiş mozaik zemin süslemesinden gelir (Fotoğraf 3.21). Zemin üzerinde tabaklar, tencereler, kavanozlar gibi mutfak eşyalarının yanı sıra domuz yavrusu, balık, yumurta ve meyve gibi pişirilmeye veya servis edilmeye hazır yiyecek temsilleri bulunmaktadır. Siyah beyaz mozaik peristilin portikosunun kenarını sarmaktadır. Figürlerin ilki yanında üç strigilis ile muhtemlen iki ayna veya yağ şişesi içeren bir grup eşya ile birlikte bir çift yumuşak sandalettir¹⁴⁷.

Fotoğraf 3.21 Marbella, Mozaik Zemin Üzerinde Sandaletler

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 14.

3.16. Thuburbo Maius

Tunus'un kuzeybatısında, Kafsa bölgesinde yer alan antik bir Roma kenti olan Thuburbo Maius'ta bulunan Labirent Hamamı kompleksinden bir çift sandalet mozaïği de seküler kullanıma örnektir (Fotoğraf 3.22). Frigidarium ile tepidarium arasındaki eşikte bulunan motif adeta ziyaretçilere zeminin sıcak olduğunu ve sandalet giyilmesi gerektiğini hatırlatmak ister gibi durmaktadır¹⁴⁸.

¹⁴⁷ Dunbabin, 1990: 97; villa hakkında daha fazla detay için bkz. Villa Romana de Rio Verde; <http://www.arsfluentes.es/villa-romana/> (E. T.: 28.10.2024).

¹⁴⁸ Dunbabin, 1990: 99.

Fotoğraf 3.22 Thuburbo Maius, Labirent Hamamı Mozağında Sandaletler

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 16.

3.17. Sabratha

Libya'nın batısında, Akdeniz kıyısında yer alan antik bir şehir ve önemli bir Roma kolonisi olan Sabratha'daki tiyatro hamamında frigidariumda, strigil, yağ şişeleri ve "Salvom Lavisse" yazılı yazıtla birlikte sandalet motifleri bulunmuştur (Fotoğraf 3.23)¹⁴⁹:

Fotoğraf 3.23 Sabratha, Tiyatro Hamam Mozağında Sandaletler

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 17.

¹⁴⁹ Dunbabin, 1990: 99.

3.18. Timgad

Cezayir'in doğusunda bulunan antik bir Roma kenti olan Timgad'dan bir hamam mozaiğinde (Fotoğraf 3.24) frigidarium ve tepidarium arasındaki eşikte zıt yönde iki çift sandalet ve üzerinde “Bene Lava” yazıtı görülmektedir¹⁵⁰. Hamamlarda tanrısal ayaklara bir gönderme söz konusu olmadığından buradaki gibi iki çift sandalet, içeriye ve dışarıya iyi bir geçiş ve banyodaki çeşitli tehlikeler arasında güvenlik dileğini iletmekte olabilir; bu dilek, aynı zamanda "Bene Lava" formülüyle de ifade edilmektedir¹⁵¹:

Fotoğraf 3.24 Timgad Hamam Mozaiginde Sandaletler

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 18.

3.19. Madaba

Ürdün'de yer alan Madaba'da Aziz George Kilisesi'nin altında kullanım amacı kesin olmayan ama kamusal işler için kullanıldığı düşünülen 6. yüzyıla ait bir yapının “Hippolytus Salonu” olarak adlandırılan bölümünde, odanın eşiğinden içeriye yönelen zarif bir sandalet çifti, çevresinde dört büyük kuş yer almış olan bir madalyonun içinde resmedilmiştir (Fotoğraf 3.25, Fotoğraf 3.26). Odanın kendisi, Grasyonlar ve Eros ile birlikte Afrodite ve Adonis sahneleri, Phaedra ve Hippolytus sahneleri ile süslenmiştir; eşiğin hemen ötesindeki sınırdaki oturan, Roma, Gregoria ve Madaba olarak adlandırılan üç şehir tanrıçası tasvir edilmiştir¹⁵². Burada sandaletler ne herhangi bir pratik mesaj içerir ne de belirli bir bireyin

¹⁵⁰ Dunbabin, 1990: 100.

¹⁵¹ Dunbabin, 1990: 102.

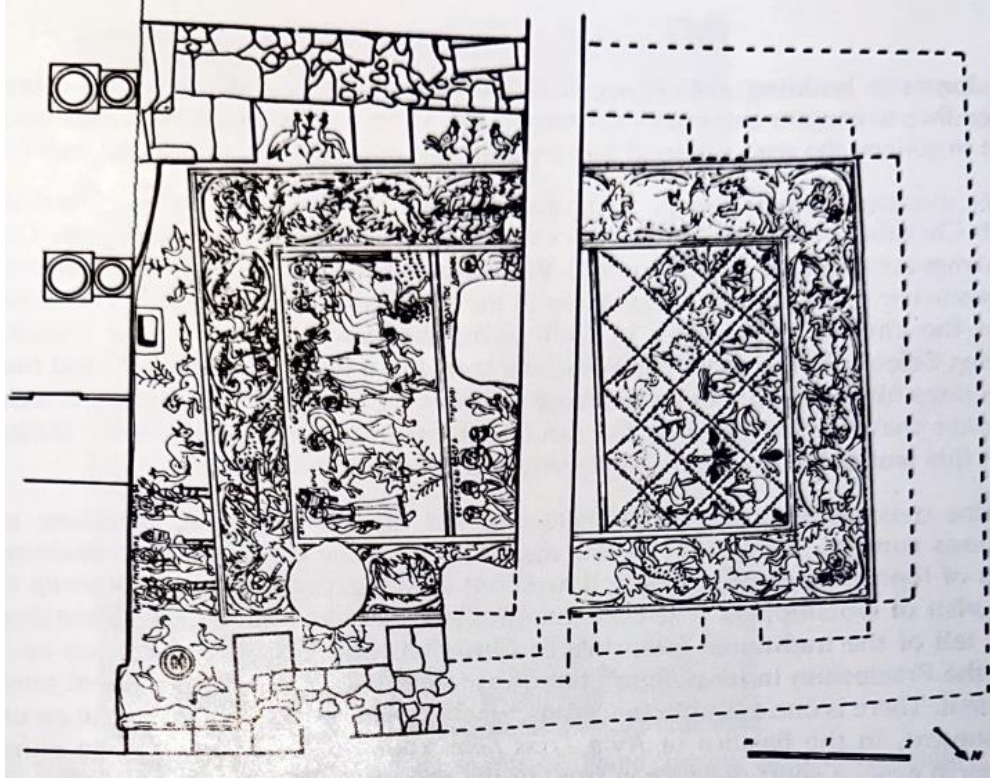
¹⁵² Dunbabin, 1990: 102.

varlığının kaydı olarak işlev görür; daha çok binaya girişte şans ve iyi bir geçiş dileğini iletir¹⁵³.

Fotoğraf 3.25 Madaba, Hippolytus Salonunda Sandalet Süslemesi

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 22.

Fotoğraf 3.26 Madaba Hippolytus Salonu Planı

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 21.

3.20. Ephesos

Efes Antik Kentinde Mermer Cadde’de yeniden kullanılmış olan bir levhada bir sol ayak izi Tyche’nin büstüyle birlikte, bir kalp biçimli yaprak ve küçük bir kuşla birlikte yer alır. Çoğu zaman öne sürüldüğü gibi (tamamen varsayımsal) köşedeki geneleve yönlendirme

¹⁵³ Dunbabin, 1990: 104.

işlevini görmekten çok uzak olup, motiflerin hepsi ve de ayak izi iyi şans sembolleri olarak işlev görmektedir (Fotoğraf 3.27)¹⁵⁴.

Fotoğraf 3.27 Efes, Mermer Cadde'den Ayak İzi

Kaynak: Dunbabin, 1990: Fig 24.

3.21. Sobesos

Nevşehir'e bağlı Şahinefendi Köyü sınırları içerisinde MS 4. yüzyıla tarihlenen Şahinefendi (Sobesos) Geç Antik Çağ Hamamı bulunmaktadır. Yerleşimin kuzey ucunda konumlanan yapı sıra tipi hamamların bir çeşitlemesidir. "L" şeklinde birbirini takip eden mekanlardan oluşan yapının güneybatıdaki apoditeriumdan frigidarium II'ye geçilen kapı önünde mozaik zeminde biri ters biri düz şekilde bir çift sandalet motifi yer almaktadır (Fotoğraf 3.28)¹⁵⁵.

Fotoğraf 3.28 Sobesos Hamam Mozağında Sandaletler

Kaynak: Erpek, 2022: Şekil 11.

¹⁵⁴ Dunbabin, 1990: 105.

¹⁵⁵ Erpek, 2022: 1621-1637.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAZITLAR IŞIĞINDA THEOS HYPSTOS

4.1. Theos Hypsistos

Araştırmanın konusunu oluşturan ve bir tanrı adağı olan ayak heykelinin yazıtında adı geçtiği için Theos Hypsistos'tan burada genel hatlarıyla da olsa bahsetmek gereklidir. “En Yüce Tanrı” anlamına gelen Theos Hypsistos'un paganist¹⁵⁶ inançlardan monoteist¹⁵⁷ inanca geçiş döneminde ortaya çıkan özgün bir tanrıyı ve onun kültünü mü, yoksa çok tanrılı inanca sahip gruplar tarafından köklü bir inanışla bağlılık duydukları eski tanrılarını yeni ortaya çıkan “tek tanrı” ile bütünleştiren bir epithet¹⁵⁸ olarak kullanıldığını mı işaret ediyor sorusu hala düşündürücüdür. Üstelik bu sorulara bölgeler arası olası farklılıklar nedeniyle farklı cevaplar almak da mümkün görünmektedir. Birçok pagan tanrısının “hypsistos” sıfatını aldığı göz önünde bulundurulursa konunun karmaşıklığı daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca Hypsistos terimini yalnızca paganlar değil Yahudiler de kullanmaktaydı. Persler, Hellenler gibi başka kültürler de en yüksekte, göklerin üstünde, cennetin ve dünyanın ötesinde bir en büyük tanrı olduğunu düşünüyor ve çok tanrılı inanca sahip olsalar da içlerinden birini en yüce olarak kabul ediyorlar, diğer tanrılarının onun sözünü ve yasaklarını çiğneyemeyeceğini düşünüyorlardı ve örneğin Zeus bunlardan biriydi¹⁵⁹. Yahudiler gibi tek tanrıya inananlar için de tanrı yine en yüce varlıktı. Buna göre belki de Hellence “En yüce” anlamına gelen Hypsistos kelimesi bir sıfatken zamanla Theos Hypsistos'a dönüştü.

Theos Hypsistos ile ilgili Anadolu'nun farklı bölgelerinde çeşitli yazıtlar ele geçmiştir. Karadeniz'in Kuzeyi, Balkanlar, Batı Anadolu, Ege Denizi ve Kapadokya bölgesinde özellikle MS 2. ve 3. yüzyıllarda önemli bir kült halini aldığı görülmekte, bu kült Yahudi cemaatleri, politeist gruplar ve monoteizmi benimsemeye başlayan gruplar arasında Zeus, Attis, Yehova (YHWH) gibi tanrılarının epitheti halini de aldıktan sonra bölgeler arası farklılıklarla beraber bu tanrılarla bütünleşmiştir¹⁶⁰. MS 4. yüzyıl civarında Hristiyanlığın yaygınlaşmasıyla bağlantılı olabilecek şekilde popülaritesini yitirmiş görünmektedir (Harita 4.1).

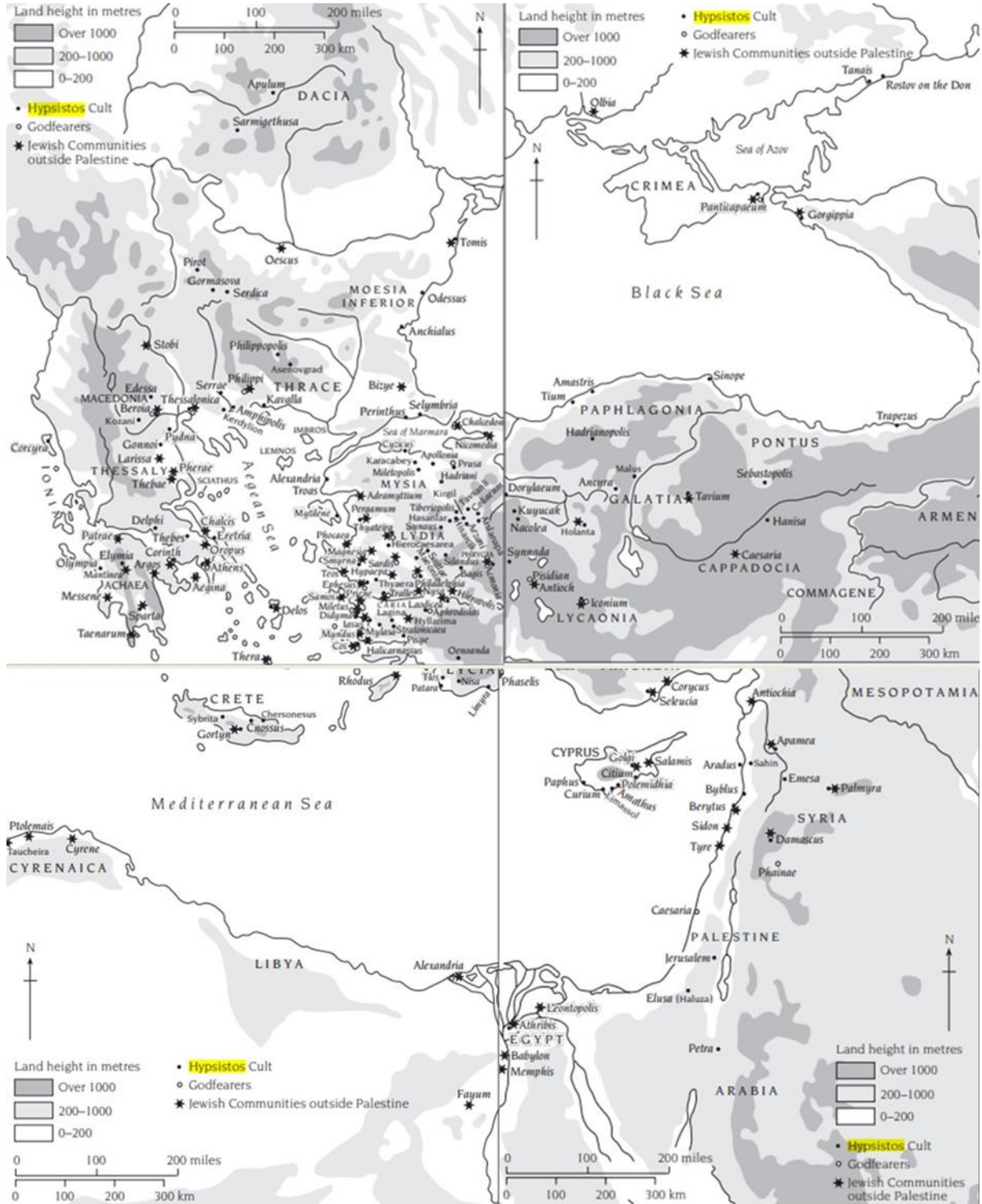
¹⁵⁶ Paganizm: Çoktanrıcılık. Birçok tanrının varlığına inanma.

¹⁵⁷ Monoteizm: Tektanrıcılık. Tek bir tanrının varlığına inanma.

¹⁵⁸ Epithet: Tanrı veya Tanrıçaları nitelemek amacıyla kullanılan sıfatlar.

¹⁵⁹ Bu konuda daha fazla ve detaylı okumalar için bkz. Cumont, 1911: 145, 63, 128, 253, 227; Cumont, 1922: 104, 108; Cumont, 1912: 80, 135.

¹⁶⁰ Karakuş, 2018: 2.

Harita 4.1 Hypsistos Kültü, Tanrıdan Korkanlar ve Yahudi Cemaatleri

Kaynak: Mitchell, 1999: 82-85.

Theos Hypsistos'a tapanlar genelde toplumun alt kesimi olmakla birlikte her meslekten insanlardı ve büyük veya küçük bütün kentlerde görülebiliyordu ancak monoteist inançlara benzer şekilde bu tanrının da heykel, sikke, kabartma veya herhangi bir başka araç

üzerinde herhangi bir tasviri yoktur ve kanlı bir sunu olmadan tapınılmıştır¹⁶¹. İnsan biçimli herhangi bir betimlemesi olmasa da ona yapılan sunulara dair başka betimlemelere rastlamak mümkündür. Örneğin Prusa ad Olympum (Bursa) kentinden Epitherses mezar stelinde (Fotoğraf 4.1) Hypsistos'un sunağına ateş sunan bir çocuk tasvir edilmiştir ve bu da kültün ateş ile ilgili olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir¹⁶².

İmparatorluk Dönemi'nde, özellikle MS 2. ve 3. Yüzyıllarda, pagan tapınmanın birçok formu müritlere Makedonya'daki Zeus Hypsistos kültü de dahil olmak üzere, binalar, heykeller, oyunlar ve festivalleri finanse ederek tanrılara saygılarını sunmak için kendi zenginliklerini gösterme fırsatları yaratsa da bu özellik Theos Hypsistos kültüründe büyük ölçüde yoktur ve ona ait kanıtların çok azı bu kategoriye girebilir¹⁶³.

Fotoğraf 4.1 Prusa ad Olympum (Bursa), Epitherses Mezar Steli, Bursa Ark. Müz.

Kaynak: O. S. Karakuş, 2018: Fig. 2.

4.2. Theos Hypsistos Kültü Dağılımına Genel Bir Bakış

Ukrayna'nın güneyinde Kerç Boğazı çevresinde kurulmuş olan Bosphoros Krallığı'nda Theos Hypsistos kültürünün bir çeşit meclisinin ve "Thiasos" adında dini bir birliğinin olduğu, thiasosların genelde Tanais'de görüldüğü, kültün bölgeye doğu yoluyla geldiği için bazı farklılıklarının olduğu ve MS 3. yüzyılda geniş bir alana yayılmış olduğu bilinmektedir¹⁶⁴. Bosphoros'ta Hypsistos takipçilerinin Yahudi isimlerine sahip oldukları ve bazı Yahudi dini ayinlerini takip ettikleri göz önünde bulundurulursa Yahudi-Pagan sentezi bir inanışa sahip oldukları görülmektedir ve Hypsistos kültüne sadece erkekleri kabul ediyor olmaları bu kültün Mithra gibi İran kökenli veya İran üzerinden gelen bir kült olduğu fikrini güçlendirmektedir¹⁶⁵. Atina'da bulunan Pnyx tepesinde yer alan bir kutsal alanda ele geçen

¹⁶¹ Furst'tan akt. Lanckau, 2011: 868.

¹⁶² Levinskaya'dan akt. Karakuş, 2018: 3.

¹⁶³ Mitchell, 2010: 178.

¹⁶⁴ Ustinova, 1991: 150-180.

¹⁶⁵ Levinskaya'dan akt. Karakuş, 2018: 6.

adak yazıtlarından 19'unun kadınlar tarafından diktirilmiş olması Bosphoros'daki inanışa zıttır¹⁶⁶.

Kült, MS 60'lı ve 70'li yıllarda Thessalonica'da (Selanik) bir birlik tarafından resmi olarak organize edilmişti ki burada T. Flavius Euktimenos adına adanmış sütunda kırk adet isim yer alır, tıpkı üçüncü yüzyılın ortalarında ve Geç Hellenistik Mısır'da, Pydna ve Sırbistan'daki Piro'ta olduğu gibi¹⁶⁷. Tanais'ten elde edilen epigrafik verilere göre burada MS 2. yüzyılın ilk yarısı ile 3. yüzyılın ortasında Theos Hypsistos için kült birlikleri kurulmuştu ve resmi olarak organize edilmişlerdi.

Tanais'teki kült ile ilgili kesin söyleyecek bir şey neredeyse yoktur ancak Theos Hypsistos ile ilişkilendirilen kompleksin kuzeydoğu tarafında 2. ve 3. yüzyıllara verilen bir yapının eksedralı¹⁶⁸ odasının mahzeninde diğer nesnelerin yanı sıra kireçtaşından bir sunak, yedi kil damga, beş portatif tütsülük, altı kandil ve küçük bir ocak vardı. Mihrap, pullar ve tütsülükler yapının yıkıldığı sırada mahzende bulunmuştur¹⁶⁹. Ayrıca Theos Hypsistos kültü ile ilişkili çeşitli yerlerde koç kemikleri bulunmuş olması ilginçtir¹⁷⁰.

Mitchell'in aktardığına göre Atina, Nicomedia, Stratonikeia, Seleukia, Thessalonica ve Philippopolis'te Theos Hypsistos'a tapınılan birçok ibadethanede tanrı bazen Zeus olarak da isimlendiriliyordu ve dahası kültün yayıldığı bütün bu alanlarda kartal Theos Hypsistos ile Zeus'un ortak bir sembolüydü¹⁷¹ (Fotoğraf 4.2). Mitchell'e göre aynı ibadethanede Theos Hypsistos ve Zeus Hypsistos'a adanan adaklar önemli bir azınlığın Theos Hypsistos'u Hellen tanrısı Zeus olarak kimliklendirmeye hazır olduğunu gösterir ancak müminlerin çoğunluğu Theos Hypsistos'u Olimpos pantheonunun karmaşıklığına bağlayacak şekilde adlandırmadan onu bu sıfatla çağırmayı seçmiştir¹⁷².

Fotoğraf 4.2 Philippopolis, Hypsistos ve Zeus Kartal Figürü

Kaynak: Tacheva - Hitova, 1983, No: IV-13, Pl. LXVII.

¹⁶⁶ Mueller, 2014: 66; Karakuş, 2018: 7.

¹⁶⁷ Mitchell, 2010: 177.

¹⁶⁸ Eksedra: Yunan ve Roma mimarisinde yarım daire veya dikdörtgen planlı olabilen, bazen yarım bir kubbesi bulunabilen, ayrıca bir oturma sekisi olabilen niş.

¹⁶⁹ Shelov'dan akt. Ustinova 1991: 178.

¹⁷⁰ Ustinova, 1991: 179.

¹⁷¹ Mitchell, 2010: 171.

¹⁷² Mitchell, 2010: 175.

Ustinova, Trakya’da yerel bir Theos Hypsistos kutsal alanında bu tanrıya adanmış olan birçok adak ile beraber bir kartalın taşıdığı, tanrının büstünü temsil eden bir kabartma bulunduğunu aktarmış ve kompozisyonun Greko-Romen pantheonunun geleneksel kült heykellerinde bulunmayan bir özellik olup, daha çok Suriye ve İskenderiye gibi yerlerde Helios, Heliopolitan Jupiter, Zeus ve Sarapis gibi tanrıların tasvirlerinde görüldüğünü, bu tarzın kökenin ise Babil efsanesi Etana’ya dayandığını ve Roma imparatorlarının tanrılaştırılmasının temel bir unsuru olarak Hellenistik gelenekten alındığını belirtmiş, ayrıca buluntuların bir Hypsistos tapınağından geldiği varsayımı kabul edilirse, bu özel heykelin tapınakta bir tanrı heykeli olduğunu, Doğu ve Semitik dini kavramların sembollerini taşıdığını düşünmektedir¹⁷³.

Kıbrıs Alassa’da Theos Hypsistos’a adanmış bir kutsal alan ve yine Limasol/Amathus kasabalarında ve çevrelerinde Theos Hypsistos’a adanmış sunaklar ve mezar yapıları keşfedilmiştir. Sunaklardan MS 2. yüzyıla verilen bir örnekte (Fotoğraf 4.3) “Sokrates oğlu için Theos Hypsistos’a adadı.” yazmaktadır ve sunağın üst kısmında kansız adaklara örnek gösterilebilecek şekilde dörtgen biçimli bir tütsülüğün kaide kalıntısı vardır¹⁷⁴.

Fotoğraf 4.3 Kıbrıs, Theos Hypsistos'a Adanmış Altar

Kaynak: P. Flourentzos, 2015: Fig. 1 a-c.

Karadeniz, Ege, Makedonya, Anadolu, Suriye, Ürdün gibi bölgelere kısa sürede yayılmış olan kültün kendisine ait tapınakları veya kutsal alanları vardır (Fotoğraf 4.4) ve günümüze ulaşan tapınakların ve yapı kalıntılarının önemli bir bölümü Yunanistan, Suriye,

¹⁷³ Tacheva - Hitova, 1983: 192-193; Ayrıca bkz. Başlık 4.5.2. Serdica (Sofya – Bulgaristan)

¹⁷⁴ Flourentzos, 2015: 384.

Filistin ve Ürdün civarındadır ayrıca Trakya’da kült ile ilişkili epigrafik belgeler takip edilebilmektedir¹⁷⁵.

Kilikia bölgesindeki ele geçirilmiş olan Theos Hypsistos yazıtlarında Bosphoros’taki gibi Doğuya ait unsurların yer almaması, bölgenin Suriye’ye yakın olmasına karşın, Theos Hypsistos kültünü Batı yoluyla almış olduğunu göstermektedir¹⁷⁶. Lydia, Phrygia, Galatia, Kappadokia, Kilikia gibi bölgelerde Theos Hypsistos’a adanan adak yazıtlarının çoğunun tarım ve bereket ile ilişkili olduğu görülmektedir ve bunların dışında Anadolu’nun farklı yerlerinde Hypsistos’a adanmış madeni buluntular da vardır¹⁷⁷.

Fotoğraf 4.4 Zeus Hypsistos - Baal Shamin Tapınağı, Dumair, Suriye

Kaynak: O. S. Karakuş, 2018: Fig. 3.

Kapadokya’da merkezi Casarea (Kayseri) olmak üzere Hititlerden bu yana varlığı bilinen en eski kült, dağ tanrısı Argaios’tur. Bu yerli kült sonraki dönemlerde birçok tanrıyla ortak kültler oluşturmuştur ve bunlar arasında en önemlisi ve özellikle nümizmatik verilerin ortaya koyduğu kadarıyla en karmaşığı da Zeus kültüdür ve bu ikilinin senkretik ilişkisi Hypsistos ile Zeus’un ilişkisinin benzerliği açısından dikkat çekicidir ki kartal figürünün Argaios için de ortak kullanımı benzerliği kuvvetlendiren unsurlardan biridir¹⁷⁸. Bölgenin dini anlamda yaşadığı en büyük etkileşim, Kapadokya’nın Pers satraplığı olmasıyla başlar ve bu

¹⁷⁵ Karakuş, 2018: 7; kült ile ilişkili tapınaklar ve ibadet yerleri hakkında daha detaylı okuma için bkz. Mitchell, 1999: 97-99.

¹⁷⁶ Karakuş, 2018: 11.

¹⁷⁷ Karakuş, 2018: 11.

¹⁷⁸ Hakman, 2012: 134-139.

dönemden itibaren yerli kült, Pers tanrılarıyla bütünleşir. Perslerin monoteist nitelikli Ahura Mazda, Mithra gibi tanrıları da özellikle dağ tanrısı Argaios ve Zeus ile bir tutulmaya başlar ve Helenistik ve Roma İmparatorluk dönemlerinde de Pers etkisinin devam ettiği açıkça görülür¹⁷⁹. Theos Hypsistos'un ateş ile ilişkilendirilmesi Ahura Mazda'nın yeryüzündeki görüntüsünün ateş olduğu inancına dair benzerlikler taşımaktadır¹⁸⁰. Kapadokya'da Hypsistos ile aynı anlama gelen Megas ve Megistos ile ilişkili olarak Zeus Megistos kültünün varlığı bilinmektedir¹⁸¹.

Arkeolojik kanıtlar henüz sınırlı olmasına rağmen, Zeus ve Theos Hypsistos kültleri için kullanılan yazıtların sayısı hızla artmakta ve bu yazıtların kapsadığı coğrafi alan oldukça geniş görünmektedir. Akhaia ve Makedonya'dan Doğu Anadolu'nun doğusuna ve Suriye çölünün kenarına kadar uzanmakta, Rostov'dan Nil Deltası'na kadar olan bu yayılım oldukça etkileyici görünmektedir ve yazıtların bulunduğu kültürel bağlamlar da son derece çeşitlidir¹⁸². Bu kültürler, çok kültürlü Atina'dan Hellenleştirilmiş dünyanın kenarlarına, Bosporos krallığında ve geleneksel iç Anadolu kırsal çevresinde etkili olmuştur ve Hypsistos'un Doğu Akdeniz dünyasında en yaygın tapınılan tanrılardan biri olduğu açıktır¹⁸³. Burada Anadolu ve diğer bölgelerden seçilmiş birkaç örneğe yer verecek olsak da elbette epigrafik veriler bundan bir hayli fazladır ancak hepsine burada yer vermek mümkün görünmemektedir¹⁸⁴.

4.3. Hypsistos Epitheti ve Kültüne Dair Bazı Görüşler

Hypsistos epitheti ve kültürüne ilişkin pek çok farklı görüş vardır ve bunlardan bazılarını burada yer vermek gereklidir.

Nazianzoslu Gregorius (MS 329/330-390) Theos Hypsistos kültürüne ve müritlerine eserlerinde yer veren ilk elden kaynaklardan biri olarak kabul edilmiştir. Kültü, Yehova Sabaoth'la benzerlikleri nedeniyle Yahudi-Pagan unsurları içinde barındıran senkretik¹⁸⁵ bir kültür olarak düşünülmüş, müritlerini Hypsistarioi veya Hypsistianoi şeklinde adlandırmıştır ve Nyssalı Gregorius (MS 335-395) da büyük ölçüde aynı görüşleri öne sürmüştür¹⁸⁶.

¹⁷⁹ Hakman, 2012: 2,3, 64, 65.

¹⁸⁰ Hakman, 2012: 45,49.

¹⁸¹ Hakman, 2012: 104.

¹⁸² Mitchell, 1999: 99.

¹⁸³ Mitchell, 1999: 99.

¹⁸⁴ Daha fazla epigrafik veri için arama yapılabilecek online kaynaklardan biri için bkz. AGRW: R. Ascough, P. A. Harland, ve S. John, Kloppenborg. Associations in the Greco-Roman World. <http://www.philipharland.com/greco-roman-associations/> (E. T.: 30.12.2022)

¹⁸⁵ Senkretizm: Farklı düşüncelerin, inançların ve dini uygulamaların birleştirilmesidir. Örneğin bir tanrıya başka bir tanrının biçimi, özelliği veya atribüsü verilerek tapınılması.

¹⁸⁶ Karakuş, 2018: 2.

Salamisli Epiphanius (MS 310-403) Hypsistos müritlerini Pagan Massalianlar olarak adlandırmıştır ve bu kült ile ilişkin kaynaklar incelendiği zaman görülmektedir ki eserlerde ve söylevlerde belirtilen farklı özellikler ya bölgelere özgü ya da bu yeni kült henüz tam olarak anlaşılmamıştır¹⁸⁷.

Irina Levinskaya, *The Book of Acts in Its Diaspora Setting*'de (1996) Theos Hypsistos ve Zeus Hypsistos'un aynı tanrılar olmadığını ve bu iki tanrıya adanmış olan adakların aynı kentte rastlanmadığını öne sürmüştür¹⁸⁸.

Martin Wallraff *Pagan Monotheism in Late Antiquity. Remarks on a Recent Publication* (2003) adlı makalesinde kültün monoteist bir kült olduğunu reddetmiş Henoteist¹⁸⁹ olduğunu savunmuştur yani monoteist gibi görünse de politeisttir ve iki yapı iç içe geçmiştir¹⁹⁰.

Anna Collar Tevrat'ın Yunancaya çevrildiği zamanda Zeus Hypsistos kültürünün pek çok bölgede tapınım gördüğüne dikkat çekmiş, Tevrat'taki "tanrı"nın Yunanadaki Hypsistos (en yüce) ile karşılanmasıyla Pagan-Yahudi karışımı bir din meydana geldiğini öne sürmüştür¹⁹¹. Bu durum Yahudi düşünürlerinin tek tanrılı inançlarını Yunan felsefesi ve kültürü ile uyumlu hale getirmeye çalışırken kavramları ve kutsal metinleri yeni bir çerçevede yorumlamış olmalarından kaynaklanmakla beraber farklı kültürler arasındaki etkileşimin bir örneğini sunmaktadır.

Nuffelen Monoteizm kavramının Yahudi, Hristiyan ve Müslüman gelenekler ile bağlantılı olmasından dolayı Pagan monoteizmini anlamanın güçleştiğinden bahseder. 'Pagan Monoteizmi' terimi genellikle çok tanrıcılıkla ilişkilendirilen bir kavram olmasına rağmen 'Monoteizm' genellikle Hristiyanlık, Müslümanlık ve Yahudilik gibi dinleri akla getirir. Nuffelen bu çelişkinin sonucunda üç birbirine bağlı sorunun ortaya çıktığını söyler. Bu sorunlardan ilki olarak Monoteizmin Yahudi-Hristiyan geleneğin üstünlüğünü ifade eden ideolojik bir terim olduğunu ve bunun Yunan-Roma dinine uygulanmasının bu farklı dini geleneği anlamamızı zorlaştırdığını, ikinci olarak Pagan monoteizmi tanrısal ve felsefi yönleri vurgulasa da antik dinler genelde temel olarak belli ritüel ve pratiklere bağlı olarak görüldüğü için bu yaklaşımın geleneklere uymadığını işaret ediyor. Üçüncü olarak Pagan Monoteizmi teriminin kendi içinde bir çelişki içerdiğini ve Yunan ve Roma dinlerine ait geleneğinin

¹⁸⁷ Karakuş, 2018: 3.

¹⁸⁸ Levinskaya'dan akt. Karakuş, 2018: 3.

¹⁸⁹ Henoteizm: Başka tanrıların varlığını inkar etmemekle birlikte tek bir tanrıya ibadet etmek.

¹⁹⁰ Karakuş, 2018: 3.

¹⁹¹ Collar, 2013: 246.

kendine özgü doğasına aykırı düşmesiyle Paganizmin farklı gelenekleri kabul edebilmek için nasıl değiştiğinin anlaşılmasının karmaşıklıklar içerdiğini ifade ediyor¹⁹².

MS 2. ve 3. yüzyıllarda yaşanan kültürel, ekonomik, sosyal ve politik değişimler ile beraber var olan eski dini inançlar da değişmeye başlamış ve bunlar yerini zamanla giderek yaygınlaşan yeni dini inanışlara bırakmıştır ve bu süreçte hem paganist hem monoteist olan bir başka grup da ortaya çıkmıştır¹⁹³. Politeist, monoteist ve henoteist gruplar arasında farklı görüşler, formlar alarak var olmuş olması, Hypsistos ve bu gruplar arasındaki ilişkinin karmaşıklığı, bu kültün anlaşılmasını zorlaştırır¹⁹⁴. MS 3. yüzyıl dolaylarında neredeyse monoteist bir inanış olduğu yorumu yapılabilirse de dikkat edilmezse inancın niteliği konusunda hataya düşülebilir.

Geniş bir coğrafyaya yayıldıktan sonra MS 4. yüzyıla gelindiğinde Hypsistos’a adanan adakların azaldığı ve kültün sona erdiği görülmektedir. Collar bu durumu Hristiyanlığın etkinliğinin artmasına ve Roma İmparatorluğu’nun resmi dini haline gelmesine ve ayrıca Hypsistos kültünün belli bir etnik kökene, mesleğe veya sınıfa ait olmamasından dolayı benimsenememesine bağlamaktadır¹⁹⁵.

4.4. Hypsistos Epitheti ve Takipçileri

Hypsistos (ὕψιστος) kelimesi, ὕψι şeklindeki çekimsiz sıfatın superlativus halidir ve “en yüce, en yüksek” anlamına gelir. Hristiyan kaynaklara göre “cennetin en üstünde” anlamındadır¹⁹⁶. Epithet’in kökeni MÖ 8. yüzyıla kadar uzanır. Homeros İliada’da Zeus için Zeus Hypatos yani “Zeus High” epithetini kullanmıştır ve MÖ 5. yüzyılda Pindaros Zeus’u tanımlamak için Zeus Hypsistos epithetini kullanmıştır¹⁹⁷. Ayrıca başka antik kaynaklar da Zeus’a bu sıfatı vermiştir¹⁹⁸. Başka tanrı veya tanrıçaların da (örneğin Attis, Sabazios, Mitra’nın) bu sıfatı almış olduğu bilinmektedir¹⁹⁹. Aynı şekilde Lydia’da ana tanrıça için Thea Hypsiste, Mısır’da İsis Hypsistos sıfatı kullanılmıştır ve bazı araştırmacılara göre İbranicede kullanılan “en yüce tanrı” kelimesi Friglerden aktarılmıştır²⁰⁰. Yine de Zeus dışında diğer tanrılarda bu sıfat daha az kullanılmıştır²⁰¹. Tapınım sıklıkla Zeus Hypsistos ve Theos

¹⁹² Nuffelen, 2010: 16-33.

¹⁹³ Karakuş, 2018: 4.

¹⁹⁴ Lanckau, 2011: 874.

¹⁹⁵ Collar, 2008: 239-240.

¹⁹⁶ Karakuş, 2018: 4.

¹⁹⁷ Lanckau, 2011: 863.

¹⁹⁸ Schürer’den akt. Mueller, 2014: 10.

¹⁹⁹ Schürer’den akt. Karakuş, 2018: 5.

²⁰⁰ Trebilco’dan akt. Karakuş, 2018: 5.

²⁰¹ Mitchell, 2010: 171.

Hypsistos kullanımlarıyla karşımıza çıkmakla birlikte, yalnızca Hypsistos kullanımı da görülmektedir²⁰².

Schurer'den Mitchell'a kadar birçok araştırmacı Hypsistos'u senkretik bir Yahudi-pagan dini olarak yorumlamış ve Yahudi tanrısına inanan yaygın bir pagan kültürünün varlığının kanıtı olduğu düşünülmüştür²⁰³. Muller de Hypsistos inancının pagan inancından henoteizme kadar değiştiği ve bunun da zaten monoteizme benzer olduğunu ve inananların kendilerini Yahudi diniyle ilişkilendirebildiği şeklinde bir yorumda bulunmuştur²⁰⁴. Robert, Skeat ve Nock, Zeus Hypsistos'un Mısır papürüslerinden Amon gibi bir tanrıdan Hellenleştiğini düşünmektedir²⁰⁵. Mueller'e göre bazı Hypsistos inançları yereldir ve monoteizme yakındır²⁰⁶. Mitchell 5. yüzyılın dört Hristiyan Yunan yazarları olan Epiphanius, Nazianzoslu Gregorius, Nyssalı Gregorius ve Cyril'in en yüksek tanrıya tapanları yarı monotheist müminlerin dini fikirleri biraz pagan biraz Yahudi elementleri içeren uyumlu bir grubu olarak belirlediklerini aktarmıştır²⁰⁷.

Zaman, yer ve yazarlar değişse de en yüce anlamında Hypsistos ile birçok metinde karşılaşılır. Kült ile ilişkilendirilen yazıtlar çoğunlukla basittir ve adayan kişinin adı ile tanrının adı belirtilir ayrıca ikonografik özellikler taşımaz ve neredeyse hepsi Hellencedir²⁰⁸. Mitchell, ibadetçilerin tanrıya iyi hasatlar için, hastalık, yaralanma ve çoraklıktan kurtulmak için yakardığını; savaş tehlikelerinden ve uzun yolculuklardan sonra şükranlarını sunduklarını belirtmektedir²⁰⁹. Hypsistos denildiği zaman akla gelen varlık başka, Theos Hypsistos denildiği zaman akla gelense başkadır ve coğrafi olarak bakıldığında her yerde aynı şekilde kullanılmamıştır²¹⁰.

Theosebeis kelimesi "Theos" ve "Sebomai" (θεός - σέβομαι) kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelen ve Theos Hypsistos takipçilerini tanımlamak için kullanılan "dindar", "tanrıdan korkan" (φοβούμενοι phoboumenoi, σεβόμενοι τὸν θεόν sebomenoi ton Theon) gibi anlamlara gelmektedir²¹¹. Mezmurlar, İşaya, ve Ester'de²¹² Hypsistos

²⁰² Günaydın: 99.

²⁰³ Mueller, 2014: iv-1.

²⁰⁴ Mueller, 2014: iv.

²⁰⁵ Nock'tan akt. Mueller, 2014: 3.

²⁰⁶ Mueller, 2014: 4.

²⁰⁷ Mitchell, 2010: 168.

²⁰⁸ Collar, 2008: 203.

²⁰⁹ Mitchell, 1999: 106.

²¹⁰ Mueller, 2014: 9.

²¹¹ Karakuş, 2018: 5.

²¹² Mezmurlar, İşaya ve Ester: Yahudilerde kutsal kitap ve bölümlerdir.

takipçilerinin Yahudilikteki Şabat²¹³ kurallarına ve Koşer'e²¹⁴ riayet ettiği bildirilmektedir ve iki grup arasındaki yakınlığa işaret etmektedir²¹⁵.

Tablo 4.1 Edebi Kaynaklarda Hypsistos Takipçilerinin Karşılaştırılması

Edebi Kaynaklarda Hypsistos Takipçilerinin Karşılaştırılması			
	Nazianzolu Gregorius Nyssalı Gregorius	Epiphanius	İskenderiyeli Cyril
Müritlerin Adı	Hypsistarioi veya Hypsistianoi	Massalianlar veya Euphemites	Theosebeis
Din	Senkretik Yahudi-Pagan dini	Yunan dini	Senkretik Yahudi-Pagan dini
Tanrı Adı	Hypsistos veya Pantokrator	Pantokrator	Hypsistos
Bölge	Kapadokya		Fenike ve Filistin
	İdoller ve kurbanları reddederler Ateşe ve lambalara taparlar Şabat ve Koşer'e saygı duyarlar Sünnet uygulamazlar Tanrıyı baba olarak kabul etmezler	Birden çok tanrıya inanıyor ama onlara tapmıyorlar Proseuchai denilen dua evleri inşa ederler Akşam ve şafak vaktinde toplanırlar İlahiler ve dualar söylerler	Birden çok tanrıya inanırlar

Kaynak: Bu tablo M. Mueller'in hazırlamış olduğu tablo 1'den çevrildi²¹⁶.

4.5. Farklı Bölgelerden Theos Hypsistos'a Dair Seçilmiş Epigrafik Veriler

4.5.1. Nikopolis ad Istrum (Bulgaristan)

Moesia Inferior eyaleti içinde bulunan ve İmparator M. Ulpius Trajan döneminde kurulmuş olan kentte 1985 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında bulunan bir yazıt Apphos oğlu Iason adlı bir Prusias ad Hypiumlu'nun kente kendi bütçesinden Theos Hypsistos/Zeus Hypsistos tapınağı yaptırdığını ortaya koymaktadır²¹⁷. Yazıt ve çevirisi şu şekildedir²¹⁸;

Ἀγαθῇ τύχῃ. Ὑπὲρ τῆς αὐτοκράτορος Τραῖ ἀνοῦ Ἀδριανοῦ Καίσαρος Σεβ(αστοῦ) νείκης καὶ αἰωνίου διαμονῆς ⁵ καὶ Σαβεΐνης Σεβ(αστῆς) καὶ τοῦ σύνπαντος αὐτῶν οἴκου ἱερᾶς τε συνκλήτου, δήμου Ῥωμαίων, Ῥαουαρίου Φρόν(τω)νος	İyi Şansla. İmparator Traianus Hadrianus Caesar Augustus'un, Sabina Augusta ve onların bütün hanedanının, Kutsal Senato'nun ve Roma Halkının, Thrakia Eyaletinin Pro Praetor Augusti'si olan Cavarius
---	--

²¹³ Şabat: Yahudi inanişında Tanrı'nın dünyayı 6 günde yarattıktan sonra Cumartesi günü dinlendiği inancı için kullanılan kelimedir. Yahudiler için tatil günüdür.

²¹⁴ Koşer: Helal durumları ifade eder.

²¹⁵ Karakuş, 2018: 5.

²¹⁶ Mueller, 2014: 17; bu konuda daha geniş okuma için bkz. Mitchell, 2010: 196.

²¹⁷ Sharankov, 2018: 98-99; Karakuş, 2017: 95.

²¹⁸ Karakuş, 2017: 219-220.

πρεσβ(ευτοῦ) Σεβ(αστοῦ) ἀντιστρ(ατήγου) ἐπαρχεί¹⁰ας Θρακῶν, βουλῆς δήμου Οὐλπίας Νεικοπόλεως πρὸς Ἰστρῳι, Ἰάσον (sic) Αἰφου Προυσιεὺς ἀπὸ Ὑπίου τὸν ναὸν Θεοῦ Ὑψίστου ἐκ τῶν ιδίων κατεσκεύασεν.	Fronto'nun, Ulpia Nikopolis ad Istrum'un Boule ve Demos'un zaferi ve ebedi kalıcılığı için Prusias ad Hypiumlu Apphus oğlu Iason Theos Hypsistos tapınağını kendi servetinden inşa ettirdi.
--	--

4.5.2. Serdica (Sofya - Bulgaristan)

1957 yılında Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi tarafından yürütülen kazılarda şehir kale duvarının dışında kuzey kapılarına yakın bir yerde bir binanın parçaları bulundu. Burada, Tanrı Hypsistos'a adanan altı sunak, bir tanrı ve bir kartalın kabartma temsilleri, yarı dairesel kaide üzerinde üç mermer ve taş kartal temsili, ayrıca sütun kaideleri ve başlıkları (Anadolu tipi) ile bir metal asa bulundu. Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesinde bulunan bu eserlerden 7823 envanter numarasıyla kaydolan kireçtaşı heykel veya sütun kaidesi (Fotoğraf 4.5) üzerinde bulunan adak yazıtıyla Θεόδουλος isimli Roma kökenli bir vatandaş tarafından adanmıştır²¹⁹.

[Θ]εῷ ἐπηκόῳ
Ὑψίστῳ Πονπώνιος Θεόδουλος
Λόπου ὑπὲρ ἑαυτοῦ.
Lupus oğlu Pomponius
Theodoulos (bu adağı) Theos Hypsistos'a kendisi
için (sundu)

Fotoğraf 4.5 Serdica, Theos Epekoos Hypsistos Adak Yazıtı.

Kaynak: Tacheva - Hitova, 1983, No: IV-4, Pl. LXIV.

²¹⁹ Tacheva - Hitova, 1983: 193.

Bu heykel veya sütun kaidesi ile beraber bulunan eserlerden bir diğeri 7829 envanter numarasıyla kayıtlı, büst taşıyan bir kartal kabartmasıdır (Fotoğraf 4.6). İkonografik özellikleri ve buluntunun bulunduğu bağlam, taşıdığı büstün sıradan bir erkek figürü değil, bir tanrı büstü olduğunu düşündürmektedir. Kartalın kanatlarında taşınan büst, tipik olarak tanrıların tasvir edildiği şekilde stilize edilmiştir ve bu da heykelin bir tanrıya ait olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca, buluntunun bulunduğu yerin Hypsistos'a adanmış bir tapınak olması da, bulunan objelerin tanrısal bir niteliğe sahip olabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle, buluntunun bir tanrı büstü olduğu sonucuna varılmıştır²²⁰.

Fotoğraf 4.6 Serdica Theos Hypsistos Büstü Taşıyan Kartal Kabartması.

Kaynak: Tacheva - Hitova, 1983, No: IV-3, Pl. LXIV.

4.5.3. Zeleni Grad (Pautalia Bulgaristan)

Pautalia sınırları içindeki Turn yakınlarında bulunan Zeleni Grad'dan kireçtaşı bir sunak parçası, Sofya Arkeoloji Enstitüsü ve Müzesi, No 1243, yazıtında geçen Auphidius isminin, Doğu kökenli veya Doğu ile ilişkileri olan üyelere sahip, İtalyan bir aile ismi olduğu belirtilmiştir²²¹;

1 Θεῷ Ὑψί[στω]

2 ὑπὲρ Αὐφιδίων οἴκων

[— Αὐ]φιδί[ς ...]

[— — — — —]

Auphidius (bu adağı) Auphidiusların haneleri için (sundu)

²²⁰ Tacheva - Hitova, 1983: 192-193.

²²¹ Tacheva - Hitova, 1983: 198; IGBulg IV 2111.

4.5.4. Byzantion (İstanbul)

İstanbul Arkeoloji Müzesi, 3949 envanter numaralı, alt ve üstten profilli beyaz mermer sunak, sol alt köşeden kırılmış, yüzeyi özellikle üst profilden ağır hasarlıdır. Yükseklik: 21 cm, genişlik: 19 cm, derinlik: 19 cm ölçülerindedir. Satırlar arasında ayırma çizgileri yer almaktadır²²²;

1	[Θεῶ { ²⁷ Δι} ²⁷ Υ]ψίστω [Μακ]εδώνι[ς] [κα]ὶ Ἀρωμάτων [μετ]ὰ τῶν τέ- 5 [κνω]ν καὶ τῶν [ιδίω]ν π[άν]των.	“Makedonyalı Aromatin çocukları ile beraber kendi imkanlarıyla (bu adağı) Theos (Zeus?) Hypsistos’a (sundu)” ²²³
---	--	---

4.6. Anadolu’da Theos Hypsistos’a Dair Seçilmiş Epigrafik Veriler

4.6.1. Termessos (Pisidia)

Bölgede yürütülen araştırmalar neticesinde saptanan yazıtlar sayesinde kentte Theos Hypsistos’a yönelik inançların varlığı kesin olarak anlaşılmaktadır. Hypsistos bahsi çalışma konusunu oluşturan ayak adak heykeliyle birlikte toplam üç yazıtta geçmektedir. Bu yazıtlardan biri yakınlarındaki bir lahitle de ilişkilendirilmiş olan ve Tykhios tarafından adanmış bir sunakta (TAM III, 1, 32), diğeri çalışmanın ana konusunu oluşturduğu için ikinci bölümde yer verilen ve yine nekropol alanında bulunan ayak adak heykeli üzerinde yer almaktadır (TAM III, 1,33). Ayrıca bir astynomos²²⁴ olan Stephanos’un, demos adına Hypsistos için yaptırdığını belirttiği başka bir sunak daha vardır (SEG 57, 1475).

Kısaca bahsedecek olursak bir paroikos²²⁵ olan Tykhios’un adadığı sunak (Fotoğraf 4.7), Termessos E10 olarak adlandırılmış olan nekropol bölgesinde yer alır ve Hypsistos’a adanmıştır. Tipolojik olarak diğer sunaklara benzer, yani aşağıdan yukarıya doğru piramidal şekilde daralır, alt ve üst kenarları profilli, prizmatik gövdelidir ve ince işçiliği ile benzerlerinden ayrılır²²⁶. Sunağın üç yüzü işlenmiş, bir yüzü arka yüz olarak kaba şekilde bırakılmış ki bunun bir Roma geleneği olduğu bilinmektedir. Sunağın altında bir yere sabitlenebilmesi için açıldığı anlaşılan bir delik, üst yüzeyde daire biçimli içi oyuk bir bölüm

²²² Günaydın, 2019: 41-42; IK Byzantion 24.

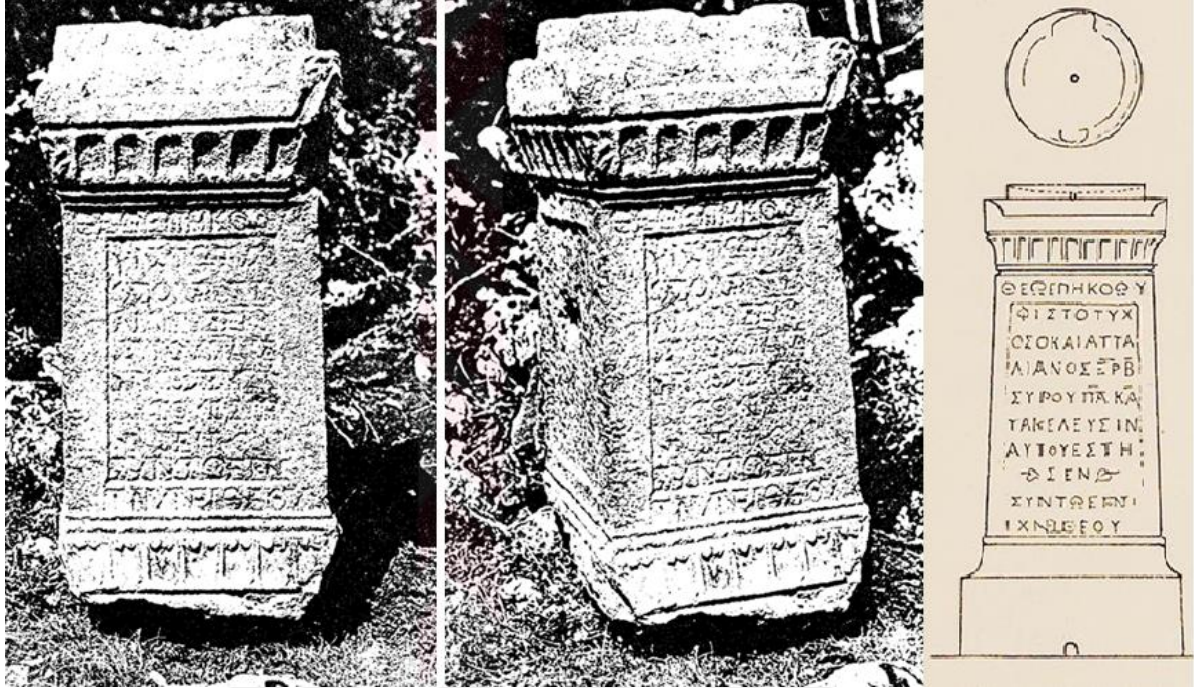
²²³ Sarıkaya, 2009: 58.

²²⁴ Astynomoi, astynomos: Hellen kentlerinde yolların ve su kanalizasyon sistemlerinin bakımından sorumlu memurlar. Bkz. Ertekin, (1995): 19-23, 28, 29, 61, 62.

²²⁵ Paroikoi, paraikos, metikler Hellenistik ve Roma Dönemleri’nde tam vatandaşlığa sahip olmayan ancak özgür yaşayan kişiler. Bkz: Wilson, 2006: 469-470.

²²⁶ Çelgin, 1990: 120-121; ayrıca bkz. Lanckoronski, 1892: 76, 220.

mevcuttur ve bu çukur alanın merkezine de alt taraftaki gibi bir delik oyulmuştur. Çelgin'in aktardığına göre Petersen bunun metal bir çivi veya çubuk için yapıldığını düşünmüştür²²⁷.

Fotoğraf 4.7 Termessos'tan Tykhios'un Hypsistos İçin Sunağı.

Sırayla A Yüzü ve B Yüzü ve Sağda Lanckoronski Tarafından Çizimi.

Kaynak: A. V. Çelgin, 1990: Fig. 94-95.; K. Lanckoronski, 1892: Fig. 27. s. 76.

Çanak şeklinin içinde sadece burnu ve topuk kısmı belirtilerek insana ait sol ayak izi veya kalıbı betimlenmiştir. Çelgin, Petersen'in bunun bronzdan yapılmış bir ayak veya sandaletin yerleştirilmesi için yapılmış olduğunu ileri sürdüğünü aktarmıştır²²⁸. Bu iz belirgin olsa da ayağın geri kalanının nasıl şekillendiği, sandaletli olup olmadığı, üzerinde bir büst veya Hermes'in ayaklarında olduğu gibi kanat taşıyıp taşımadığı hakkında fikir yürütmek zordur. Ancak Hypsistos'un pagan inanışında olduğu gibi insan biçimli hiçbir tasviri olmadığı için belki de en azından ayağın üzerinde bir büst olmadığını düşünmek daha makul olabilir.

Sunağın ön yüzünde on satırlık bir yazıt mevcuttur²²⁹. Çelgin, Petersen'in yazıtı yanlış okumasından kaynaklı olarak sunağın mezarlıkta bulunmasına da bağlı olarak hayat ve ölüm ile ilişkili Serapis veya Asklepios'a adanmış olduğunu düşünmüş olduğunu aktarmış, oysa Heberdey'in de kabul ettiği şekilde okunduğunda Hypsistos'a adanmış olduğunun açık olduğunu belirtmiştir²³⁰. Transkripsiyonu ve Türkçe çevirisi şu şekildedir²³¹:

²²⁷ Çelgin, 1990: 121.

²²⁸ Çelgin, 1990: 121.

²²⁹ PHI, Searchable Greek Inscriptions, (TAM III, 1, 32), <https://epigraphy.packhum.org/text/280137> (E. T.: 15.12.2022)

²³⁰ Çelgin, 1990: 122,123.

²³¹ Çelgin, 1990: 121.

θεῶ ἐπηκόω Ὑ- <ψ>ίστω Τύχ[ι]- ος ὁ καὶ Ἀττα- λιανός, Ἑρ(μαίου) β' Σύρου, πά(ροικος), κα- τὰ κέλευσιν αὐτοῦ ἔστη- σεν σὺν τῷ ἐπόν[τι] ἴχνει θεοῦ	“Syros oğlu Hermaios oğlu Hermaios’un oğlu Attalios olarak da bilinen paroikos Tykhios, dualara kulak veren Tanrı Hypsistos’a, onun emri uyarınca, üzerinde tanrının (ayak) izi bulunan (bu anıtı) dikti.”
--	---

Yukarıda da bahsedildiği gibi E10 nekropol alanının güneydoğu ucunda, Agathemeros’un mezarının yaklaşık 40 metre kuzeybatısında bir başka sunak daha Hypsistos’a adanmıştır²³². Bu sunak bir astynomos olan Stephanos tarafından demos adına yaptırılmıştır (Fotoğraf 4.8).

Fotoğraf 4.8 Termessos’tan Stephanos’un Hypsistos’a Adadığı Sunak

Kaynak: B. İplikçioğlu, vd, 2007: Abb. 6.

Eserin ölçüleri: Yükseklik: 1.06m; Genişlik: 0.53 (alt), 0.42m (orta), 0.52m (üst); Derinlik: 0.56m (alt), 0.45m (orta), 0.535m (üst); Baş Yüksekliği: 0.029-0.05m.

Antoninus Pius dönemine tarihlenen eser kireç taşından yapılmış, köşeli, uzunlamasına dikdörtgene yakın ve iki parçaya ayrılmış durumdadır. Üst kısmında köşeleri akroterli bir profil vardır ve üst yüzeyi daire şeklinde tasarlanmıştır. Alt kısmı tabure gibi profillidir. Yazıtın olduğu yüzey dışında diğer yüzeyleri işlenmemiştir ve envanter numarası 1241 olarak belirtilmiştir²³³. Yazıtının çevirisi ve transkripsiyonu şu şekildedir²³⁴;

²³² İplikçioğlu, vd, 2007: 58-62.

²³³ İplikçioğlu, vd, 2007: 58.

πρ(οβούλου) Τ(ιβερίου) Κ(λαυδίου) Οὐάρου, υἱοῦ Μαρκέλλου, Ὑψίστω βωμὸν ἀστυνόμος Στέ- φανος ὑπὲρ δήμου.	Marcellus'un oğlu, Tiberius Claudius Varus'un <i>proboulosluğu</i> sırasında, <i>astynomos</i> Stephanos, Hypsistos'a sunağı, halkı için adamıştır.
--	--

4.6.2. Oinoanda (Lykia)

Oinoanda'da Khromatis'in Theos Hypsistos'a kandil adağı (Fotoğraf 4.9) ile aynı duvarda yer alan bir kehanet yazıtının ateş ve hava ile ilişkilendirilerek Aether-Helios müritleri tarafından işlendiği sonucu çıkarılmış ve bundan dolayı da kentte iki kültürün müritlerinin bir arada bulunduğu ve iki tapınının iç içe geçtiği sonucuna ulaşılmıştır²³⁵. Fakat aynı zamanda buradaki aether kelimesinin hava anlamına gelse de eski kozmolojide atmosferin en üst tabakasını işaret ettiği ve yazıtta da bu anlamda kullanılmış olabileceği de öne sürülmüştür²³⁶.

Fotoğraf 4.9 Oinoanda, Khromatis'in Theos Hypsistos'a Kandil Adağı

Kaynak: Mitchell, 1999: 90, Plate3.

Kehanet yazıtı ve kandil adağı, ister güneş veya isterse basit bir kandilden olsun, Hypsistos'un ışıktaki ve ateş elementinde somut bir şekilde vücut bulduğu fikrini öne sürmektedir ve böylece kutsal alana sunulan önemsiz basit bir kandille bile ebedi göksel ateşle doğrudan bağlantı kurulması mümkün görünmektedir²³⁷. Lambalar bu şekilde tipik bir hediye olarak sunulsa da, ateşte ikamet eden ve doğan güneşi temsil eden tanrıyı sembolize ederdi ve

²³⁴ SEG 57, 1475; <https://epigraphy.packhum.org/text/346277> (E. T.: 0.12.2023)

²³⁵ Hall, 1978: 267; Cline, 2011: 25-26.

²³⁶ Cline, 2011: 32.

²³⁷ Mitchell, 1999: 92.

lamba sunumları, Hypsistos kültüne adanmış birçok yerde yaygındı ve oldukça farklı gruplar arasında az sayıda ortak bağlardan biriydi²³⁸.

Kandil adağının yazıtı ve çevirisi şu şekildedir²³⁹:

Χρωμα τις Θεῶ ὑψίστω τὸν λύ χνον εὐχ[ή]ν	Khromatis, Theos Hypsistos'a bu kandili adak olarak sundu.
--	--

4.6.3. Nysa (Lykia)

Nysa'da ele geçen yazıt kültün monoteist olduğu fikrine karşı bir veri sunar²⁴⁰. Çünkü bu yazıt sadece Hypsistos'a değil aynı zamanda Mater Oureia ve diğer tüm tanrılara adanmıştır ve henoteist eğilimli bir kült olduğu ileri sürülmüştür²⁴¹. Oinoanda ve Nysa örnekleri Lykia bölgesinde kültün hem monoteist hem politeist eğilimli olarak iki farklı şekilde tapınım gördüğünü göstermektedir. Bölgede bazı pagan ailelerin Zeus için Zeus Hypsistos adını kullanmaya devam ederken monoteizmi benimseyen ailelerin Theos Hypsistos adını kullandığı görülmektedir²⁴².

4.6.4. Perinthos (Marmara Ereğlisi)

Samos kolonicileri tarafından kurulduğu düşünülen ve sonradan Herakleia adını alan antik kentte kireç taşı sunak üzerinde oldukça yıpranmış olsa da okunabildiği kadarı ile hypsistos'a adandığını gösteren yazıt bulunmaktadır (Fotoğraf 4.10). Eser Perinthos'un doğusunda Değirmenköy'ün (Selymbria İstanbul) eski yerleşmesindeki metruk Rum kilise binasının köşesine yerleştirilmiş durumda bulunmuştur²⁴³.

Fotoğraf 4.10 Perinthos, Kireç Taşı Sunak

Kaynak: T. K. Günaydın, 2019: 40-41

²³⁸ Mueller, 2014: 43.

²³⁹ Mueller, 2014: 42.

²⁴⁰ PHI, Searchable Greek Inscriptions, (TAM II, 737); <https://epigraphy.packhum.org/text/284627> (E. T.: 21.12.2022).

²⁴¹ Karakuş, 2018: 9.

²⁴² Karakuş, 2018: 9.

²⁴³ Günaydın, 2019: 40.

4.6.5. Aphrodisias (Karia)

Anadolu’da Hypsistos’a ilişkin en çok yazılı belgeyi barındıran kentler Karia’da Stratonikeia ve Aphrodisias’tır. Aphrodisias’ta yazılı metinlerde yer alan kişi adlarından azımsanamayacak bir Yahudi topluluğunun varlığı anlaşılmakta, bu isimlerin yanında aynı zamanda Hypsistos müritlerine ait isimler de yer almakta (Örneğin: Beniamin, Iudas, Eusabbatios, Samuel, Zakharias, Ioseph vb. gibi Yahudi isimlerinin yanında Theosebes Emmanios ve Theosebes Antoninos vb. Theos Hypsistos müritlerinin isimleri) ve iki cemaatin beraber yaşadığı anlaşılmaktadır²⁴⁴.

Bouleterionda bulunan, Yüksekliği: 0.10, Genişliği: 0.26, Derinliği: 0.10 ölçülerinde olan, üstü ve altı silmeli, kaba beyaz mermerden yapılmış ve MS 1. yüzyıla tarihlenmiş olan, ortadan ikiye kırılmış küçük bir sunak (Fotoğraf 4.11) üzerindeki yazıt ile Theos Hypsistos’a adanmış örneklerden biridir²⁴⁵;

Μα- ρκια- [v]ὸς θεῶς Ὑψισ- τοῦ ἐ[ὐ]- χῆ	“Markianos, Theos Hypsistos’a adağını sundu.”
---	---

Fotoğraf 4.11 Aphrodisias, Sunak sırasıyla A ve B yüzleri

Kaynak: <https://insaph.kcl.ac.uk/insaph/iaph2007/iAph020516.html> (E. T.: 30. 12. 2022)

²⁴⁴ Ameling’den akt. Karakuş, 2018: 9.

²⁴⁵ IAph2007, 2.516 <https://insaph.kcl.ac.uk/insaph/iaph2007/iAph020516.html> (E. T.: 30. 12. 2022); Aphrodisias 175, <https://epigraphy.packhum.org/text/257054> (E. T.: 30.12.2022)

4.6.6. Stratonikeia (Karia)

Buradaki yazıtlarda öne çıkan unsur Hypsistos'un melekleridir (Fotoğraf 4.12) ve Theos Hypsistos ile tanrısal bir meleğe adanan bir adak yazıtında Angelos kelimesi görülebilmektedir²⁴⁶;

Διὶ Ὑψίστῳ καὶ Θείῳ Ἀγγέλῳ Οὐρανίῳ Βόηθος καὶ Μενίππος ὑπὲρ τῆς ὑγίας πανοικίου χαριστή- νν ριον	“Boethos ve Menippos, Zeus Hypsistos ve İlahi Göksel Angelos'a tüm ailelerinin sağlığı için minnettarlıklarını [sundular].” ²⁴⁷
--	--

Cline, Angelos olarak bahsedilen meleklerin eski Olympos tanrıları olduğunu ve “en yüce” tanrının birer parçası ve tezahürü haline geldiklerini belirtir²⁴⁸.

Fotoğraf 4.12 Stratonikeia, Zeus Hypsistos Adak Yazıtı

Kaynak: G.H.R. Horsley ve J. M. Luxford, 2016: Fig 5.

4.6.7. Ankyra (Frigya)

Phrygia ve Kappadokia bölgelerinde bulunan yazıtlar genellikle gündelik hayat ve ekonomik kaygılarla alakalı görünmektedir. Mitchell Phrygia’da en yüksek tanrının Attis olduğunu ve Theos Hypsistos adlandırmasının Attis ile ilişkili olduğunu belirtmiştir²⁴⁹.

²⁴⁶ Karakuş, 2018: 9.

²⁴⁷ Horsley ve Luxford, 2016: 153.

²⁴⁸ Cline, 2011: 41.

²⁴⁹ Mitchell, 2010: 173.

Ancyralı bir tüccar Theos Hypsistos adına adak yazıtı diktirmiştir²⁵⁰. Ayrıca Ancyra teritoryumunda bulunan Kalecik'ten MS 3. yüzyıla verilmiş olan bir eser (Fotoğraf 4.13) bir binanın bakım çalışmalarını listelemektedir²⁵¹. Yazıtın başında tanrı için verilen üç lakabın birleşimi (megas theos, theos hypsistos ve theos epouranios) metni yazan Yahudi'nin belki de pagan tanrıları gibi tanrıyı çok yönlü ifade etmek istemiş olabileceğini düşündürmektedir²⁵².

Fotoğraf 4.13 Ancyra, Kalecik'ten Yazıt

Kaynak: G.H.R. Horsley ve J. M. Luxford, 2016: Fig. 6.

τῷ μεγάλῳ Θεῷ Ὑψίστῳ καὶ ἐπουρανίῳ καὶ τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ ἀγγελίοις καὶ τῇ προσκυνητῇ αὐτοῦ προσευχῇ τὰ ᾧδε ἔργα γέινεται	“Yüce ve Göksel Tanrı Hypsistos ve onun kutsal melekleri ve onun saygıdeğer ibadethanesi için buradaki işler yapılıyor.”
---	---

4.6.8. Aizonai (Frigya)

Afyonkarahisar iline bağlı Çavdarhisar ilçesi sınırları içinde bulunan ve Frigya'nın önemli şehirlerinden biri olan Aizonai'den bazı adakların Theos Hypsistos'a adandığı düşünülmektedir²⁵³.

²⁵⁰ Mitchell, 2010: 163.

²⁵¹ Horsley ve Luxford, 2016: 155.

²⁵² Horsley ve Luxford, 2016: 156.

²⁵³ Rici, 2017: 136.

Αὐρ. Ἀσκληπιάδ[ης] ἔλεηθεις ἀπ' ὅλων τῶν παθημάτων εὐξάμενος Θεῶ 'Υ[ψ]ίστω μετὰ τῶν ιδίων ²⁵⁴	Aurelius Asklepiades, tüm acılarından kurtarıldıktan sonra, dua ederek kendi aile üyeleriyle birlikte (bu adağı) Tanrı Hypsistos'a (adadı).
--	---

4.7. Hypsistos'un Epithet Olarak Kullanımına Dair Seçilmiş Epigrafiik Veriler

4.7.1. Seleukeia – Kalykadnos (Kilikya)

Günümüzde Silifke olarak bilinen ve Kilikya bölgesinde yer alan Seleukeia'da Zeus Hypsistos'a adanmış bir yazıt bulunmuştur²⁵⁵;

Διὶ 'Υ[ψ]ίστω 2 Νᾱς Μά- ρκου 4 [ε]ὐχρήν. 256	Marcus'un oğlu Nas, bu adağı Zeus Hypsistos'a (adadı).
--	--

4.7.2. Panormos - Kyzikos (Mysia)

Kyzikos'un önemli limanlarından biri olan Panormos'da ele geçen bir onurlandırma anıtında Thallos isminde eponymos²⁵⁷ bir memurun onu Zeus Hypsistos'a ve köye adadığı belirtilmektedir (Fotoğraf 4.14). Alınlıklı stelde sahne üç bölünmüştür. Alt bölümde farklı eylemlerde bulunan dört figür vardır. Bunlar çift flüt çalan oturan bir figür, çıplak kadın dansçı, Frig başlığı takmış çıplak dans eden figür ve şarap kazanının başında duran erkek bir figürdür. Orta bölümde altı figür tıpkı bir symposium sahnesi gibi uzanmış şekilde tasvir edilmiştir. Üst bölümde ise bir niş içerisine alçak kabartma şeklinde işlenmiş ve üste yapılan alınlık sayesinde tapınak içinde görünümü verilmiş üç figür vardır. Bu figürlerin de Zeus Artemis ve Apollon oldukları anlaşılmaktadır²⁵⁸.

Διὶ ὁ- ψίστωι κ(αὶ) ΤΩΧΩ Θάλλος ἐπώνυμος τὸν τελαμῶνα ἀπέδωκα.	Ben eponymos Thallos, bu kaideli steli Zeus Hypsistos'a (adak olarak) verdim.
--	---

²⁵⁴ Ricl, 2017: 136; SEG 40, No.1188.

²⁵⁵ Mitchell, 1999: 102.

²⁵⁶ MAMA III, 4.

²⁵⁷ Eponymos: Hellen toplumunda, bir şehir-devletin adını taşıyan "eponymos" genellikle bir yıl süreyle seçilir ve şehri temsil ederdi. Bu kişi, o yıl boyunca bazı resmi görevleri yerine getirirdi. Örneğin, resmi belgelerin tarihlerine mührünü basmak gibi görevler üstlenebilirdi.

²⁵⁸ CAPIInv. 1007 (E.T. 21.04.2024); AGRW 110 (E.T. 21.04.2024); ayrıca bkz. Harland, 2009: 30-31.

Fotoğraf 4.14 Panormos'tan Thallos'un Zeus Hypsistos için adak steli

Kaynak: AGRW 110, <http://www.philipharland.com/greco-roman-associations/?p=537> (E.T.: 21.04.2024)

4.7.3. Edessa (Yunanistan)

Bir girland üzerinde bir kartal tasvir edilmiş olan steli Zoilos, Zeus Hypsistos için adadığını bildirmiştir (Fotoğraf 4.15)²⁵⁹;

Zώϊλος Ἀλεξάνδρου ὑπὲρ τῶν παιδίων Διὶ Ὑψίστῳ.	Alexandros'un oğlu Zoilos, (bu adağı) çocuklar için, Zeus Hypsistos'a (adadı).
--	--

Fotoğraf 4.15 Edessa, Zoilos'un Zeus Hypsistos'a adak steli

Kaynak: Tacheva - Hitova, 1978: Abb 1

²⁵⁹ Mitchell, 1999: 130; SEG 40, 537.

4.7.4. Neapolis (Kavala – Yunanistan)

Yunanistan'ın Doğu Makedonya ve Trakya bölgesinde bulunan liman şehri Neapolis (Kavala)'dan Zeus Hypsistos adak yazıtı²⁶⁰ Pythodoris'in kardeşi ve öldürülen Kotys'in en büyük oğlu Rhoimetalkas III adına yapıldığı belirtilmiştir²⁶¹.

1 Διὶ Ὑψίστῳ εὐχαρισ[τή]- ριον ὑπὲρ κυρίου βασιλέος {sic} Θρακῶν Ῥοιμητάλκα Κότυος 5 καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ Εὐτυχος ὁ ἐκ τῶν λατόμων καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν πάντες.	“Taş ustalarından Eutykhos ve yanındaki çocukları; Kotys’ün oğlu, Trakların kralı efendimiz Rhoimetalkas ve onun çocukları için Zeus Hypsistos’a şükranlarını (sundular).”
--	---

4.7.5. Akrini-Kozani (Yunanistan)

Akrini’de MÖ 2. yüzyıla tarihlenen bir stelde Zeus ayakta durur şekilde hafifçe sola dönmüş biçimde tasvir edilmiştir (Fotoğraf 4.16). Sağ elinde bir omphalos kasesi tutarken, sol eliyle bel hizasındaki himationunu kavramaktadır. Sahnenin sol tarafında, arka planda, dor düzeninde başlığı bulunan yivsiz bir sütunun üzerinde kanatları kapalı, sağa doğru dönük bir kartal oturmaktadır. Kabartmanın üst kısmında, tanrının sağında ve solunda bir yazıt bulunmaktadır. Üst kısmı hasar almış olsa da hala okunabilen yazıttan, Artemas veya Artemon ile Nikanor'un, Nikanor'un oğulları olarak, kabartmayı Zeus Hypsistos’a adadıklarını öğreniyoruz²⁶²:

Διὶ Ὑψίστῳ Ἀρτεμ[ας] καὶ Νεικ[ά] νων οἱ [Νει] 5 κάνορος εὐ χην.	“Nikanor’un çocukları Artemas ve Nikanor bu adağı Zeus Hypsistos’a (sundu).”
--	---

²⁶⁰ Thrakika 6 (1935) 302,1.

²⁶¹ Tacheva - Hitova, 1983: 202.

²⁶² Ioannis, 2007: 15.

Fotoğraf 4.16 Akrini - Kozani, Zeus Hysistos Steli

Kaynak: Ioannis, 2007: πίν. 6α

4.7.6. Dion (Yunanistan)

Dion’da oldukça geniş bir alanı kapsayan ve şehrin en önemli kutsal alanlarından biri olan Zeus Olimpos kutsal alanı ve kültünün yanı sıra Zeus Hysistos kültü de vardı. Kutsal alan Baphyra nehrinin batı kıyısında İsis kutsal alanının batısında yer almakta ve Peristilli bir avludan oluşmaktadır. Avlunun merkezinde Zeus Hysistos için bir tapınak bulunur (Fotoğraf 4.17)²⁶³.

Fotoğraf 4.17 Dion, Zeus Hysistos Kutsal Alanı

Kaynak: Ioannis, 2007: πίν. 19 β

²⁶³ Ioannis, 2007: 33.

Baphyra Olimpos Dağı eteklerinden doğan ve Dion yakınlarından geçen bir nehirdir ve günümüzde Mavroneri'nin (Kara Su) bu nehir olduğu tahmin edilmektedir. Kutsal alanın güneyinde iki adet adak ortaya çıkartılmıştır. İlki (Fotoğraf 4.18A) üzerinde kanatları açık şekilde duran bir kartal taşıyan, yeşil mermerden yapılmış ion düzeninde küçük bir sütundan oluşmaktadır ve üzerinde şu yazıt yer almaktadır²⁶⁴;

Δὴ Ὑψίστω / Λ. Τρέβιος / εὐξάμενος	“L(ucius) Trebius dua ederek (bu adağı sundu).”
------------------------------------	---

Aynı alanda yine kanatlarını açmış bir kartal figürünü merkeze alan mermer bir alınlık bulundu (Fotoğraf 4.18B). Kartalın üzerinde bir taç bulunurken iki yanı da kulak figürleri ile çerçevelenmiş ve köşelerde çiçek motifi kullanılmıştır. Üzerinde şu yazıt yer almaktadır²⁶⁵;

[Δ]ὴ Ὑψίστω εὐχὴν / Γ. Ὀλύμπιος Παῦλος ἱερητ[εύσας]
“Rahiplik yapmış olan G(aius) Olympios Paulus bu adağı (adadı).”

Fotoğraf 4.18 Dion, Zeus Hypsistos için adaklar A-B.

Kaynak: Ioannis, 2007: πίν. 21 α – 21 β.

4.8. Hypsistos, Zeus Solymeus ve Termessos

Ele geçen yazıtlar sayesinde Termessos'un baş tanrısının Zeus Solymeus olduğundan ve Luviler'in Hava Tanrısı Tarhu/Tarhunt'un Hellenleşmiş görünümü olduğu kabul gören Zeus Solymeus'un yalnızca Termessos'ta değil kentin içinde yer aldığı ve Termessoslular'ın da mensubu olduğu Solymier'in yerleşim alanını oluşturan tüm dağlık Milyas bölgesinde baş tanrı konumunda olduğundan bahsetmiştik²⁶⁶.

Solymier hakkında ilk bilgileri Homeros'un İliada'sından edinmekteyiz²⁶⁷. Çelgin'in de belirttiği gibi destanda Lykialı Bellerophon'tes'in “Ünlü Solymier” ile savaşının en çetin

²⁶⁴ Ioannis, 2007: 35.

²⁶⁵ Ioannis, 2007: 35

²⁶⁶ Çelgin, 2002: 122; bkz. s. 3; Raimond, 2007: 157.

²⁶⁷ Homeros, İlyada VI. 145 ve devamı.

savaşı olduğu ve destanın sonunda oğlu İsandros'un "Ünlü Solymler" ile çarpışırken Ares tarafından öldürüldüğüne değinilmesiyle, tarihsel anlamda Solymler ile Lykialılar'ın birbirleriyle kuşaklar boyu savaştığı anlaşılmaktadır²⁶⁸. Herodotos da Lykialılar'ın topraklarına eskiden Milyas, Milyaslular'a da Solymoslular denildiğinden bahseder²⁶⁹. Strabon ise I. kitabının bir pasajında Homeros'un verdiği bilgilerden söz ederken Solymoslular'ın Toros Dağları'nın Lykia dolaylarından Pisidia'ya kadar uzanan doruklarında yaşadıklarına değinir ve XIII. kitabında Termessoslular'ın kentinin üstündeki dağın Solymos olarak isimlendirildiğini ve Termessoslular'ın kendilerine de Solymoslular denildiğini bildirmektedir²⁷⁰. Lykialılar'ın ve Rhodos kökenli Hellen kolonistlerinin baskıları sonucu önceden yaşadıkları bölgeleri terk ederek Termessos ve onu çevreleyen dağlık Milyas bölgesine çekilmiş varlıklarını burada Termessos halkı olarak sürdürmüş oldukları anlaşılmaktadır²⁷¹.

Solymeus, Solymoslular ile aynı adı taşımakta, köken itibarıyla muhtemelen ata olarak düşünülmüş, dağ doruğunda oturan ve kentin en yüksek tanrısıdır²⁷². Zeus Solymeus'un dağ doruğunda algılanan hali Kapadokya sikkelerinde Argaios üzerinde kartal betimlemeleriyle karşımıza çıkar²⁷³. Termessos'da pek çok yerli ve yabancı tanrı ve tanrıça hem epithetli hem de epithetsiz olarak tapınım görmüştür ve Çelgin'e göre Termessoslular Hellenleşmenin güçlü etkisiyle Hellen tanrı ve tanrıçalarının çoğunun adını kendi yerli tanrılarına uyarlamış, özdeşleştirmiş olmalıydı ve böylece yeni tanrılar zamanla eskilerinin yerini almıştır²⁷⁴. Bu da bir bölgede veya bir dönemde yeni ortaya çıkan inançların ve tanrıların nasıl kendilerinden öncekinin yerini aldığına ve bunu yaparken de nasıl bir dönüşüm yaşandığına dair fikir verebilir. Çelgin'e göre esasen Hellenistik Çağ öncesinde Artemis su ve kaynak, Solymos ise kayalık ve dağ tanrısı olarak Termessos'ta tapınım görmekteyken zamanla Solymos Zeus'la, Kybele de Artemis veya Leto ile birleşmiştir²⁷⁵.

4.8.1. Nümizmatik Veriler

Termessos'ta Zeus Solymeus'a ve kahraman kültüyle ilişkili görülen Solymos'a verilen önem sikkeler üzerinde Zeus ve Ares'e benzer şekilde zırhlı, miğferli, ayakta veya

²⁶⁸ Çelgin, 1997: 57, 74-81.

²⁶⁹ Herodotos, I. 173.

²⁷⁰ Strabon, I. 21; XIII. 630.

²⁷¹ Çelgin, 1997: 69.

²⁷² Çelgin, 1997: 163.

²⁷³ Hakman, 2012: 132; Akbaş, 2019: 12, 38-40; Ayrıca bkz. Akbaş, Kat. No: 3, 4, 6.

²⁷⁴ Çelgin, 2002: 123; bkz. s. 3-4.

²⁷⁵ Çelgin, 1997: 162.

oturur biçimde tasvirlerle kendini gösterir²⁷⁶. Sikkeler üzerinde “ZEVC COAVMEVC” veya “COAYMOC” lejantı yer alır. Talloen, efsanevi kahramanların Pisidia kentlerinde varlıklarını sürdürmesinin özellikle İmparatorluk Dönemi’nde polis kimliği fikirlerini oluşturmak ve yerel bir tarih duygusu yaratmak için kullanıldığını Solymler’in atası Solymos’un da MÖ 5. yüzyıldan beri tasdik edilse de MS 2. yüzyılda ve MS 3. yüzyıl başlarında bir dizi sikkenin basılmasıyla yeniden canlanmış gibi görüldüğünü belirtmiştir²⁷⁷. Sikkeler üzerinde miğferli ve zırlı Ares’e benzer savaşçı görünümlü figürler Solymos ile ilişkiliyken (Fotoğraf 4.22)’de görülen Olimpia Zeus’una benzer figür Zeus Solymeus’tur.

Fotoğraf 4.19 Termessos Major, Pisidia. AE21 yarı otonom Sikke.

MS 138-268. 9.14 g.

Kaynak: Wildwinds, Pisidia: Termessos Major coins;

https://www.wildwinds.com/coins/greece/pisidia/termessos_major/i.html (E. T.: 12.11. 2024).

BMC 27: Termessos Major, 21 milimetre çapında, yarı otonom basım, 9.14 gram bronz sikke MS 138-268. tarihlenmiştir. Ön yüzde “TERMHCCEWN” lejantı ve sol tarafa dönük miğferli, giyinik Solymos büstü. Arka yüzde “COLYMOC” lejantı ile miğferli Solymos, sol tarafa dönük, mızrak ve kılıç tutuyor. (Fotoğraf 4.19).

²⁷⁶ Lanckoronski, 1892: 3; Büyükkolancı, 1996: 32; Wildwinds, Pisidia: Termessos Major coins, https://www.wildwinds.com/coins/greece/pisidia/termessos_major/i.html (E. T.: 12.11. 2024).

²⁷⁷ Talloen, 2015: 190.

Fotoğraf 4.20 Termessos Major, Pisidia, Şehir sikkesi

AE23, 8.32 gr. MS 138-268.

Kaynak: Wildwinds, Pisidia: Termessos Major coins;

https://www.wildwinds.com/coins/greece/pisidia/termessos_major/i.html (E. T.: 12.11. 2024).

BMC 36: Termessos Major, 23 milimetre çapında, 8.32 gram bronz şehir sikkesi. MS 138-268. Ön yüzde “TER-ME[CCEWN]” lejantıyla miğferli, sakallı, zırhlı büst, sağa dönük. Arka yüzde “COLY-MOC” lejantıyla miğferli Solymos, sola oturmuş, sağ elinin işaret parmağını kaldırıyor (Fotoğraf 4.20).

Weber 7468; Mionnet VI, 221; Imhoof KM 6; BMC 36; SNG France III 2161.

Fotoğraf 4.21 Termessos Major, Pisidia, yarı otonom sikke.

MS 3. yüzyıl. 6.96 gr.

Kaynak: Wildwinds, Pisidia: Termessos Major coins;

https://www.wildwinds.com/coins/greece/pisidia/termessos_major/i.html (E. T.: 12.11. 2024).

SNG France 2158: Termessos Major, 6.96 gram, yarı otonom, MS 3. yüzyıl. Ön yüzde “TERMEI” lejantıyla miğferli ve zırhlı Solymos büstü, sola dönük. Arka yüzde “COLUMOC” lejantıyla miğferli ve askeri kıyafetli Solymos, sola dönük şekilde oturmuş, sağ elini kaldırıyor (Fotoğraf 4.21).

SNG von Aulock 5345; SNG France 2158.

Fotoğraf 4.22 Termessos Major, Pisidia, AE26 yarı otonom sikke.

AD 238-268. 12.69 g.

Kaynak: Wildwinds, Pisidia: Termessos Major coins;

https://www.wildwinds.com/coins/greece/pisidia/termessos_major/i.html (E. T.: 12.11. 2024).

SNG France 2184: 26 milimetre çapında, 12.9 gram, Termessos Major, yarı otonom bronz sikke. MS 238-268. Ön yüzde “ZEYC COLYMENYC” lejantıyla oturur halde Zeus, sola dönük şekilde bir elinde Nike ve diğerinde asa tutuyor. Arka yüzde “TER MEIZONWN” lejantıyla Athena, sola dönük şekilde duruyor ve aynı şekilde Nike ve mızrak tutuyor, arkasında ise kalkanı var (Fotoğraf 4.22).

SNG France III 2184; Paris 906; Imhoof GRM 3; Kosmetatou 48.

4.8.2. N5 Tapınağı

Kent merkezinin güneydoğusunda agora ile direkt bağlantısı olmayan ve N4 ile N6 tapınakları arasında yer alan ve kentin peripteros planlı iki tapınağından biri olan N5 tapınağını ilk inceleyen Lanckoronski ve ekibidir ve Niemann yapının plan, cephe ve mimari elemanlarını detaylıca ele almış ayrıca yapıyı “Baştapınak, İon düzenli Peripteros veya N5 Tapınağı” olarak tanımlamıştır²⁷⁸. Akurgal ise Iphigeneia kabartmalarına dayanarak Artemis’e adanmış olduğunu düşünmüştür²⁷⁹. Abbasoğlu ve ekibinde yer alan A.V. Çelgin, G. Çelgin, B. İplikçioğlu 1989 yılında gerçekleştirdikleri epigrafi araştırmaları sırasında tapınak içinde iki yazıt keşfetmişlerdir²⁸⁰. Yazıtlardan ilkinde göre;

²⁷⁸ Lanckoronski, 1892: 80 ve devamı.

²⁷⁹ Akurgal, 2007: 465.

²⁸⁰ Abbasoğlu-İplikçioğlu, 1990: 210-211.

[Αὐτοκράτορι Κ]αίσαρι
[Τραιανῶ Αδρ]ιανῶ Σε-
[βαστῶ Ὀλυμ]πίῳ καὶ θε-
[οις] δῆμος
]ΤΟΠΕΡΙΝΑ
].ΧΩΡΗ
]ΟΥΑΥ

Büyükkolancı yazıtın 4. Satırındaki kırık yer sebebiyle iki şekilde tamamlanabildiğini belirtmiştir;

“[Termessos] halkı, Olymposlu İmperator Caesar Traianus Hadrianus Augustus’a ve tanrılara (yaptırdı)” ya da “Halk, Olymposlu İmperator Caesar Traianus Hadrianus Augustus’a ve [vatanın] tanrılarına (yaptırdı)”²⁸¹. Buna göre tapınağın Hadrianus döneminde kenti ziyaret edeceği ümidiyle yapılmış olabileceği düşünülmüştür²⁸². Yapının içindeki ikinci yazıta göre;

[ἐκ τῶν]
[αὐτοκράτορος χρημά των ἐκ φιλοτειμίας
Κλαυδίων Μολιανού,
Ἀγριππείνου, Μαρκέλ-
λου, Οὐάρου καὶ τῶν
λοιπῶν πόρων
τοῦ δήμου.

“Claudius Molianus, Claudius Agrippinus, Claudius Marcellus, Claudius Varus'un ricalarıyla imparatorun sağladığı paralar ve Termessos halkının diğer kaynaklarından (onarıldı)”²⁸³.

Yazıtta geçen kişi adlarının Termessos'ta daha önce tanınan iki aileye mensup olmaları dolayısıyla bahsedilen imparatorun Antoninus Pius olduğu ve tapınağın M.S.140 yıllarında Karia, Lykia, Rodos ve Kos'ta büyük tahribata neden olan depremde sonra Antoninus Pius'un maddi yardımıyla onarıldığı anlaşılmaktadır²⁸⁴.

Büyükkolancı, yapının bulunduğu bölgede Hellenistik Dönem'e ait birçok kutsal yapı bulunduğuna dikkat çekerek, son çalışmalarla keşfedilen bu yazıtların tarihleme konusuna

²⁸¹ Büyükkolancı, 1996: 118.

²⁸² Abbasoğlu-İplikçioğlu, 1990: 210.

²⁸³ Büyükkolancı, 1996: 118.

²⁸⁴ Abbasoğlu-İplikçioğlu, 1990: 210-211.

açıklama getirmiş olmasıyla onarım gören tapınağın Hellenistik Dönem'e ait olduğu düşüncesinde olduklarını belirtmiştir²⁸⁵.

Kentin ve bölgenin en büyük kültlerinden biri olan Zeus Solymeus tıpkı Zeus gibi aslen bir kayalık, dağ ve fırtına tanrısıdır ve adını Termessos'un erişilmesi güç yamaçlarının karşısında yükselen Solymos (Güllük) dağından almaktadır²⁸⁶. Büyükkolancı Hellenistik Dönem'den önce Solymos adına bir tapınağın varlığını düşünemesek de yerleşimin gerçek kent görünümüne Hellenistik Dönem'de ulaştığı süreçte önceden var olan yerel Solymos kültürünün, Zeus kültü ile birleştiğine değinmiş ve açık hava tapınımının yerini yeni çağın getirdiği yeni kültürler ve tanrıların beraberinde getirdikleri yeni geleneklere bıraktığını ve böylece tapınak yapılma itiyacı doğmuş olabileceği belirtmiştir²⁸⁷. Bu tümüyle eski kültürlerin yenileri ile birleşmesi ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasıyla beraber tapınım görmeleri ile ilgilidir²⁸⁸. Bu tür bir dönüşüm antik dönemlerde yaygın bir uygulamaydı. Böylece, Büyükkolancı'ya göre, N5 Tapınağı'nın yeri eski kültürün açık hava tapınağının yeri olmalıdır çünkü Solymos dağını rahatça gören özel bir konumdadır²⁸⁹. Tapınağın konumu bu senkretik ilişkiyi destekleyen ve gelişmesine katkıda bulunmuş olan önemli bir unsurdur. Son dönemde N5 tapınağının Zeus Solymeus'a adanmasına yönelik karşı görüş Noelle²⁹⁰ tarafından ortaya konmuşsa da konu hakkındaki tüm tartışmalara yeniden yer veren Talloen son tahlilde Büyükkolancı'nın görüşünü desteklemiştir²⁹¹.

Talloen, Kosmetatou'nun Termessos'taki Zeus Solymeus rahipliğinin ömür boyu (*dia biou*) değil, belirli bir süreyle sınırlı olduğu yönündeki görüşünü ele almıştır. Ancak, Talloen bu düşüncenin bir suskunluk argümanına (*argumentum e silentio*) dayandığını, yani yazıtların bir konuya değinmemesinin, o konunun hiç var olmadığına dair kesin bir kanıt sunamayacağını savunmuştur. Talloen, aksine İmparatorluk Dönemi boyunca rahipliğin ömür boyu sürdüğüne dair mevcut kanıtların, Kosmetatou'nun görüşünü çürüttüğünü belirtmektedir²⁹².

Theos Hypsistos'un ışık ve ateş ile ilişkilendirilmesi ve monoteist inançların doğasında olduğu gibi insana benzer tasvirlerinin olmamasına karşın Talloen, ayakların veya

²⁸⁵ Büyükkolancı, 1996: 119-120.

²⁸⁶ Büyükkolancı, 1996: 121.

²⁸⁷ Büyükkolancı, 1996: 121.

²⁸⁸ Büyükkolancı, 1996: 121.

²⁸⁹ Büyükkolancı, 1996: 121-122.

²⁹⁰ Nolle, 2009: 275-277.

²⁹¹ Talloen, 2015: 93-94 dn. 90, 103.

²⁹² Talloen, 2015: 120.

ayak izlerinin temsili yoluyla soyut varlığının somut hale getirilmiş olduğunu belirtmiştir²⁹³. Hypsistos'un soyut olması onu daha felsefi bir düzleme taşır hem de daha geniş bir topluluk tarafından kabul edilebilir hale getirir. Bununla birlikte ayak izlerinin kullanımı, onun fiziksel olarak dünyada var olduğuna dair bir kanıt sunar ve inananlarla daha yakın bir bağ kurulmasını sağlar; bu durum pagan ibadetçiler için daha alışılmış bir uygulama olmasını sağlar. Ayak izi ile Hypsistos'un somutlaştırılması kültün ritüel ve inanç yapısının yanısıra paganizmden monoteizme geçişteki ara formları anlamak için önemli bir ipucu sunar.

Solymos'un Zeus ile olan birleşimi ve kültün dönüşümü gibi zamanla güçlenen monoteist inancın etkisiyle Zeus Solymeus'un da bu yeni inanç sistemiyle senkretik bir bağ kurmuş olduğu düşünülebilir. Hypsistos "yüce, en yüce" terimi monoteist inançların gelişiminde önemli bir yer tutar ve paganizmde hem henoteist hem megateist bir kavram olarak değerlendirilebilir. Böylece Hypsistos'un farklı inanç sistemleri arasındaki karmaşık etkileşimler içinde kalp kırmayan birleştirici bir rol oynadığı söylenebilir. Çalışmada ele aldığımız ve Theos Hypsistos'a adanmış olan ayak heykelinin konumu da tıpkı Zeus Solymeus tapınağı gibi kentin yüksek bir mevkinde ve tam da Solymos Dağı ile karşı karşıyadır. Ön cephesi dağa doğru dönük duran heykel böylece kentin baş tanrısı olan kutsal Solymos ile bir bağ içindedir. Daha önce ele aldığımız Zeus Hypsistos epigrafileri de Hypsistos sıfatı ile Zeus'un ilişkisine dair fikir vermekte ve Solymeus ile olan bu bağlantısına anlam katmaktadır²⁹⁴. Sonuç olarak, bu tanrıların ve kavramların birbiriyle ilişkilendirilmesi, hem yerel kültürlerin hem de yeni gelen inançların etkileşim içinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini gösterir. Bu bağlamda, Theos Hypsistos'un Zeus Solymeus ile ve kurucu ata Solymeus ile senkretik bir ilişki içinde olduğu fikri oldukça makuldür. Bu durum, hem dini hem de kültürel anlamda zengin bir katman sunmaktadır. Farklı gibi görünseler de ortak bir bağ içinde iç içe geçmiş kültürel unsurların yansımalarıdır. Hypsistos'un Zeus ile olan yaygın ortak ilişkisi göz önüne alındığında bu üçünün kentte iç içe geçen varlığı daha anlamlı hale gelmektedir. Theos Hypsistos bu ikisinin daha yüceltilmiş daha soyut ve evrensel bir hali olmuştur.

4.9. En Yüce Tanrı Theos Hypsistos ve Pagan Monoteizmi

Pagan, Yahudi ve Hristiyan inançlarının nasıl etkileşimde bulunduğunu ve monoteizm düşüncesinin "En yüce" kavramı ile nasıl geliştiğini anlamak için, kehanetlerin bu etkileşimdeki rolüne de kısaca bir bakış atmak faydalı olacaktır. İnsanlar ilahi varlıklara olan

²⁹³ Talloen, 2015: 194.

²⁹⁴ Bkz. bölüm 4.7

inançlarının başlangıcından itibaren, fani yaşamlarında karşılaştıkları kötülükler için sebepler ve çözümler aramış, kendilerinden daha güçlü ilahi varlıkların bu konuda ne düşündüğünü merak etmiş ve işaretler beklemiş olmalıdırlar. Apollon kehanetleri, pagan inançlarındaki çok tanrılı yapıdan, monoteizme geçişte önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu geçiş sürecinde, özellikle kehanetlerin tanrıların doğası ve bir ‘en yüksek’ varlığın özellikleri hakkındaki algıyı nasıl etkilediğini anlamak, monoteistik düşüncenin kökenlerine ışık tutabilir. Burkert’e göre böyle bir zorluğun karşısında insanlar kendilerinden daha fazla bilgiye sahip olduğunu düşündükleri bilge kişilere, bir kahin, rahip veya belki de bir rüya yorumcusuna, yani onlara cevaplar ve çözümler sunacak kişilere gideceklerdir²⁹⁵. Elbette kehanetlerin bildirilme yolları ve ritüelleri çağlar boyunca çeşitlenmiş ve şekil değiştirmiştir. Yöntemler ne kadar çeşitli ve değişken olsa da ortak olan şey kahinlerin bu konudaki değişmeyen güçlü rolüdür. Kahinler, kehanetlerin alınması ve yorumlanması sürecinde güvenilir bir araç olarak görülmüştür. Bu bağlamda, ritüeller ve yorumlama biçimleri değişiyor olsa da, ortada bir kahin figürünün bulunması, birçok kültürde kehanet geleneğinin temel bir unsuru olmuştur. Böylece monoteizmin pagan kültürlerinde kabulü konusunda da kahinlerin ve kehanetlerin rolü, hem ritüel uygulamalar hem de toplumsal inanç dinamikleri açısından önemli bir etken olarak değerlendirilebilir.

Roma Dönemi’nin ikinci ve üçüncü yüzyıllarında kamu ve özel yaşamda kehanetler önemli rol oynuyordu²⁹⁶. Bizans Dönemi’ne gelindiğinde Apollonik kehanetler farklı tanrıları ve her şeyi kapsayıcı bir varlığın farklı yönlerini temsil eden “en yüksek” tanrının “teolojik kehanetleri” olarak dönüşüm geçirdi ve tanrının ne olduğu sorusu üzerine eğildi. Kehanetlerde tek tanrı için, kendi kendine doğan ya da görünmez, dokunulmaz, sarsılmaz ve doğmamış gibi sıfatları sayılmaktadır²⁹⁷. Bu dönüşüm, Apollon kehanetlerinin, ‘en yüksek’ tanrıya dair inanç sistemlerinin gelişiminde nasıl bir araç haline geldiğini göstermektedir.

Pisidia, Pamphylia, İonia, Lykia gibi bölgelerde Apollon’a ait açık hava kült alanları benzersiz örnekler sunmaktadır. Pisidia’dan Kremna, Selge, Sagalassos, Adada, Termessos, Melli, Takina, Timbriada ve Prostanna ve çevreleri, sayısız kehanet yazıtının gün yüzüne çıkarıldığı merkezlerdendir²⁹⁸.

Işın’a göre sıradan insanlar için zor ve yıpratıcı, ayrıca pahalı yolculuklar gerektiren kehanet geleneklerinde zamanla değişimler oldu ve tapınak hizmetleri halka ulaştırıldı.

²⁹⁵ Burkert, 1996: 103.

²⁹⁶ Işın, 2014: 94.

²⁹⁷ Akar Tanrıver, 2009: 478; Işın, 2014: 91; Mitchell, 2003: 154.

²⁹⁸ Işın, 2014: 88 ve devamı.

Herkes zengin değildi ancak zar ya da alfabe kehaneti bu hizmeti herkesin erişimine sunuyordu.²⁹⁹

Clarios Apollo'nun kehanetleri, özellikle güneybatı Anadolu'da yazıtlar aracılığıyla çok yüksek bir tanınırlık seviyesine ulaştı. Yazıtlar, bölgenin dağlık, ulaşılması zor, izole yerleşimlerine kolayca dağıtıldı. Böylece, kehanet yazıtlarında belirtilen tavsiyeler ve özdeyişler, herkesin kolayca erişebileceği öğretilere dönüştü. Tanrılara, özellikle kehanet tanrısı Apollon'a ve girişim, yolculuk ve şans tanrısı Hermes'e yapılan adakların, bir avuç zarın rastgele düşmesiyle ilahi iradeyi ortaya çıkardığına inanılıyordu³⁰⁰.

Zar/kemik kehanetleri için, danışmak isteyenlerin bir hayvanın dört kenara sahip boyun kemikleri olan astragalusları fırlatması gerekiyordu. Dört kenardan elli altı kombinasyon elde edilebilir ve her bir kombinasyona uygun bir dize kehanet taşının kendisine kazınmıştı³⁰¹. Alfabetik kehanette ise, inanan kişi, alfabedeki her harfle yazılmış veya boyanmış yirmi dört taş veya seramik parçası içeren bir torbadan bir parça çekmeliydi. Alfabedeki her harfin karşılık geldiği bir kehanet vardı ve kehanetin ilk kelimesi (Yunanca) o harfle başlardı, danışan kişi ise zarların veya çekilen parçanın yönlendirdiği satırları okumalıydı³⁰². Alfabe kehanetlerinin halk arasında yaygınlaşması, tek tanrılı bir inanca doğru evrilen dini yapının göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu kehanetler, tanrının iradesine erişimi demokratikleştirerek, kutsal olanın herkesin erişimine açık hale gelmesini sağlamıştır. Bu da, tanrıların doğasına dair bir sadeleşme ve her şeyi kapsayan bir tanrı fikrinin kabul edilmesi sürecine katkı sağlamıştır.

Melli'de Stephan Mitchell tarafından keşfedilen en önemli buluntular arasında iambik üçlü ölçüde yazılmış bir alfabe kehaneti ve bir adak metni bulunmaktadır. Bu, "tanrılar ve tanrıçalara" yönelik, "Klaroslu Apollon kehanetinin yorumu uyarınca" dikilen bir adak metninin tanımlanmış ilk Yunanca kopyasıdır. Aynı formülde olan dokuz Latince versiyon, metnin Britanya, Dalmaçya, Numidya, Sardinya, İtalya ve Mauretania gibi Roma İmparatorluğu'nun batı bölgelerindeki farklı buluntu alanlarından kaydedilmiştir: "Diis deabusque secundum interpretationem oraculi Clari Apollinis". Yazıtlı sunağın bulunduğu yer göz önüne alındığında, bu yazıtın bir konut yapısındaki bir kült odasıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Metnin sergilendiği apsisli oda, kült yeri olarak düşünülmelidir³⁰³.

²⁹⁹ Işın, 2014: 94.

³⁰⁰ Işın, 2014: 95.

³⁰¹ Işın, 2014: 95.

³⁰² Işın, 2014: 95.

³⁰³ Mitchell, 2003: 151-153.

Mitchell, söz konusu kehanetin, Lykia'daki Oinoanda'dan bilinen Klarian monoteistik kehanetine benzer olabileceğini öne sürer ve Melli'deki bu kült alanının geleneksel tanrılara ait bir pagan tapınağı değil, monoteistik amaçlar için tasarlanmış bir sığınak olduğunu belirtir³⁰⁴. Muhtemelen en yüksek tanrı Theos Hypsistos'a tapınım için yapılmıştır. Bulunan yazıtın Oinoanda'daki Klarian monoteistik kehanet yazıtıyla benzerliği, bu yoruma ulaşmayı kolaylaştırır çünkü Oinoanda'daki yazıt zaten Theos Hypsistos olarak tanımlanmıştır.

Oinoanda'dan bir yazıttan daha önce bahsetmiştik³⁰⁵. Ancak bu bağlamda Theos Hypsistos ve pagan monoteizmi üzerine yapılan çalışmalara ilişkin en önemli arkeolojik ve epigrafik bulgulardan biri olan Oinoanda yazıtlarından birine daha değinmek uygun olacaktır. İsimsiz bir tanrıya adanan bir yazıt altı dizeye ayrılmış olarak aşağıdaki gibidir³⁰⁶:

[A]ὐτοφύης, ἀδίδακτος, ἀμήτωρ, ἀστυφέλικτος, οὔνομα μὴ χωρῶν, πολυώνυμος, ἐν πυρὶ ναίων, τοῦτο θεός· μεικρὰ δὲ θεοῦ μερίς ἄνγελοι ἡμεῖς. τοῦτο πευθομένοισι θεοῦ πέρι ὅστις ὑπάρχει, Αἰ[θ]έ[ρ]α πανδερεκ[ῆ] θε]ὸν ἔννεπεν, εἰς ὄν ὀρῶντας εὐχεςθ' ἡώλους πρὸς ἀντολίην ἔσορῶ [v] τα[ς].	Kendi kendisinden doğmuş, eğitilmemiş, annesiz, sarsılmaz, bir isme hapsolmemiş, birçok isme sahip, ateşte yaşayan, işte bu Tanrı'dır. Biz, onun melekleri, Tanrı'nın küçük bir parçasıyız. Tanrı hakkında, doğasını soran sana, o (yani Apollon) Tanrı'nın her şeyi gören Aether olduğunu ve sabahları, güneşin doğuşuna bakarak ona odaklanıp dua etmen gerektiğini ilan etmiştir.
--	--

Yazıt en yüksek tanrıya nasıl ibadet edildiğine dair bilgi vermekle birlikte onun neye benzediğine yönelik bildirimde bulunmaktadır. Bu haliyle monotest geleneklerdeki tanrı tasvirine oldukça benzer bir ifade olduğu görülebilmektedir. İbadet edenler gün doğarken bir araya gelir ve güneşin dağların zirvesinde görünmeye başladığı yöne dua ederler, lambalar ise ateşte ikamet eden ve doğan güneşle temsil edilen tanrı için adak olarak sunulurdu, ayrıca bu tür lamba sunularının Hypsistos'a adanmış birçok mekânda da yaygın olması dikkat çekicidir³⁰⁷. Sonuç olarak, Apollon kehanetleri, sadece kehanet ritüelleri aracılığıyla tanrıların isteklerini öğrenmeye yönelik bir araç olarak kalmamış, aynı zamanda monoteizmin gelişiminde temel bir rol oynamış olmalıdır. Özellikle 'en yüksek' tanrı kavramının ortaya çıkışı, bu kehanetlerin çok tanrılı inançlardan monoteizme geçiş sürecine olan etkisini gözler önüne sermektedir. Apollon'un kehanetleri, tanrıların doğasına dair yeni bir anlayış geliştirerek, tek bir tanrının varlığına dair düşüncelerin yayılmasına katkı sağlamış olmalıdır.

³⁰⁴ Mitchell, 2003: 153-154.

³⁰⁵ Bkz. Bölüm 4.6.2.

³⁰⁶ Mitchell, 2003: 154.

³⁰⁷ Mueller, 2024: 41-43.

SONUÇ

Bu çalışmada, Termessos Antik Kenti'nin E10 olarak adlandırılan nekropol bölgesinde yer alan ve Theos Hypsistos'a adanmış olan boyutu bir metreden yüksek sandaletli bir ayak biçimindeki adak üzerine yoğunlaşmış ve bu eseri çok yönlü bir bakış açısı ile ele almak amaçlanmıştır. Araştırma, söz konusu eserin fiziksel özelliklerini, yazıtını ve eserin ikonografik bağlamını detaylı bir şekilde ele almayı, bu kült objesinin zamanlaması ve ait olduğu tarihsel bağlam hakkında bilgiler sunulmasıyla bütüncül bir bakış açısı yakalamayı hedeflemiştir. Eserin, tarih boyunca ihmal edilmesi ve doğal koşullar nedeniyle zarar görmesi, bilimsel bir değerlendirme yapılmasını daha da önemli hale getirmiştir. Bu bağlamda, eserin belgelenmesi adına teknolojik yeniliklerden faydalanılmıştır.

Heykelin zaman içinde yaşamış olduğu ve hala devam eden korozyon nedeniyle belirgin olmayan konturları fotogrametri yöntemi sayesinde daha detaylı incelenebilmiştir. Bu sayede normalde belirgin olmayan şekilde sandaletin ayakucunda bulunan kayışının sadece başparmağı kapsamadığını, aksine bütün parmakların üzerinden geçtiğini görebilmekteyiz. Yapılan incelemelerde sandalet kayışlarının özenle işlenmiş olduğu, yan kayışlarda dikiş detayı verildiği, anatomiye dikkat edildiği, dönem modasına uygun şekilde ayak konturunu takip eden bir taban tasarlandığı, bağcıkların özenle işlenmiş olduğu ve düğümün ortasında malzemesi bilinmeyen bir süslemenin izleri seçilebilmektedir. Roma Dönemi'ne ait sandalet biçimleri incelenmiş ve karşılaştırma için sandalet örneklerine yer verilerek heykelin sandalet biçiminin Roma Dönemi'nin basit ve kullanışlı *soleas* olduğu anlaşılmıştır. Heykelde boya izine rastlanmamıştır.

Adağın kaidesi toprak yığını arasında yarı yarıya gömülü durumda olduğu için yazıtı hakkında yeni bir çalışma yapılamamış ve bu kısım fotogrametri ile belgelenememiştir. Hem bu nedenle hem de eserin doğa şartlarından korunması amacıyla ileride bir kazı ve kurtarma çalışması yapılarak bu eksiklik giderilebilir. Neyse ki yazıtı 19. yüzyılda Pamphylia ve Pisidia Kentleri'nin ikinci cildinde Karl Lanckoronski tarafından kayıt altına alınmıştır. Güler Çelgin tarafından yazıtın değerlendirilmesi yapılmıştır ve yazıt hakkında tüm bilgilerini bizimle paylaşıp önemli önerilerde bulunarak araştırmayı desteklemiş ve heykel sahibi Theopompos'un adının geçtiği bir mezar hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır.

Constitutio Antoniniana, Roma İmparatoru Caracalla tarafından ilan edilen ve imparatorluk içindeki özgür tüm bireylerin Roma yurttaşı statüsü kazanmasını sağlayan bir kararnameydi. Bu karar, isimlendirme alışkanlıklarını ve yazıtların dilini de etkilemiştir. Böylece Theopompos adak yazıtında gens adı kullanmazken mezar yazıtında Marcus Aurelius

gens adını kullanmıştır ve bu da eserin MS 212 ortalarına veya sonrasına tarihlenmesini sağlayabilmektedir ancak bununla birlikte mezarda ceza miktarının toplamda on bin denaria gibi yüksek bir miktar olması bu yazıtın tarihini 3. yüzyılın ortalarına kadar götürebilir.

Antik kentin coğrafi ve kültürel bağlamı, eserin yüksek konumu ve yazıtında Heberdey'in okumasıyla adandığı düşünülen Theos Hypsistos kültünün Termessos'taki yansıması ve bu kültürün paganizmden monoteizme geçiş dönemindeki konumu birlikte değerlendirildiğinde eserin önemi daha net anlaşılmıştır. Araştırma sürecinde, Theos Hypsistos ve pagan monoteizmi ile antik çağ kehanetlerinin bu bağlamdaki yerine kısa da olsa yer verilmesi antik dönemin dinsel ve kültürel dinamiklerine ışık tutacak bir zemin hazırlamıştır. Çalışmada pagan monoteizmi ve Hypsistos arasındaki ilişki, hem yerel hem de genel düzeyde, epigrafik bulgularla desteklenmiştir. Eserin Termessos öznelineki fiziksel ve sembolik konumu ile adandığı düşünülen tanrının anlamı arasındaki uyum, bu adağın antik inanç sistemindeki önemini daha da belirgin hale getirmiştir. Adak ayak heykelinin konumunun kutsallığı vurgulamak için özellikle seçildiği düşünülmektedir.

Hypsistos kelimesi “en yüce” anlamına gelmekte ve antik çağ inançlarında pek çok tanrı için sıfat olarak kullanılabilirken aynı zamanda tek ve yüce olan tanrıyı ifade etmekte; bazen kendi başına bir tanrı olarak algılanırken bazen de hepsinin içinde en yücesi anlamına gelmektedir. Bu esnek anlamı onu Paganist ve Monoteist inançlar arasında güçlü ve ortak bir bağ haline getirmiştir. Aynı zamanda Termessos'un kutsal yerel tanrısı Solymos ile de özdeşleşmiştir. Solymos zaman içinde Zeus ile birleşerek kentin baş tanrısı olmaya devam etmiş; başlangıçta açık hava tapınımı görmekteyken yeni gelen inanç sisteminin gerektirdiği şekilde bir tapınağa sahip olmuştur. Solymos ve Zeus Solymeus tıpkı Zeus gibi, aslen bir kayalık, dağ ve fırtına tanrısıdır ve adını Termessos'un erişilmesi güç yamaçlarının karşısında yükselen Solymos Dağı'ndan almaktadır. Ayak heykelinin konumu da tıpkı Zeus Solymeus tapınağı (N5 Tapınağı) gibi kentin yüksek bir mevkiinde ve tam da Solymos Dağı ile karşı karşıyadır. Bu antik çağ inanç sistemlerinde coğrafi yerleşim ve tanrı algısının önemiyle bağlantılıdır. Ön cephesi dağa doğru dönük duran heykel böylece kentin baş tanrısı olan kutsal Solymeus ile bir iletişim ve bağ içindedir. Çalışmada ele aldığımız Zeus Hypsistos epigrafileri, Hypsistos sıfatı ile Zeus'un bağına dair fikir vermekte, bütün bu unsurlar Hypsistos ve Solymeus arasındaki bağlantıya ışık tutmaktadır. Söz konusu tanrılar farklı olarak algılansa da ortak bir bağ içinde iç içe geçmiş kültürel unsurların yansımalarıdır. Hypsistos'un Zeus ile olan yaygın ortak ilişkisi de göz önüne alındığında bu üçünün kentte iç içe geçen varlığı daha anlamlı hale gelmektedir. Theos Hypsistos bu ikisinin daha yüceltilmiş daha soyut ve evrensel bir hali olmalıdır.

Tarihin en ilkel dönemlerinden itibaren inanç duygusu, insanların yaşamlarını şekillendiren temel bir unsur olmuştur. Toplumların değişen ve etkileşim içinde olan inanç sistemleri, her şeye gücü yettiğine inandıkları tanrılarla kurdukları bağlar ve bu tanrılardan şifa beklentileri etrafında şekillenmiştir. Şifa arayışı, insanların tanrılarına olan umut ve bağlılıklarını güçlendirmiş, gerçekleşen dilekler karşılığında sunulan adak ve dualarla ifadesini bulmuştur. Zaman içinde bu uygulamalar inanç sistemlerinin değişimiyle birlikte dönüşümler geçirmiştir.

Ayak adak heykelinin yazıtı, eserin sağlık için bir minnettarlık sunusu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak sandalet sembolizmi, eserin anlamına derinlik katarak farklı yorumlara da kapı aralamaktadır. Antik dönemde sanat eserleri, genellikle semboller yoluyla daha derin anlamlar taşımaya amaçlamışlardır. Bu durumda sandalet giyen ayak figürü, tanrıya olan derin saygı ve bağlılığın bir ifadesi olabilir. Ayakları koruyan ve rahatlık sağlayan bu giysi tanrı tarafından kişiye bahşedilen refah ve sağlığın karşısında duyulan minnettarlığı temsil edebilir ve sadece bir hastalığın iyileşmesini değil, aynı zamanda bu iyileşme sürecinde geçilen zorluğu veya çabayı, kat edilen yolun sonucunda erişilen ferahlığı temsil ettiği ve tanrının rehberliğine saygı duyulduğu yorumu yapılabilir. Tanrının takipçilerine dünyevi veya ruhsal yolculuklarında rehberlik etmesi onları koruması ve yol göstermesi dileğini yansıtabilir.

Öte yandan, ayak ve özellikle sandaletli bir ayak figürü güçlü ve sağlam bir şekilde yere basma ve egemenlik ile ilişkili olarak düşünülürse Theos Hypsistos'un "evrensel güç ve otoritesi" düşüncesine ve "en yüce tanrı" oluşu düşüncesine bir gönderme olarak da yorumlanabilir. Heykelin boyutu ve sergilendiği alanın seçimi göz önüne alındığında, bu adağın Theos Hypsistos'un kendisini temsil eden bir epiphani, yani onun yeryüzündeki bir tezahürü olarak tasarlandığı görüşü de kesin olmamakla birlikte dikkate değerdir. Bu bağlamda sandalet, hâkimiyet, güven ve rehberlik düşüncelerini bir araya getirerek hem dünyevi hem de manevi bir anlam katmaktadır.

Bu çalışma, Termessos'taki Theos Hypsistos kültüne ışık tutarak eserin ikonografik, epigrafik ve teolojik bağlamını çok yönlü bir şekilde ele almış ve kültür mirasının korunmasına yönelik kapsamlı bir belgeleme sunmayı hedeflemiştir.

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu H. (1987). 1986 Yılı Termessos Yüzey Araştırmaları. V. *AST I*, 203-215. Stable URL:
http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/arastirmalar/05_arastirma_1.pdf
 (E. T.: 25.10.2023)
- Abbasoğlu H., – İplikçiöğlu B. (1990). Antik Termessos Kenti ve Çevresinde Epigrafya Araştırmaları. *VIII. AST*, Ankara 1990, Ankara 1991, s.209 vdd.
- AGRW Ascough R. Harland P. A. - John S. Kloppenborg. *Associations in the Greco-Roman World*. Stable URL: <http://www.philipharland.com/greco-roman-associations/> (E. T.: 30.12.2022)
- Akar Tanriver D. S. (2009). *Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri Ve Adaklar*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji ABD. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir.
- Akbaş, B. (2019). Argaios Betimli Caesarea (Kayseri) Sikkelerinin İkonografik Açından Değerlendirilmesi. T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Arkeoloji Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Akurgal E. (2007). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları A. Ş, İstanbul.
- Aphrodisias Donald F. McCabe. *Aphrodisias Inscriptions. Texts and List*, “The Princeton Project on the Inscriptions of Anatolia”, The Institute for Advanced Study, Princeton (1991). PHI CD 7, 1996.
- Baker S. A. (1996). Loosing a Shoe Latchet: Sandals and Footwear in the First Century. *Brigham Young University Studies*, 36(3): 196-206.
- Britannica T. Editors of Encyclopaedia (2024, Ekim 15). Sandal. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/sandal> (E.T.: 10.11.2024)
- Burkert W. (1996). *Creation of the sacred: Tracks of biology in early religions*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (Orijinal Gifford Konferansları, Şubat ve Mart 1989, University of St. Andrews). Stable URL:
https://books.google.com.tr/books?id=nXjRg_3p1s4C&lpq=PP1&hl=tr&pg=PP1#v=onepage&q&f=false (E. T.: 03.11.2024)
- Büyükkolancı M. (1996). *Pisidia Bölgesi Tapınak Mimarisi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. İstanbul.
- CAPInv Inventory of Ancient Associations “CAPInv. 1007,” Stable URL:
<http://ancientassociations.ku.dk/assoc/1007> (E. T.: 21.04.2024)

- Cline R. (2011). *Ancient Angels: Conceptualizing Angeloi in the Roman Empire*. D. Frankfurter, J. Hahn, H. S. Versnel (Ed.), *Religions in the Graeco-Roman World*, (Vol. 172). Leiden-Boston: Brill.
- Collar A. (2008). *Networks and Religious Innovation in the Roman Empire*, Exeter Üniversitesi, Doktora Tezi. Exeter.
- Collar A. (2013). *Religious Networks in the Roman Empire: The Spread of New Ideas*. Cambridge University Press 2013.
- Cumont F. (1911). *The Oriental Religions in Roman Paganism*. Open Court Publishing Company. Stable URL: <https://www.gutenberg.org/files/22213/22213-h/22213-h.htm> (E. T.: 20.12.2022)
- Cumont F. (1912). *Astrology and Religion Among the Greeks and Romans*. GP Putnam's sons. Stable URL: <https://www.astrologiahumana.com/astrologyreligionCumont.pdf> (E. T.: 20.12.2022)
- Cumont F. (1922). *After Life in Roman Paganism: Lectures Delivered at Yale University on the Silliman Foundation* (Vol. 49). New Haven Yale University Press 1922. Stable URL: https://www.gutenberg.org/cache/epub/64297/pg64297-images.html#Page_41 (E. T.: 20.12.2022)
- Çelgin A. V. (1990). *Termessos Kenti Nekropolleri*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Çelgin A. V. (1997). *Termessos Tarihi*. Yayınlanmamıştır. İstanbul.
- Çelgin A. V. (2002). Termessos Tanrıları ve Kent Alanı'ndan Artemis'in Yeni Epithet ve Kültlerini Belgeleyen Üç Yazıt (Bir Ön Değerlendirme). *Adalya V*, Cilt V: 121-136.
- Çelgin A. V. (2007). Termessos Örneği Bağlamında Agon'ların Antik Kent Yaşamındaki Yeri ve Son Epigrafik Araştırmaların Agonistik Yazıt Repertuvarına Katkısı. *CollAn*, VI: 27-47.
- Çelgin A. V., – Kürkçü M. (2016). Termessos'ta yeni keşfedilen “Pan Temenosu”. Burak Takmer, Ebru N. Akdoğu Arca, Nuray Gökalp Özdil (Ed.), *VIR DOCTUS ANATOLICUS: Studies in Memory of Sencer Şahin / Sencer Şahin Anısına Yazılar*. (Philia Supplements: Volume 1, 238–258). Kuzgun Yayınevi. İstanbul.
- Çelgin G. (2010). Constitutio Antoniniana'nın Termessos' taki Etkisi ve Kentteki Yazıtların Tarihlenmesindeki Önemi. *Anadolu Araştırmaları*, 12: 171-182.
- Demir H. (2019). Bizans Resim Sanatında Yanan Çalı Önünde Musa'nın Çıplak Ayak Ve Sandaletleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 63: 109-141.

- Dow S., – Upson F. S. (1944). The Foot of Sarapis. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 13(1), 58–77. Stable URL: <https://doi.org/10.2307/146898> (E. T.: 20.04.2024)
- Dunbabin K. M. (1990). Ipsa deae vestigia... Footprints divine and human on Graeco-Roman monuments. *Journal of Roman Archaeology*, 3, 85-109.
- Erpek, C. (2022). ŞAHİNEFENDİ (SOBESOS) GEÇ ANTİK ÇAĞ HAMAMI. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 12(3), 1621-1637.
- Ertekin E. (1995). *Hellenizm ve Roma Döneminde Batı Anadolu Hellen Kentleri'nde Kamu Hizmetleri*. T.C. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Flourentzos P. (2015). New Evidence About Theos Hypsistos Cult in Roman Cyprus. *CCEC*, 45(1): 383-388.
- Google Earth. *Termessos Antik Kenti Haritası*, Stable URL: <http://tinyurl.com/yyusy69u> (E. T.: 09.02.2024)
- Günaydın T. K. (2019). *Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Doğu Kültürleri*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Hakman M. (2012). *Kapadokya'da Zeus Kültü*. T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı. Doktora Tezi. Ankara.
- Hall A. S. (1978). The Klarian Oracle at Oenoanda. *ZPE*, 32, 263-268.
- Harland P. A. (2009). *Dynamics of Identity in the World of the Early Christians: Associations, Judeans, and Cultural Minorities*. London.
- Harland P. A. (29.03.2023) Parthians, Celts and Iberians or Germans: Scenes on the breastplate of the “Augustus of Prima Porta” (early first century CE). *Ethnic Relations and Migration in the Ancient World*. <https://philipharland.com/Blog/?p=7910>. (E. T.: 20.11.2024)
- Helm C. W. vd. (2023). Possible shod-hominin tracks on South Africa's Cape coast. *Ichnos*, 30(2), 79-97.
- Herodotos (1946). *Historiae I* (A. D. Godley, çev.). In The Loeb Classical Library (Vol. I). London: William Heinemann Ltd; Cambridge, MA: Harvard University Press. Stable URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.280372/mode/2up> (E. T.: 17.11.2024)
- Homer (1946). *The Iliad* (A. T. Murray, çev.). In The Loeb Classical Library. London: William Heinemann Ltd; Cambridge, MA: Harvard University Press. Stable URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.281509/mode/2up> (E. T.: 17.11.2024)

- Horsley G. H., – Luxford, J. M. (2016). Pagan Angels in Roman Asia Minor: Revisiting the Epigraphic Evidence. *Anatolian Studies*, 66: 141-183. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/24878368.pdf> (E. T.:12.12.2022)
- IAph2007 Reynolds, J. Roueché, C. - Bodard, G. *Inscriptions of Aphrodisias, 2007*. Stable URL: <https://insaph.kcl.ac.uk/insaph/iaph2007/index.html> (E. T.: 30.12.2022)
- IDP *Textile from Central Asia*. International Dunhuang Programme. <https://idp.bl.uk/collection/1B2BA37963F54E9B8C1936E112F073A5/> (E. T.: 10.11.2024)
- IGBulg IV *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, ed. Georgi Mihailov. 5 vols. Sofia 1958-1970, 1997. Vol. 4. Inscriptiones in territorio Serdicensi et in vallibus Strymonis Nestique repertae (1966). PHI Stable URL: <https://epigraphy.packhum.org/book/139?location=1703> (E. T.: 29.04.2024)
- IK Byzantion Łajtar, Adam. *Die Inschriften von Byzantion*. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, 58. Bonn 2000. PHI Stable URL: <https://epigraphy.packhum.org/book/190?location=1687> (E. T.: 29.04.2024)
- Ioánnis M. (2007). *Ιερά και λατρείες του Διός στη Μακεδονία. (Sanctuaries and Cults of Zeus in Macedonia)*, Aristoteles Üniversitesi Selanik, Yüksek Lisans Tezi.
- Işın G. (2014). The Sanctuaries and the Cult of Apollo in Southern Pisidia. *Anadolu*, (40). Stable URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/779416> (E.T.: 05.11.2024)
- İplikçioğlu B., vd. (2007). Epigraphische Forschungen in Termessos und seinem Territorium. IV. Österreichische Akademie Der Wissenschaften, Viena. Stable URL: <https://www.austriaca.at/3532-6inhalt?frames=yes> (E. T.: 01.12.2023)
- Karakuş O. S. (2017). *Roma İmparatorluk Döneminde Prusias ad Hypium*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi.
- Karakuş O. S. (2018). Karadeniz ve Anadolu Kentlerinde Theos Hypsistos Kültü. *Anadolu Araştırmaları*, 21: 1-20.
- Klinger S. (2018). Terracotta Models of Sandaled Feet: Votives from the Sanctuary of Demeter and Kore on Acrocorinth. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 87(3), 429-449.
- Kühnel H. (1992). *Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung: vom Alten Orient bis zum ausgehenden Mittelalter*. (Kröners Taschenausgabe, Band 453). Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

- Kürkçü M. (2016). Yeni Bulgular Işığında Termessos Şehirciliğine İlişkin Değerlendirmeler. *Cedrus*, 4: 127-138. Stable URL: <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/201609> (E. T.: 12.12.2022)
- KVMGM Kazı ve Yüzey Araştırmaları Faaliyetleri, Stable URL: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44150/kazi-ve-yuzey-arastirmalari-faaliyetleri.html> (E. T.: 28.02.2024)
- KVMGM Araştırma Sonuçları Toplantıları, Stable URL: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44761/arastirma-sonuclari-toplantilari.html> (E. T.: 13.06.2023)
- Lanckau J. (2011). Hypsistos: Cultural Translation of Jewish Monotheism in the Hellenistic Period. *Asiatische Studien/Études Asiatiques*, 65(4): 861-882.
- Lanckoronski K. (1892). Städte Pamphyliens und Pisidiens, Band II: Pisidien. Viyana, Tempsky. Heidelberger Historische Bestände. Stable URL: <https://doi.org/10.11588/diglit.4611> (E. T.: 13.12.2022)
- MAMA III Keil, Josef, and Adolf Wilhelm. *Denkmäler aus dem rauhen Kilikien*. Monumenta Asiae Minoris Antiqua [MAMA], 3. Manchester 1931.
- Merkelbach R. – Stauber J. (2002). *Steinepigramme aus dem griechischen Osten IV: Die Südküste Kleinasiens, Syrien und Palaestina*. München-Leipzig.
- Mitchell S. (1990). Archaeology in Asia Minor 1985-1989. *Archaeological Reports*, 36, 83-131. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/581028.pdf> (E. T.: 05.11.2024)
- Mitchell S. (1999). The Cult of Theos Hypsistos between Pagans, Jews, and Christians. Polymnia Athanassiadi, and Michael Frede (ed.), *Pagan monotheism in Late Antiquity*, Oxford Academic, 81-148.
- Mitchell S. (2003). S. Mitchell, Inscriptions from Melli (Kocaaliler) in Pisidia, *AnSt*, 53, 139-159.
- Mitchell S. (2010). Further Thoughts on the Cult of Theos Hypsistos, S. Mitchell, P. Van Nuffelen (ed.). *One God: Pagan Monotheism in the Roman Empire*. Cambridge University Press, Cambridge, 167-208.
- Morrow J. M. (1985). Greek footwear and the dating of sculpture. The University of Wisconsin Press.
- Mueller M. (2014). *Hypsistos Cults in the Greek World During the Roman Imperium*. Yüksek Lisans Tezi. McMaster University, Hamilton, Ontario. Stable URL: <http://hdl.handle.net/11375/16339> (E. T.: 22.12. 2022)
- Nolle J. (2009). Die Taurische Artemis im Tauros: Zeugnisse und Überlegungen zum Artemiskult von Termessos in Pisidien, in: O. Tekin (ed.) *Ancient History*,

- Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World. Studies in Memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan, and in Honour of Nezahat Baydur*, Istanbul, 275-289.
- Özgan R. (2013) *Roma Portre Sanatı I*. Ege Yayınları. İstanbul.
- Pendergast S., Pendergast, T., Hermesen, S. (2004). *Fashion, costume, and culture: clothing, headwear, body decorations, and footwear through the ages. Volume 4: Modern world part I: 1900-1945*. Thomson Gale. Stable URL: <http://librodigital.sangregorio.edu.ec/librosusgp/09165.pdf> (E. T.: 12.11.2024)
- Petridou G. (2009). Artemidi to İchnos: Divine Feet and Hereditary Priesthood in Pisidian Poglā. *Anatolian Studies*, 59: 81-93. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/27896791> (E. T.: 26.01.2024)
- PHI Searchable Greek Inscriptions, Stable URL: <https://epigraphy.packhum.org/> (E. T.: 15.12.2022)
- Raimond E. (2007) Hellenization and Lycian Cults during the Achaemenid Period. C. Tuplin (Ed.) *Persian Responses: Political and Cultural Interaction With(in) the Achaemenid Empire*. Classical Press of Wales.
- Ricl M. (2017). Cults of Phrygia Epiktetos in the Roman Imperial Period. *Epigraphica Anatolica*, (50), 133-148.
- Sarıkaya B. (2009). *Epigrafik buluntular ışığında Trakya'da kültler*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schürer D. (2016). Lykialıların Komşuları: Solymler, Rhodoslular, Milyashılar, Kabalialılar ve Karialılar. H. İşkan, E. Dünder (Ed.) *Lukka'dan Likya'ya - Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*. 100-109.
- Sebesta J. L., – Bonfante L. (2001). *The world of Roman costume*. University of Wisconsin Press. Stable URL: <https://books.google.com.tr/books?id=GxGPLju4KEkC&lpg=PP1&hl=tr&pg=PR10#v=onepage&q&f=false> (E. T.: 28.09.2024)
- SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Vols. 50-, Angelos Chaniotis, Ronald S. Stroud, Johan H. M. Strubbe. (Ed.), PHI, (2003-).
- Sharankov N. (2018). Notes on governors of Roman Thrace. *Bulletin of the National archaeological institute*, 44, 97-109.
- Smith R. R. R. (1995). *Hellenistic Sculpture*. Çev. A. Y. Yıldırım, (2002). Hellenistik Heykel. Homer Kitabevi.

- Spratt T. A. B., – Forbes E. (1847). *Travels in Lycia, Milyas, and the Cibyratis*. cilt I. Londra.
Stable URL: <https://tinyurl.com/jprw8xtv> (E. T.: 01. 11. 2023)
- Strabon (1917,1960) *Geographika* (H. L. Jones, çev.) *The Geography Of Strabo, books 1-17 in 8 volumes* (Vol. I, 1917; Vol. VI, 1960). In The Loeb Classical Library, London: William Heinemann Ltd. Stable URL: Vol.I: <https://archive.org/details/Strabo08Geography17AndIndex/Strabo%2001%20Geography%201-2/> (E. T.: 17.11.2024); Vol. VI: <https://archive.org/details/Strabo08Geography17AndIndex/Strabo%2006%20Geography%2013-14/page/n7/mode/2up> (E. T.: 17.11.2024)
- Tacheva - Hitova M. (1978). *Dem Hypsistos geweihte Denkmäler in den Balkanländern: (Untersuchungen zur geschichte der antiken Religionen, IV)*. Balkan Studies, 19 (1), 59-75.
- Tacheva - Hitova M. (1983). *Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia (5th Century B.C.- 4th Century A.D.)*. Leiden: Brill.
- Talloon, P. (2015). *Cult in Pisidia: Religious practice in Southwestern Asia Minor from Alexander the Great to the rise of Christianity*. Brepols Publishers.
- TAM II *Tituli Asiae Minoris, II: Tituli Lyciae linguis Graeca et Latina conscripti*, Ernst Kalinka (Ed.), fasc. 3, nos. 718-1230, Regiones montanae a valle Xanthi fluminis ad oram orientalem (1944).
- TAM III *Tituli Asiae Minoris, III: Tituli Pisidiae linguis Graeca et Latina conscripti, 1. Tituli Termessi et agri Termessensis*, R. Heberdey (Ed.), PHI, (1941).
- Thrakika. Syngramma periodikon ekdidomenon hypo tou en Athēnais “Thrakikou Kentrou” kai tēs “Hetairias Thrakikōn Meletōn” (Athens). PHI, Stable URL: <https://epigraphy.packhum.org/book/179?location=1485> (E. T.: 29.04.2024)
- Toramanoğlu S. (2006). *Anadoluda Antik Çağ şehir planları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Ustinova J. (1991). The "Thiasoi" of Theos Hypsistos in Tanais. *History of religions*, The University of Chicago Press, 31(2): 150-180. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/1063022> (E. T.: 13. 12. 2022)
- V&A. (24.06.2009). *Accession Number: 865&A-1903*. Major Myers Koleksiyonu. Stable URL: <https://collections.vam.ac.uk/item/O351640/pair-of-shoes-unknown/> (E. T.: 10.11.2024)

- V&A. (11.02.2004). *Accession Number LOAN:STEIN.344*. Stein Koleksiyonu. Stable URL: <https://collections.vam.ac.uk/item/O92510/the-stein-collection-shoe-unknown/> (E. T.: 10.11.2024)
- Van Nuffelen P. (2010). Pagan Monotheism as a Religious Phenomenon. S. Mitchell, P. Van Nuffelen (ed.). *One God: Pagan Monotheism in the Roman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 16-33.
- Villa Romana de Río Verde, Stable URL <http://www.arsfluentes.es/villa-romana/index.html> (E. T.: 28.10.2024)
- Wallace M. (1940). Sutor supra crepidam. *American Journal of Archaeology*, 44(2), 213-221. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/499414> (E.T. 08.11.2024)
- Wildwinds, Pisidia: Termessos Major coins. Stable URL: https://www.wildwinds.com/coins/greece/pisidia/termessos_major/i.html (E. T.: 12.11.2024).
- Wilson N. G. (ed.). (2006). *Encyclopedia of Ancient Greece*. Routledge, Londra.

EK 1- Agisoft Metashape Raporu

Agisoft Metashape

Processing Report
06 November 2024

Survey Data

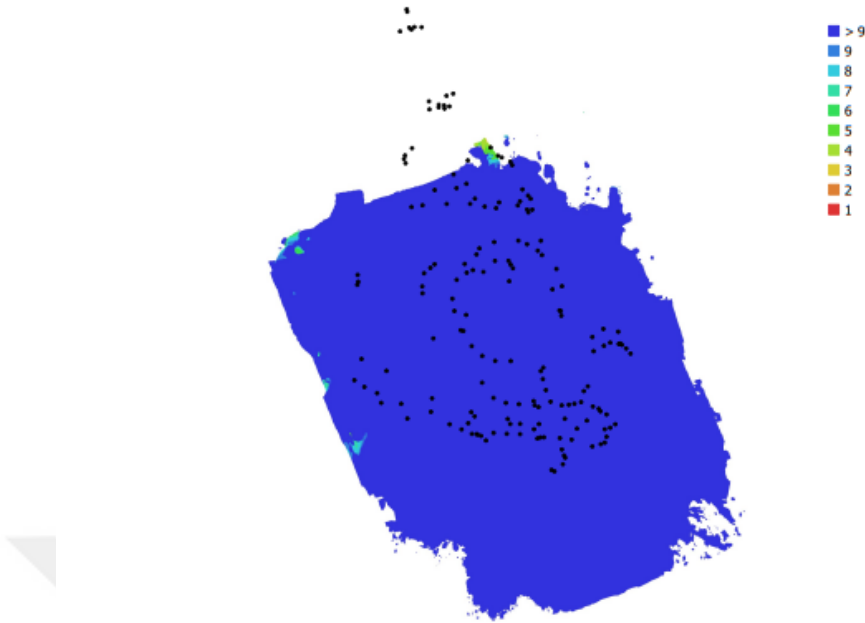

Fig. 1. Camera locations and image overlap.

Number of images:	170	Camera stations:	170
		Tie points:	115,580
		Projections:	646,698
		Reprojection error:	2.85 pix

Camera Model	Resolution	Focal Length	Pixel Size	Precalibrated
iPhone XR, iPhone XR back camera 4.25mm f/1.8 (4.25mm)	3024 x 4032	4.25 mm	1.4 x 1.4 μ m	No

Table 1. Cameras.

Camera Calibration

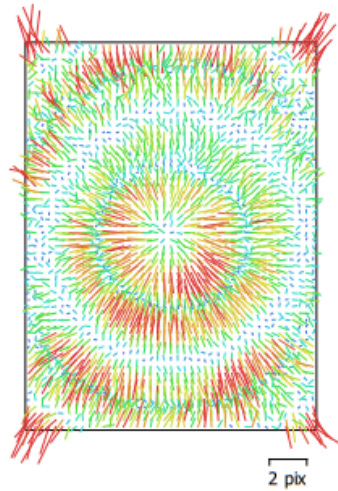

Fig. 2. Image residuals for iPhone XR, iPhone XR back camera 4.25mm f/1.8 (4.25mm).

iPhone XR, iPhone XR back camera 4.25mm f/1.8 (4.25mm)

170 images

Type	Resolution	Focal Length	Pixel Size
Frame	3024 x 4032	4.25 mm	1.4 x 1.4 μm

	Value	Error	F	Cx	Cy	K1	K2	K3	P1	P2
F	3092.63	0.17	1.00	0.03	-0.42	-0.12	0.16	-0.11	-0.00	-0.31
Cx	30.2379	0.19		1.00	-0.01	0.01	0.02	-0.03	0.89	-0.00
Cy	18.2015	0.21			1.00	-0.06	0.01	-0.01	-0.00	0.87
K1	0.124026	0.00024				1.00	-0.96	0.90	0.01	-0.06
K2	-0.436637	0.00096					1.00	-0.98	0.02	-0.01
K3	0.462249	0.0012						1.00	-0.03	0.01
P1	0.000186879	1.9e-05							1.00	-0.01
P2	0.00106063	2.1e-05								1.00

Table 2. Calibration coefficients and correlation matrix.

Digital Elevation Model

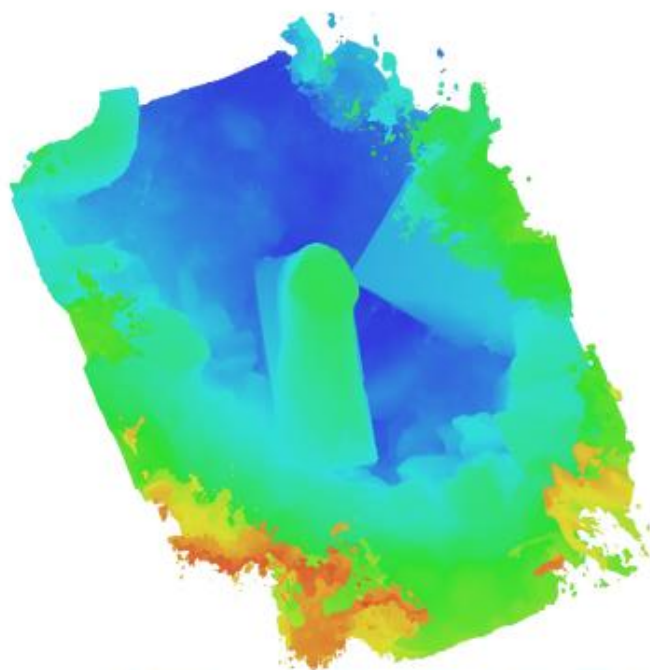

Fig. 3. Reconstructed digital elevation model.

Processing Parameters

General

Cameras	170
Aligned cameras	170
Coordinate system	Local Coordinates (m)
Rotation angles	Yaw, Pitch, Roll

Point Cloud

Points	115,580 of 132,203
RMS reprojection error	0.894356 (2.84845 pix)
Max reprojection error	2.73028 (57.8429 pix)
Mean key point size	3.43757 px
Point colors	3 bands, uint8
Key points	No
Average tie point multiplicity	6.22941

Alignment parameters

Accuracy	High
Generic preselection	Yes
Reference preselection	No
Key point limit	40,000
Tie point limit	4,000
Exclude stationary tie points	Yes
Guided image matching	No
Adaptive camera model fitting	No
Matching time	9 minutes 45 seconds
Matching memory usage	985.68 MB
Alignment time	4 minutes 22 seconds
Alignment memory usage	103.33 MB
Software version	1.7.3.12115
File size	15.61 MB

Depth Maps

Count	170
Depth maps generation parameters	
Quality	Medium
Filtering mode	Mild
Processing time	4 hours 56 minutes
File size	201.42 MB

Dense Point Cloud

Points	7,128,369
Point colors	3 bands, uint8
Depth maps generation parameters	
Quality	Medium
Filtering mode	Mild
Processing time	4 hours 56 minutes
Dense cloud generation parameters	
Processing time	22 minutes 56 seconds
Software version	1.7.3.12115
File size	93.91 MB

Model

Faces	1,425,632
Vertices	719,852
Vertex colors	3 bands, uint8

Texture 4,096 x 4,096, 4 bands, uint8

Depth maps generation parameters

Quality Medium
Filtering mode Mild
Processing time 4 hours 56 minutes

Reconstruction parameters

Surface type Arbitrary
Source data Dense cloud
Interpolation Enabled
Strict volumetric masks No
Processing time 4 minutes 11 seconds
Memory usage 3.66 GB

Texturing parameters

Mapping mode Generic
Blending mode Mosaic
Texture size 4,096
Enable hole filling Yes
Enable ghosting filter Yes
UV mapping time 7 minutes 54 seconds
UV mapping memory usage 2.14 GB
Blending time 4 minutes 9 seconds
Blending memory usage 5.40 GB
Software version 1.7.3.12115
File size 94.41 MB

Tiled Model

Texture 3 bands, uint8

Depth maps generation parameters

Quality Medium
Filtering mode Mild
Processing time 4 hours 56 minutes

Reconstruction parameters

Source data Dense cloud
Tile size 256
Face count High
Enable ghosting filter No
Processing time 38 minutes 14 seconds
Memory usage 7.20 GB
Software version 1.7.3.12115
File size 524.75 MB

Orthomosaic

Size 8,703 x 9,317
Coordinate system Local Coordinates (m)
Colors 3 bands, uint8

Reconstruction parameters

Blending mode Mosaic
Surface Mesh
Enable hole filling Yes
Enable ghosting filter No
Processing time 3 minutes 59 seconds
Memory usage 3.89 GB
Software version 1.7.3.12115
File size 2.79 GB

System

Software name Agisoft Metashape Professional
Software version 1.7.3 build 12115
OS Windows 64 bit

RAM 15.78 GB
CPU Intel(R) Core(TM) i7-8700T CPU @ 2.40GHz
GPU(s) None

ÖZGEÇMİŞ

Adı SOYADI	Halenur DURMUŞ
<u>Eğitim Durumu:</u>	
Lisans	2015-2019 Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
Yüksek Lisans	2022- Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü
Yüksek Lisans Tez Konusu	Termessos Antik Kenti’nden Bir Adak Ayak Heykeli
Yabancı Dil	İngilizce

